

T.C
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKUNDA CENİNE GENETİK MÜDAHALE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ASLIŞAH AYDIN

TEZ DANIŐMANI
DOÇ. DR. AHMET AYDIN

BİLECİK, 2025

10592749

T.C
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKUNDA CENİNE GENETİK MÜDAHALE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ASLIŞAH AYDIN

TEZ DANIŐMANI
DOÇ. DR. AHMET AYDIN

BİLECİK, 2025

10592749

BEYAN

“İslam Hukukunda Cenine Genetik Müdahale” adlı yüksek lisans tezinin yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukûki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	✓
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:	/.....	

Aslışah Aydın

Tarih

.....

İmza

.....

ÖN SÖZ

Müslümanların dünyevî hayatlarını İslâm'ın emir ve yasaklarına göre düzenlemeleri gerekmektedir. İslâm dini ise kuralları, emir, yasak, talep ve düzenlemeleri ile Müslümanların yaşamlarını düzenler ve amellerinin uhrevî hayatları ile ilgili karşılıklarını bildirir. Müslümanlar hayatları boyunca karşılaştıkları meselelerle ilgili ilmî cevaplar aramış bu sayede öğretisel ve kümülatif şekilde İslâmî ilimler doğmuştur. Bu meselelerle ilgili hükümler ihtivâ eden alan ise İslâm hukûku alanıdır. İslâm hukuk geleneği içerisinde ilk çalışmalardan itibaren çeşitli hükümler ve mekanizmalar gelişmiş ve oluşum dönemi meseleleri ve yöntemlerini kapsayan bu safhaya nevazil dönemi denilmiştir.

Günümüzde bilim ve teknolojinin ilerlemesi ile nevazil kapsamından daha geniş bir şekilde ele alınması gereken meseleler mevzû bahistir. Örneğin insanlar üzerinde gerçekleşen genetik tanı, tedavi, modifikasyon yöntemleri İslâm dünyasında çeşitli akademik yazınlarda ve fetvalarda kendine yer bulmuştur. Bu duruma ek olarak hala üzerinde yazılan ve araştırmalara konu olan canlı mevzûlardır. Tezimizin konusunu da bu durumdan hareketle İslam hukûku nazarında cenin üzerine genetik müdahale olarak belirledik. Özellikle son dönemlerde fikrî bir altyapı ile ortaya çıkarak genetik modifikasyon sayesinde cyborg insan oluşturma fikriyatına sahip Transhümanizm de tezimizde incelenecek genetik müdahale kapsamında ele alınacaktır. Transhümanizm bağlamında cenine genetik müdahale çalışmaları hâlihazırda konu ile ilgili araştırmacılar ve muhtemel muhataplar için fikhî açıdan incelenmesi gereken bir konudur. Elinizdeki tez bu incelemeye duyulan ihtiyaca binaen ve ilgili bağlamda gerçekleşen modifikasyon çalışmalarının keyfiyetini anlamak, konuya etik-dinî bir perspektif ile bakabilmek, konunun İslam hukûku çerçevesinde nasıl ele alınabileceğini göstermek, bu alanda yapılmakta olan veya yapılacak çalışmalara cüz'î de olsa bir katkı sunabilmek adına hazırlanmıştır.

Tez konumu belirleme, araştırma ve nihayete erdirmeye sürecim boyunca kendisine her başvurduğumda bana yol gösteren danışmanım Doç. Dr. Ahmet AYDIN'a teşekkürü bir borç bilirim. Eğitim hayatımın ilk gününden itibaren daima ilim yolunda bir insan olma tahayyülümde en büyük destekçilerim anne ve babama da minnetim sonsuzdur.

Aslışah AYDIN

2025

ÖZET

İSLAM HUKÛKUNDA CENİNE GENETİK MÜDAHALE

İnsanoğlu ilk çağlardan beri varlığını sürdürmek, yaşam alanını genişletmek, daha müreffeh yaşamak gibi sebeplerle araştırmalar yapmış, araçlar üretmiştir. Bu üretim seyri neticesinde sayısız icatlarla günümüzdeki yapay zekâ, biyomühendislik gibi gelişimlere ulaşılmıştır. İnsanlık bu süreçte yalnızca teknoloji açısından gelişimlerle ilerlememiştir. Düşünsel açıdan da muhtelif fikirlere yönelmiş farklı ideolojilerin temelleri atılmıştır. Transhümanizm de bu fikri oluşumlardan biri olarak insanlığı fiziksel ve zihinsel anlamda post-human haline getirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda da günümüzdeki teknolojik yöntemleri araç edinmektedir.

Transhümanizm, evrim teorisinin devamı niteliğinde insanı kendi sınırları üstüne çıkartarak adeta insanüstü bir varlığa ulaştırmak amacı ile genetik mühendisliğini de araçsallaştırmıştır. Kök hücre, klonlama, CRIS-PR gibi genetik ve tıbbî yöntemler bu araçlardan bazılarıdır. İslâm hukûku ise insan hayatının her alanında kişinin dünyevi ve uhrevî açıdan lehinde ve aleyhinde olan durumları konu edinir ve buna yönelik kanunları içerir. Transhümanizm gibi materyalist ve hedonist bir ideoloji çerçevesinde insana etki edecek bir durum da İslâm hukûku yönüyle incelenmesi önemli bir ihtiyaçtır. Bu öneme binâaen tezimizin ana amacı da Transhümanizm bağlamında cenin üzerinde gerçekleştirilecek genetik müdahalelerin incelenmesidir.

Çalışmanın birinci bölümünde cenin kavramı âyetler ve hadisler üzerinden tanıtılarak İslâm'da cenin hukûku ele alınacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Transhümanizm mefhumu da tanıtılarak bu fikriyatın genetik modifikasyon amacı sırasında kullandığı yardımcı yöntemler ve etik boyutları incelenecektir. Çalışmanın son bölümünde ise genetik müdahale yöntemlerinin Transhümanizm amacı ile uygulamasının İslam hukûku açısından muhtemel karşılıkları sorgulanacaktır. Böylelikle insanlığın fitratını değiştirmek üzere çalışan bir genetik modifikasyon sistemi fikhî açıdan ele alınarak bu konuda ilgili literatüre katkı sağlanması planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Cenin, Genetik, Transhümanizm, CRIS-PR.

ABSTRACT

GENETIC INTERVENTION ON THE FETUS IN ISLAMIC LAW

Since the earliest periods of human history, humanity has engaged in research and developed tools to ensure its survival, expand its living spaces, and achieve a more prosperous existence. As a result of this production process, numerous inventions have led to developments in today's fields such as artificial intelligence and bioengineering. During this period it was not limited to technological advancements. It also turned to various intellectual pursuits and laid the foundations of various ideologies. One of these ideological structures, transhumanism, aims to transform humanity into a post-human state, both physically and mentally, and leverages contemporary technological methods to achieve this aim.

Locating itself as a continuation of the theory of evolution, transhumanism take advantage of genetic engineering as a tool to transcend the inherent limitations of human nature, aiming to elevate humanity to a virtually superhuman level. Some of these tools include genetic and medical methods such as stem cells, cloning, and CRIS-PR. Islamic law, on the other hand, addresses every aspect of human life, requiring individuals to consider the worldly and spiritual benefits and detriments of their actions and enacts laws accordingly. A situation that impacts humans within the framework of a materialist and hedonist ideology such as Transhumanism necessitates examination from the perspective of Islamic law.

Accordingly, the primary objective of this thesis is to investigate genetic interventions on the fetus in the context of Transhumanism. In the first section of this study, the concept of the fetus will be defined through Qur'anic verses and Prophetic traditions, while examining the legal status of the fetus in Islam. The second section will introduce the concept of Transhumanism, analyzing its auxiliary methods in the process of genetic modification and the ethical dimensions associated with these practices. In the final section, the potential implications of applying genetic intervention techniques for Transhumanist purposes will be scrutinized from the perspective of Islamic jurisprudence.

In doing so, this study aims to provide an Islamic legal perspective on a genetic modification system designed to alter the innate nature of humanity, thereby contributing to the relevant body of literature in this field.

Keywords: el-Fiqh, Fetus, Genetic, Transhumanism, CRIS-PR.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKÛKU NAZARINDA CENİN VE CENİNE YAPILAN TIBBÎ MÜDAHALELER

1. Cenin Kavramının Tanımı	4
2. Âyetler Işığında Cenîn	5
2.1. Nutfe	6
2.2. Alaka	7
2.3. Mudğa	8
2.4. Kemiklerin Oluşması	9
2.5. Kemiklerin Kas Dokuları ile Giydirilmesi	9
3. Hadisler Işığında Cenin	10
4. Ceninin Fıkhî Konumu	12

İKİNCİ BÖLÜM

GENETİK MÜDAHALE TÜRLERİ, CRISPR VE TRANSHÜMANİZM İŞLEMLERİ

1. Transhümanizm İdeolojisi ve İnsan Perspektifi	19
2. Transhümanizm, Biyoteknoloji ve Cenine Uygulanan Gen Teknolojileri	21
2.1. Kök Hücre ve Etik	26
2.1.1. Kullanımı Açısından Kök Hücre Türleri	26

2.2. Klonlama ve Etik.....	34
2.3. Somatik Genom Düzenleme ve Etik.....	38
2.4. Germ Hattı Genom Düzenleme ve Etik.....	39
2.5. CRIS-PR Cas9 Teknolojisi ve Etik.....	40
2.6. Cinsiyet Tayini ve Etik	43
3. Genetik Modifikasyon, Tehditler, Etik Eleştiriler.....	44
3.1. İnsan Hayatının Başlaması Sorunu.....	46
3.2. Biyolojik Dengesizlik ve Gelecekte Oluşacak Sınıf Ayrımı Riski.....	47
3.3. Ölümsüzlük İsteği ve İnsanın Tanrılaşması Sorunu	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FIKHÎ BAKIŞ AÇISI İLE TRANSHÜMANİZM BAĞLAMINDA GENETİK MÜDAHALE

1. Fıkhî Açıdan Cenine Genetik Müdahale	53
2. Fıkhî Açıdan Kök Hücre Çalışmaları	60
3. Fıkhî Açıdan Klonlama.....	65
4. Fıkhî Açıdan CRIS-PR Cas9 Teknolojisi	68
SONUÇ	73
KAYNAKÇA.....	76

KISALTMALAR LİSTESİ

Age: Adı Geçen Eser

Agm: Adı Geçen Makale

Agt: Adı Geçen Tez

Bkz: Bakınız

C.: Cilt

S.: Sayfa

EKH: Embriyonik Kök Hücre

CRIS-PR: Clustered Regularly Interspaced Palindromic Repeats

DNA: Deoksiribo Nükleik Asit

PGD: Preimplantasyon Genetik Tanı

IVF: in vitro fertilization

SGD: Somatik Genom Düzenleme

GGD: Germ Hattı Genom Düzenleme

SCNT: Somatic Cell Nuclear

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı ve Sınırları:

İnsan, Allah'ın halifesi ve yaratılanların en şerefli olarak dünyaya gönderilmiş bir varlıktır. Yaratılmış olan diğer canlılardan farklı olarak düşünmek, konuşmak, irade etmek gibi farklı özelliklerle donatılmış ve böylece eylemlerinden sorumlu, kuralları yerine getirmekle mükellef ve insana özgü haklara muhatap kılınmıştır.¹ Yaratıldığı günden itibaren ilâhî hitaplarla başı boş bırakılmamış, insanlığın her döneminde yine ilahî kanunların varlığı peygamberler aracılığı ile insanlara hatırlatılmıştır. İlahî kanunların sonuncusu Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v) ile insanlığa ulaştırılmış İslâm dinidir. İslâm bir beşer olarak insanı yalnızca doğduktan sonra değil, anne rahmine düşmesinden itibaren koruma altına almıştır ve ona bazı haklar tanımıştır. Doğumdan önceki dönemle ilgili olan hukuk literatürü *cenin hukûku* olarak isimlendirilir.

Tıp ilmiyle birlikte genetik konularında da son yıllarda önemli ilerlemeler sağlanmış ve bu sayede bilim adamları insan bedenine çeşitli şekillerde müdahale imkânı bulmuştur. Mesela klonlama, kök hücre tedavisi, gen transferi, CRIS-PR, tüp bebek gibi birçok tıbbî yenilik hayatımıza girmiştir. Bu yöntemler insan bedeni ya da cenin üzerinde gerçekleştirilen bilimsel müdahalelerdir. İslâm'ın insan hayatının her anında yol gösterici olan kuralları bu gelişmeler içinde geçerlidir. İnsanı eşref-i mahlûkât sayan İslâm, insanı bedenen de mükerrer bir varlık saymıştır. Aynı zamanda dünyanın işleyişi, insanî ilişkiler, toplumsal hayat düzeni konularında bize yol gösterici olan fıkıh; insan bedeni üzerinde gerçekleştirilen tıbbî ve genetik müdahaleler mevzusunda da kaideler içermektedir.

Son yüzyılda felsefî bir anlayış olarak gelişen ve daha sonra yukarıda zikredilen tıp ve genetik mühendisliği çalışmalarıyla da bir ivme kazanan Transhümanizm² fikri İslam hukûkunu yakından ilgilendiren bir konudur. Gen çalışmaları, yapay zekâ gibi yeni nesil teknolojiler sayesinde insan neslinin bu vakte kadar şahit olmadığı bir hızla ilerlemekte ve birçok bireyin hayatına değen hizmetleri onlara sunmaktadır. İnsanı fiziksel ve bilişsel normalinin fazlası ile üstüne çıkarmak, yapay zekâ, robotik yardımcılarıyla siborgist bir yaşam

¹ S. Öğüt (1994). "Ef'âl-İ Mükellefin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 10, s. 452.

² A. Dağ (2021). Posthuman Çağ ve Posthuman'a Geçiş Aracı Olarak: Transhümanizm ve Transhuman, M. Kızılgöçer & M. Yeşilyurt & R. Ertuğay & M. Çinici (Ed.). *Uluslararası Yapay Zekâ, Transhümanizm, Posthümanizm ve Din Sempozyumu Bildiri ve Özet Kitabı*, s. 19.

sunma, ölümsüzlük gibi vaatleri ve hedefleri olan Transhümanist dünya görüşüne sahip bilim insanları genetik gelişmeleri amaçları doğrultusunda aracı edinmektedir.³

Elinizdeki tezin yazılma amacı Transhümanizm bağlamında genetik müdahale yöntemlerinin cenin üzerine uygulanması, mezkûr teknolojileri geliştirmek adına yapılan deneylerin embriyolar üzerinde gerçekleşmesi, ceninin DNA'sına etki ederek gelecek nesillerde kalıtsal değişimlere yol açacak olmaları, öjeni riski gibi sınırların aşılabileceği hassas durumları İslam hukûku bakış açısı ile kabul veya red yönüyle incelemektir.

Çalışmamızın sınırlandırılması açısından, genetik müdahale yöntemleri ele alınırken yetişkinlerde gerçekleştirilen işlemlerden değil cenin üzerinde gerçekleşecek genetik çalışmalar incelenecektir. Transhümanizm'in özellikle nesli değiştirme hedefi göz önünde bulundurularak yalnızca klonlama, kök hücre ve CRIS-PR yöntemlerinin fikhî açıdan incelenmesi gerçekleştirilecektir.

Araştırmanın Kaynakları ve Literatür Boşluğu:

Cenîn, fıkıh ilminde klasik dönemden itibaren hakkında hükümler bulunan bir kavramdır. Tez konusu ve incelenen genetik yöntemler birçok noktada ceninin yaşam hakkı ile bağlantılı olduğu için öncelikle bu bahisler için klasik dönem kaynaklarına başvurulmuştur. Cenin öncelikle ayet ve hadisler vesilesi ile tanıtıldıktan sonra mezhepler özelinde ekseriyetle Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî'nin (ö. 438/1090) *el Meksûr* kitabından ve Zekiyyüddîn Şaban'ın *Usûlü'l-fikhi'l-İslamî* adlı eserinden ve yine genellikle Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî'nin (ö.505/111) *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* adlı kitabından, Ahmet el-Harrani İbni Teymiyye'nin (ö.652-1254) *Mecmuatu'l Fetava* isimli eserinden, Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd'ün (ö.520/1126) *Bidâyetü'l Müctehid ve Nihayetü'l Muktesid* eserinden faydalanılmıştır. Ceninin Kur'ân'da bahsedilen safhalarını açıklarken özellikle Râgıp el-İsfahanî'nin (ö. 425/1033) *el-Müfredât* isimli eseri açıklayıcı bir kaynak olmuştur. Yine ilk bölümdeki birçok kavramın açıklanmasında Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi'nden faydalanılmıştır. İslâm hukukunda cenine genetik müdahalenin günümüzdeki değerlendirmelerini fark edebilmek açısından Dr. Tuğba Duru'nun *İslam Hukukunda Cenine Müdahale* isimli doktora tezi de mütemadiyen başvurulmuş kaynaklardandır.

³ B. Kılıç Ahmedî (2021). İslam ve Transhümanizm Bağlamında Süper Müslüman Kavramının Analizi, *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 4(2), s. 241.

İkinci bölüm kaynakları özellikle fıkıh alanının dışında bir alandır. Transhümanizm ve genetik müdahalelerin konu edildiği bu bölümde bir ideoloji olarak Transhümanizm incelenirken genellikle tıbbî ve genetik bilimi çalışmalarının yanında öncelikle mezkûr fikriyatın kurucularından olan Julian Huxley'in *New Bottles For New Wine* isimli çalışmasından, Prof. Dr. Ahmet Dağ'ın *İnsansız Dünya & Transhümanizm* adlı eserinden, Prof. Dr. Ülfet Görgülü'nün *Fıkıhta Cenin Hukuku ve İnsan Genomuna Müdahale, Etik Tartışmalar Fıkhi Yaklaşımlar* isimli eserlerinden sıkça faydalanılmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde özellikle genetik müdahaleler ile ilgili güncel fikhî görüş ve çalışmalarla ilgili Prof. Dr. Hayreddin Karaman'ın *Hayatımızdaki İslâm ve Laik Düzendeki Dini Yaşamak* eserleri, Yusuf el- Karadavî'nin *İslam'ın Işığında Çağdaş Meselelere Fetvalar* eseri, Doç. Dr. Ahmet Aydın'ın *Din ve Transhümanizm* kitabındaki *Fikhî Açısından Bedene Yönelik Müdahaleler: Transhuman Adayına Bir İlmihal Denemesi* isimli bölümünden ve aynı isimli kitapta Dr. İsmail Kurt'un *Kur'ân Perspektifinden Bir Transhümanizm Eleştirisi* isimli bölümünden, Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî'nin kararları, Prof. Dr. Ahmet Yaman'ın *Klonlama ya da Genetik Kopyalama İslam Hukuku Açısından Bir Yaklaşım* isimli çalışmasından ve Doç. Dr. İbrahim Paçacı'nın *Klonlama ve Kök Hücre Çalışmalarının İslâm Dini Açısından Değerlendirilmesi* adlı çalışmasından faydalanılmıştır.

İlgili eserlerin de yine benzer akademik yazınlarla beraber incelenmesi sonrasında, literatürde özellikle günümüze kadar cenine yapılan tıbbî ve genetik müdahaleleri tedavi açısından inceleyerek fikhî yönden kabul veya reddi söz konusu edilir. İslam hukuk literatüründe ise günümüzdeki tıbbî ve biyoteknolojik gelişmeler neticesinde bu genetik yöntemlerin keyfi ve kalıtsal değişimler için kullanılmasının meczedilerek değerlendirildiği bir çalışmanın eksikliği hissedilmiştir. Tezimizde, riskli bulduğumuz ve Transhümanizm akımının ortaya çıkarmaya çalıştığı *üstün insanı* elde etmek için CRIS-PR, kök hücre ve klonlama teknolojilerinden ve tüm bu verilere karşı İslam hukûkunun bakışı, konuyu ele alış/temellendirmesi, reddi ya da kabulü, ihtiyatlı tutumu vs. gibi fıkıh diliyle bir değerlendirmesi yapılarak literatürde böyle bir boşluğa hitap edeceği düşünülmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKÛKU NAZARINDA CENİN VE CENİNE YAPILAN TIBBÎ MÜDAHALELER

İslâm hukuku, insanın anne rahmine düşmesinden defnedilişine, haklarından menfaatlerine, ticaretinden evliliğine kadar her konuda hükümleri olan bir hukuk sistemidir.⁴ Bu hükümler kaynağı itibariyle ilâhî olmakla birlikte İslâm hukukunun insan hayatında korumayı maksat edindiği konular da belli prensipler şeklinde sıralanabilir. Bu prensipler aklın, canın, dinin, namusun ve malın korunmasıdır.⁵ Nitekim şer'î hükümlerin korumayı ve gerçekleştirmeyi istediği maksatlarda bu prensipler içinde sayılabilir. İslam hukûkunda anne rahmindeki cenine yapılacak tıbbî müdahaleler de hayatı ve yaşam hakkını koruma kapsamında ele alınmıştır.

1. Cenin Kavramının Tanımı

Cenin kavramı Arapçadan dilimize geçmiş bir kelimedir ve bir tıp terimi olarak günümüzde halen kullanılmaktadır. Cenin (çoğulu *ecinne*) “Örtmek; örtünmek, gizlenmek” anlamındaki cenn kökünden türemiştir ve sözlükte “gizli olan şey, anne karnındaki çocuk”⁶ gibi mânalara gelmektedir. Bir fikhî terim olarak anne karnındaki çocuğun tüm gelişim aşamalarında ve daha şümüllü anlam taşıyan bir şekilde kullanımına sıkça rastlarız. Eğer cenîn anne karnındaki yaşamını sağlıklı tamamlayıp sağ bir şekilde doğarsa *veled* ama ölü bir şekilde anne karnından çıkarsa ona da *sıkt* denilmektedir.⁷

Bir tıp terimi olarak ise “Oğulcuğun⁸ gelişimini büyük ölçüde tamamladığı, bütün organ taslaklarının oluştuğu üçüncü aydan doğuma kadarki durumu; dölüt, fetüs”⁹ olarak tanımlanmaktadır. Medenî hukuk açısından yapılan bir tanıma göre ise cenin “anne rahmine düşmüş olan, kendisine gebe kalınmış bulunan ve doğumu beklenen”¹⁰ olarak açıklanmıştır.

⁴ M. Bedir (2004). Fikih to Law: Secularization Through Curriculum, *Islamic Law and Society*, 11(3), 380.; V. Ovacı (2015). İslam Hukukunun Karakteristik Özellikleri, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(7), 70.

⁵ İ. K. Dönmez (1997), *İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), İstanbul, c. 1, s. 221.

⁶ Ö. N. Bilmen (1985). Hukuk-u İslâmiyye ve Istılâhatı Fıkhiyye Kamusu, c. 3., s. 195.

⁷ M. Uzunpostalcı (1993). "Cenin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, s. 539.

⁸ Anlamı için bkz.: “Dölleniş yumurtacığın gelişmeye başladığı andan dölüt olmasına kadar geçen süredeki adı; rüşeym, embriyo.” Güncel Türkçe Sözlük, *Oğulcuk*, [Erişim: 13.12.2023, <https://sozluk.gov.tr/ogulcuk>]

⁹ Güncel Türkçe Sözlük, *Cenin*, [Erişim: 13.12.2023, <https://sozluk.gov.tr/cenin>]

¹⁰ T. Akıntürk & D. Ateş Karaman (2023). *Medeni Hukuk*, Beta Yayınevi, İstanbul, s. 112.

2. Âyetler Işığında Cenîn

Kur'ân-ı Kerîm'de insanın yaratılış safhaları muhtelif şekillerde isimlendirilmiştir. Sperm ve yumurta hücrelerinin döllenerek anne rahmine düşmesinden doğuma kadar farklı kavramlarla adlandırılmış bir sürece rastlarız.¹¹

Cenin kelime olarak Kur'ân-ı Kerîm'de bir kez geçmektedir.¹² Ama İslam hukûkunda yaygın olarak cenin kelimesi, anne karnındaki bebek için hangi safhada olduğu gözetilmeden de kullanılmıştır.¹³ Bu yüzden meseleyi daha iyi anlamak ve tekrar zikredildiği zaman anlam kargaşasına mahâl vermemek adına bu safhaları Kur'ân'da geçtiği şekli ile sadece *cenin* kelimesi kullanılan yerleri değil genel anlamda anne karnındaki tüm safhaların anlatıldığı âyetleri zikredeceğiz: “Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim ve biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız, ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz.”¹⁴ Âyette görüleceği üzere insanın oluşum sıralaması önce nutfe sonra alaka ve daha sonra ise belirsiz bir et parçası olarak sıralanmıştır. Bu sıralamayı “Sizi toprak, sonra nutfe, sonra alaka aşamalarından geçirerek yaratan O’dur. Sonra O sizi bir bebek olarak hayat alanına çıkarır; ardından güçlü çağınıza ulaşınca, sonra da yaşlılar haline gelinceye kadar sizi yaşatır; içinizden bazıları bundan önce vefat eder. Sonuçta belli bir vakte kadar yaşamaktasınız. Umulur ki (bunlar üzerine) akıl yorarsınız”¹⁵ âyetinde de görmekteyiz.

“O akıtılan meniden bir damlacık (sperm) değil miydi? Sonra o, alaka (asılıp tutunan zigot) olmuş derken Allah onu yaratıp şekillendirmiş; Ondan iki eşi, erkek ve dişi yaratmıştır.”¹⁶ âyeti de yine yaratılış safhalarını açıklayan âyetlerden biridir.

Âyetlerin ortak olarak vurguladığı noktalar yaratılışın *aşama aşama* gerçekleştirildiği ve cenininin zaman içinde belli bir hale geldiğidir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken vurgu ceninin ilk rahme düştüğü zamanlarda bile onun İslâm'da mevzu edilmesidir. İnsan sûresinde

¹¹ Kur'ân-ı Kerîm'de döllenme anından doğuma kadar anne karnındaki cenin için nutfe (İnsan Suresi, 76/2.), Alaka (Mü'minun Suresi, 23/14.), Mudğa (Mü'minun Suresi, 23/14.) gibi farklı isimler kullanılmaktadır.

¹² *Kur'an-ı Kerim*. Necm Sûresi, 53/32.

¹³ İbrahim Kâfi Dönmez, *age*, c. 1, s. 336.

¹⁴ *Kur'an-ı Kerim*. Hac Suresi, 22/5.

¹⁵ *Kur'an-ı Kerim*. Mü'minun Suresi, 23/12-14.

¹⁶ *Kur'an-ı Kerim*. Kıyame Suresi, 75/36-39.

bu duruma değinilmiştir: “Gerçek şu ki, insanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir. Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yarattık; imtihan edelim diye onu iştir ve görür kıldık.”¹⁷

Âyetlerde vurgulanan bir diğer nokta ise insanların belli bir özden ve aynı gelişim seyri ile yaratıldığı ve rahimde geçirdiği belli bir müddet sonunda *bambaşka bir yaratılış* ile farklı bir hal aldığıdır. Nitekim Mü’minûn sûresinde şöyle buyrulmuştur: “Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz. Sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi (döllenen yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihâyet onu bambaşka bir varlık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”¹⁸

Zikredilen âyetlerden sonra bizim kanaatimizce cenin hakkında söylenmesi mümkün olan ister döllenme anne karnında ister dışarıda başlasın döllenmiş sperm ve yumurta hücresi insanlığın başlangıcıdır. Bir meyvenin tohumu nasıl ki içinde kodlarını saklıyorsa, dölenen sperm ve yumurta hücreleri de içerisinde “insan olmağın” adeta yapı taşını, kodlarını taşımaktadır.

2.1. Nutfe

Ceninin anne karnındaki ikinci aşaması nutfedir. Nutfe, Kur’ân-ı Kerîm’de şu şekilde zikredilmiştir:

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿١٩﴾

“Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden (en-nutfetu’l emşâc) yarattık; imtihan edelim diye onu iştir ve görür kıldık.”¹⁹

Râgıb el-İsfahanî (ö. 425/1033), bu terkibi el-Müfredât adlı eserinde “Yani, kandan bir karışım”²⁰ olarak açıklamıştır. Emşâc, m-ş-c (*meşc*) kökünden gelen ve birbirine karışmış iki su anlamında kullanılır.²¹ “Erkek ve kadının suyunun birleşip bir araya gelmesi ile

¹⁷ Kur’an-ı Kerim. İnsan Suresi, 76/1-2.

¹⁸ Kur’an-ı Kerim. Mü’minun Suresi, 23/13-14.

¹⁹ Kur’an-ı Kerim. İnsan Suresi, 76/2.

²⁰ Rağıb el-İsfahanî, *el-Müfredât (Kur’an Kavramları Sözlüğü)*, (Çev.) Abdülbaki Güneş & Mehmet Yolcu, Çıra Yayıncılık, İstanbul, s. 1002.

²¹ Muallim Nâci (2009). *Lugat-ı Nâci*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 780.

nutfetu'l emşac oluşur”²² denilmiştir. Anne ve babadan aldığı canlılık, insanlığın yapıtaşı olan bilgilerle; anne rahmine yerleşir ve büyümeye başlar. Bir tohumun toprağa ekilmesi gibidir. Zaten Kur’ân-ı Kerîm bu benzerliği insanlara bildirmiştir:

ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا ۝ وَاللَّهُ أَنْتَبَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا ۝

“Allah sizi yerden bitirip yetiştirmiştir. Sonra sizi yine oraya döndürecek ve yeniden çıkaracaktır.”²³

Nutfe, döllenmiş yumurta hücresinin zigot halini alıp anne rahmine yerleştiği ve orada 16 parçaya bölünerek yaşamaya başladığı süreçtir ve yaklaşık 3 hafta sürmektedir.²⁴ Böylelikle bu dönemi sperm ve yumurta hücrelerinin birleşerek anne rahmine yerleştiği zigot evresi olarak görebiliriz.

Genetik müdahale ve araştırmalar yönünden incelendiğinde nutfe safhası en önemli safhadır demek mümkündür. Çünkü genetik müdahale gerçekleştirilecek bir cenin laboratuvar ortamında üretilmektedir ve bu olay nutfe dönemine denk gelmektedir.²⁵ Bu dönemde âyette anlatılan nutfe mefhumunu da dikkate alarak *insanı nutfeden yarattık* tanımlamasını ceninin insan olma sürecindeki ilk adımı olarak kabul edebiliriz. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bahsedilecek ve nutfe sürecine tekabül edecek tıbbî müdahaleler bu gözle incelenecektir.

2.2. Alaka

Zigot evresinden sonra başlayan ve embriyonik dönemi işaret eden *alaka* tabiri nutfenin, anne karnına gömülmesi (rahime asılması) ile başlar.²⁶ Mü’minûn sûresinde şu şekilde ifade edilmiştir:

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظْمًا فَكَسَوْنَا الْعِظْمَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ ۚ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ۝

“Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra

²² N. Çam (2015). *Cenîne Yönelik Tıbbî Müdâhalelerin İslâm Hukûku Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s. 21.

²³ *Kur’an-ı Kerim*. Nuh Suresi, 71/17-18.

²⁴ S. Karataş (2012), *Hafta Hafta Gebelik*. [Erişim: 01.03.2024, <https://drsuatkaratas.com/uzmanliklar/hafta-hafta-gebelik-istanbul/>]

²⁵ Abdunnâsır Ebu’l Besal (2001). *el-Hendesetu'l-Verâsiyye mine'l-Manzûri'sh-Sher'î*, Dirâsât Fıkhiyye fi Kadâyâ Tıbbiyye Muâsıra, Dârü'n-Nefâis, Amman, c. 2. s. 687-731.

²⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî (2003/1423). *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an, i'tena ve tsh: Hişam Semîr el-Buharî*, Dâr-u Âlemi'l-Kütüb, Riyad, c. 7, s. 61.

da kemiklere adale giydiriyoruz; nihâyet onu bambaşka bir varlık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”²⁷

*Bir şeye yapışmak*²⁸ anlamına gelen a-l-k kökünden gelen Alaka kelimesi, Arapça’da aynı zamanda kadının hamile kaldığını söylemek için de kullanılır.²⁹ Aynı zamanda, sahip olan kişinin kendisine bağlanarak ayrılmak istemediği değerli şey manasına gelen “عَلَقَ” kelimesi de bu köktendir. Alaka dönemi yaklaşık 40 gün sürmektedir.³⁰ Bu dönemde yaşamak için rahmin duvarında kan emen bir cenin misalindedir.

Nutfe sürecinin döllemeden sonraki üç hafta olduğunu söylemiştik.³¹ Bu süreç yaklaşık 25 güne tekabül eder. Sonrasındaki alaka safhası ise 40 gün sürmektedir. Bu detaylar gelecek bölümlerde değinilecek olan cenine ruhun üflenmesi ile ilgili rivâyetleri incelerken dikkate alınacaktır.

2.3. Mudğa

Alaka safhasından sonra gelen mudğa, “bir seferde çiğnenebilecek pişmemiş küçük et parçası”³² anlamına gelmektedir.

ثُمَّ خَلَقْنَا الْأُطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظْمًا فَكَسَوْنَا الْعِظْمَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ ۗ فَتَبَارَكَ
اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ۝

“Ardından nutfeyi (döllelenmiş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir varlık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”³³ Mudğa safhası da yaklaşık 40 gün sürmektedir ve 7. hafta ile 12-13. haftalar arasındaki zamana tekabül eder ve mudğa aşamasından sonra artık ceninin kemik yapısı oluşmaya başlar.³⁴ Mudğa, embriyo 70 güne yaklaşırken başladığı bir safhadır ve bu süreç sonunda cenin yaklaşık 110 günlük olmuş olur.

²⁷ *Kur’an-ı Kerim*. Mü’minun Suresi, 23/14.

²⁸ Rağıb el-İsfahanî, *age*, s. 718.

²⁹ “عَلَقَتِ الْمَرْأَةُ” “Kadın hamile kaldı.”; *age*, s. 719.

³⁰ H. Tüfekçi (2013). *Ruh Üflenmesinin Ceninin Hukuki Durumuna Etkisi*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 40.

³¹ bkz. s. 7.

³² Rağıb el-İsfahanî, *age*, s. 718.

³³ *Kur’an-ı Kerim*. Mü’minun Suresi, 23/14.

³⁴ M.Z. Doğan (2020). Kur’ân Âyetleri Işığında Embriyo Aşamaları, *Batman Üniversitesi İslami İlimler Dergisi*, 4(2), 2-10.

Toplam hamilelik süresinin 280 gün civarında sürdüğü varsayılırsa neredeyse hamileliğin yarısına gelinmiş sayılabilir. Elbette ceninin hayat hakkı sorgulanırken bu durum dikkate alınmalıdır.

2.4. Kemiklerin Oluşması

Mudğa aşaması ile birlikte devam eden bu süreç aslında farklı bir evre değildir. Aslında Mudğa, evresi içinde gerçekleşmektedir.³⁵

“فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا”

“Bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik”³⁶ âyetinde bu döneme dikkat çekilmiştir. Rasûlullah da bu dönemden de bahsettiği rivayetinde şöyle buyurmuştur: “Nutfenin üzerinden kırk iki gece geçti mi, Allah ona bir melek gönderir. Melek ona şekil verir; kulağını, gözünü, cildini, etini ve kemiklerini yaratır.”³⁷

Hız. Peygamberin zikrettiği bu süre zarfı da tam 7. haftanın başlamış olduğu güne denk gelir. Ve tıp ilmine göre de ceninin kemik gelişimi takribi bu vakitlerde başlamaktadır.³⁸

2.5. Kemiklerin Kas Dokuları ile Giydirilmesi

Kemiklerin kas dokularına giydirilmesi, “فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا” sonra kemiklere et giydirdik...”³⁹ âyetinde geçtiği şekliyle kemiklerin üzerine kas dokusunun oluşturulduğu bir evredir. Yine 7. haftanın başından itibaren başlayan bir süreç olduğu için⁴⁰ mudğa sürecine dahildir. Artık cenin, kas yapıları da kemiklerin üzerinde tamamlanmaya başladığı için insan suretini andırmaya başladığı bir döneme girmiştir.⁴¹

Görüldüğü üzere mudğa evresi de 12-13. haftanın sonunda bitmektedir. Döllenmeden itibaren yaklaşık yüz gün sonra kemikleri oluşmuş hatta üzerine kasları giydirilmiş bir cenin

³⁵ Muhammed Ali el- Bâr (1991). *Kur'an-ı Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaradılışı*, (Çev.) Abdülvehhab Öztürk, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s. 124.

³⁶ *Kur'an-ı Kerim*. Mü'minun Suresi, 23/14.

³⁷ Müslim, “Kader”, 1.

³⁸ E. Erdoğan (2012), Ceninin Canı Acır mı? İnsan Gelişiminin Temel Evreleri, *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, (24), 32.

³⁹ *Kur'an-ı Kerim*. Mü'minun Suresi, 23/14.

⁴⁰ İ. Bilgili (2014), İslam Hukukunda Cenin Hakkı ve Onuruyla İlgili Hükümler, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (24), s. 224.

⁴¹ Y. Altunbaş (2006). *Kur'an'da İnsanın Yaradılışı ve Evrim Teorisi*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, s. 128.

adeta insan görünümü ve suretini almaya başlamıştır.⁴² Âyetlerden de anlaşılacağı şekliyle anne rahmine düştüğü ilk andan itibaren Allah'ın gözetiminde olan bu canlı artık Mü'minûn sûresi'nde bahsedildiği gibi⁴³ *nihayet onu bambaşka bir varlık üzere inşa etme* dönemine gelmiştir. Bahsi geçen bu dönem için *ruha üflenme* mevzusu hadislerde zikredilmektedir. Bir sonraki konumuz ise cenini hadisler üzere tanımaya çalışmaktır.

3. Hadisler Işığında Cenin

Cenin oluşumu, anne karnındaki bebeğin gelişim süreci hakkında Hz. Peygamber'in hadisleri tarih boyunca İslâm hukukçuları tarafından özellikle *ıskat-ı cenin*⁴⁴ konusunda çokça üzerinde durulmuş ve incelenmiş rivâyetlerdir. Bu rivâyetlerden fikhî tartışmalara neden olan ve muhtelif fetvaların ortaya çıkmasına sebep olan⁴⁵ hadis; “Sizden birinizin yaratılışının başlangıcı, annesinin karnında kırk günde derlenir toplanır. Sonra ikinci kırk günlük süre içinde pıhtı hâline döner. Sonra da bir o kadar zaman içinde bir parça et olur. Daha sonra Allah bir melek gönderir ve melek, ona ruh üfler. Bu melek dört şeyle; anne rahmindeki canlının rızkını, ecelini, amelini, iyi biri mi, yoksa kötü biri mi olacağını yazmakla emrolunur”⁴⁶ hadisidir. Ceninin yaşam hakkının ne zaman başladığı ile ilgili birçok ihtilafta başvuru niteliği taşıyan zikredilen hadis, aynı mevzuda farklı fetvaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bahsedilen ruha üflenme meselesini bir canlılık alametinin artık ceninde oluşmaya başladığını savunan alimler, bu hadisi mütemadiyen delil mahiyetinde kullanmışlardır.⁴⁷ Bunun karşısında ise canlılık umdesinin bundan önce, başladığını savunan alimler de vardır. Onlar ise bu konudaki hadislerin farklı rivâyetlerine başvurmuşlardır.⁴⁸ Örneğin “Sizden birinizin oluşumu, annesinin karnında kırk küsur gece geçince toplanıp tamamlanır. O müddet

⁴² A. Ucatlı (2009), *İslâm Hukukunda Cenine Müdahalenin Hükmi*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 24.

⁴³ *Kur'an-ı Kerim*. Mü'minun Suresi, 23/14.

⁴⁴ bkz: “Çocuk Düşürme”

⁴⁵ H. Çetin (2008). *Metin ve Sened Tenkidi Açısından Meleğin Cenine Ruh Üflemesi ve Kaderini Yazması Hadisinin Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 34-40.; Abdullah Ucatlı, *agt*, s.25.

⁴⁶Buhârî, “Bed'ü'l-Halk”, 6. “Enbiya”, 1. “Kader”, 1.

⁴⁷ Muhammed b. Salih El-Useymin (2016). *Şerhu Kavaid İbn Receb*, Müessetü's-Şeyh Muhammed b. Salâh El-Useyminî'l-Hayriyye, Kahire, s. 192.; Serahsî (1989). *el Mabsût*, Daru'l Marife, Beyrut, c. 28, s.286.

⁴⁸ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye (1982). *et-Tibyan fi aksami'l-Kur'ân*, (Çev.) Taha Yusuf Şahin, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 208.; Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef (1982). *el-Muntekâ Şerhu'l-Muvattâ*, Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, c. 7. s. 80.; Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nuri Nevevi (2003). *Elmecnû' Şerh el-Mühezzeb li'ş-Şirazi*, Dârü Alemü'l-Kütüb, Riyad, c. 20, s. 326.

içerisinde alaka ve mudğa olur. Allah ona bir melek gönderir. Melek ona şekil verir. Gözünü, kulağını, cildini, etini ve kemiklerini yaratır. Sonra kendisine ruh üflenir.”⁴⁹ hadisinde ise oluşumun kırk küsur gün içinde tamamlanarak yine bu süreçte ruha üflenmesinin de gerçekleştiği vurgulanır.

Bir başka rivâyette “Nutfenin (rahme düşmesinden sonra) kırk iki gece geçti mi, Allah ona bir melek gönderir (ve onun vasıtasıyla) nutfeyi şekillendirir; işitmesini, görmesini, derisini, etini, kemiğini yaratır. Sonra melek sorar: ‘Ey Rahim! Bu erkek mi, dişi mi?’ Rabbin dilediğini hükmeder, melek de yazar. Sonra sorar: ‘Ey Rabbim! Eceli nedir?’ Rabbin dilediğini hükmeder, melek de yazar. Tekrar sorar: ‘Ey Rabbim! Rızkı nedir?’ Rabbin dilediğini hükmeder, melek de yazar. Sonra melek elinde sahife olduğu halde çıkar. Artık buna ne bir şey ilave eder ne de eksiltir.”⁵⁰ şekliyle yalnızca tek bir kırk gün sonunda ruhun üflendiği geçmektedir.

Zikredilen rivâyetlerde ceninin aşamaları hakkında verilen bilgiler neticesinde nutfe, alaka ve mudğa aşamalarından sonra cenine ruh üflendiğini anlamaktayız. Ruh üflenmesi hadisesinden kastedilen, hadislerde zikredildiği üzere ceninin cinsiyet bilgisi, hayatı ile ilgili bilgiler gibi konulardır. Rivâyetlerden yola çıkarak, görevli meleğin geldiği ve ruh üflendiği ceninin; aslında canlılığının mı başladığı konusunda nokta atışı bir çıkarımda bulunmak zordur. Rivâyetlerdeki metin farklılığı İslam hukukçuları arasında da yorum farklılıklarının oluşmasına sebep olmuştur.⁵¹ Her şeyden önce ceninin insan vasfını kazanmasındaki temel etkenin ruh üflenmesi ile mi olduğu sorusu tekrardan tartışılmalıdır. Ruh üflenmesi konusunda İbn Kayyim (ö. 751/1350) ve İbn Hacer’in (ö. 811/1408) görüşleri, cenine ruh üflenmeden önce de canlı bir varlık olduğuna yöneliktir. Onlara göre ruh üflenmesi yalnızca ceninde iradî hareketler meydana getirir.⁵²

Bize göre, zikredilen hadis rivâyetleri genel anlamda ceninin ruhu, kaderinin belirlenmesi gibi soyut konularla ilgilidir. Doğum ve cenin, insanın oluşumu hatta yapay dölllenme, kök hücre gibi tamamen maddesel ve bilimsel konular tartışılacaksa mahiyeti hakkında şümulü bir bilgiye sahip olmadığımız *ruhun ne olduğu ya da ne zaman üflendiği*

⁴⁹ Müslim, “Kader”, 1.

⁵⁰ Müslim, “Kader”, 3.

⁵¹ İbn Âbidîn (1994). *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr: şerhu Tenviri'l-ebşâr*, (Thk.) Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, c.5. s, 255.; Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî (2015) *Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn Şerh-u Terceme-İ Kitâb-I İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (Terc.) Yusuf Sıdkî el-Mardinî, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, c. 11., s. 51.

⁵² Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, **age**, s. s. 218.; Abdullah Ucatlı, **agt**, s.25.

gibi verileri tek kaynak olarak görmek mümkün değildir. Aslına bakılırsa *ruh meselesi* muğlak bir mesele olduğu için kanaatimizce gerçek anlamda canlılığın başladığı anı anlamak için tıbbî ilimlerden faydalanmak daha doğru olacaktır.

Tezimizin araştırma konusunu oluşturan genetik modifikasyonun fıkhi açıdan incelenmesi söz konusu olduğunda ceninin soyut olarak taşıdığı anlamlardan ziyade tıbbî gerçekliği ele alınmalıdır. Genetik modifikasyonun gerçekleştirilmesi zaten doğması planlanan bir bebeğin imkânı ile ilgilidir. O sebeple mevzu, hadis rivâyetlerinde geçtiği gibi 40 ya da 120 günden önce dahi olsa cenin üzerinde tıbbî müdahaleler ruh üflenmesi durumundan bağımsız da ele alınmalıdır.

4. Ceninin Fıkhî Konumu

Cenin fıkhî bakımdan hayatı, nesebi ve mülkiyet hakkı gibi çeşitli yönlerden incelenmiştir. Doğmadan önceki döneminde insan, vücûb ehliyeti açısından noksan olduğu için mülkî haklarına sağ doğması şartı ile birlikte kavuşacağı varsayılmaktadır.⁵³ Yine meşrû bir evlilik birliği içinde meydana gelmiş cenin de nesep hakkını doğrudan doğruya elde etmiştir diyebiliriz.⁵⁴ Yani ceninle ilgili nesep ve mülkiyet konuları ceninin yaşamının ne zaman başladığı mevzusuna nazaran daha az tartışmalı konulardır. İşte bu sebeplerden dolayı ister anne rahminde dölllenmiş olsun ister dışarıda dölllenmiş olsun ceninin hayat hakkı mevzuunda fazlaca hükümler bulunur.⁵⁵ Zaten tezimizin konusu cenin üzerinde yapılan genetik çalışmalar olduğu için özellikle ceninin hayat hakkıyla ilgili hükümler üzerinde duracağız.

İslam'a göre canın korunması öncelikli maksatlardan biridir.⁵⁶ Bir insanın canını haksız yere almak ise kısas, diyet gibi ağır cezalar ile hüküm verilmesi gereken çok büyük bir günahdır.⁵⁷ Ceninin hayatı da korunmalıdır ve ona zarar vermek de günah sayılan bir davranıştır. Fakat ceninin canlı sayılmaya başlayacağı an konusunda fıkıh bilginleri ihtilaf etmişlerdir.

⁵³ Serahsî, *age*, c. 17, s. 197.; A. Bardakoğlu (1995). "Ehliyet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 10, s. 536.

⁵⁴ Muhammed b. Ahmet es-Salih (1401 H). *İslâm Hukukunda Çocuğun Hukuki Durumuna Genel Bir Bakış*, (Çev.) Ahmet Akgündüz, *Riyad Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 410.

⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz: İ. Bilgili (2014). *İslam Hukukunda Cenin Hakkı ve Onuruyla İlgili Hükümler*, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 24, 219-225.

⁵⁶ Allal el-Fâsî (2014). *İslam Hukuk Felsefesi*, Mana Yayınları, İstanbul, s. 5-45.

⁵⁷ M. Köroğlu (2015). *İslam Hukukunda Ölüm Cezasını Gerektiren Suçlar*, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43, 218-222.

Fıkıh literatüründe ve özellikle ilk dönem eserlerinde *ıskât-ı cenin, gurre, ichâd* gibi modern dönemde ise *kürtaj, tüp bebek* vb. başlıklar altında ceninin hayat hakkı konusu ile ilgili ihtilaflar ve hükümler daha fazla konuşulup tartışılmıştır.⁵⁸ Tezimiz özelinde bu yaklaşımları bilmek ve anlamak önemlidir. Cenin üzerinde gerçekleştirilecek genetik müdahaleler ve araştırmalar ceninin yaşam hakkı ile doğrudan bağlantılıdır. Fıkıh tarihinde çocuk düşürme ile ilgili konunun devamında detaylı değinileceği şekliyle genel anlamda iki yaklaşımdan söz edilebilir. Bu yaklaşımların hepsi çocuk düşürme suçuna cezaî müeyyideyi kabul etse de ceninin ne zaman canlı sayılacağı ve böylece cezaî müeyyidenin hangi durumda ve nasıl uygulanacağı konusundaki yorum ayrılıklarından kaynaklanır. Özellikle alanın bilginleri arasında birçok muhtelif görüş ortaya çıkmasının sebebi olan ruhun üflenmesi olayının gerçekleşmesinden sonraki bir hamilelik döneminde bilerek çocuk düşürmenin bir cinayet olacağı konusunda fikir birliği içinde olduklarını görmekteyiz.⁵⁹ Bu farklı yaklaşımların ana sebebi olarak durum hakkında çok açık bir nas bulunmamasını sayabiliriz. Bununla birlikte elbette bahsedilen çocuk düşürme fiili, tabii olarak herhangi bir sağlık gerekçesi olmadan gerçekleştirilen bir fiil olmak üzere tartışılan durumdur. Annenin sağlığını tehdit eden bazı zarurî durumlarda kürtaj işlemine izin verilmiştir.⁶⁰

Cenini anne rahmindeki ilk döneminde belli bir süre ile kayıtlanarak⁶¹ düşür(t)menin mubah olduğunu iddia eden yaklaşımın en önemli delili bir önceki konu başlığı altında zikrettiğimiz *ruhun üflenmesi* ile ilgili hadistir.⁶² Özellikle üçüncü kırk gün sonunda meleğin gelerek cenine bir ruh üflediği olayının detaylıca anlatılması ve ruh üflenmesi ile birlikte anne karnındaki bu çocuğun kaderinin ve ecelinin belirlendiğinin hadiste zikredilmesi gerçekten ilk dönem fıkıh alimleri için önemli delillerdir. Çünkü meleğin kırk küsur ya da daha az günlerden birinde geleceğinin söylendiği hadisler bu hadis kadar detaylı değildir. Aynı zamanda *ruhun üflenmesi* bilgisi ile ilgili detaylar da sınırlıdır. Ayrıca bu yaklaşımda olan

⁵⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *age*, s. 71.; İ. Tüfekçi (2013). İslam Hukukuna Göre Gebeliğin Sonlandırılması, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (45), 111-154.

⁵⁹ Alauddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedaiu's-Sanâi fi Tertibi's-Şerâi*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, c. 1, s. 302.; H. Karaman (1991). *Mukayeseli İslam Hukuku*, Nesil Yayınları, c.3, s.85.

⁶⁰ Burhanpurlu Şeyh Nizam, *Fetava-yı Hindîyye- Fetâvâ-yı Alemgiriyye*. (Çev.) Mustafa Efe, Akçağ Yayınları, Ankara, c. 12, s. 120.; Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu, *Kürtaj yaptırmak caiz midir?* [Erişim: 13.01.2024, <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/999/kurtaj-yaptirmak-caiz-midir>]

⁶¹ Zikredilen bu süre hadislerde zikredildiği gibi ruhun üflenmesi ile ilgili bir kayıttır. Hadislerde geçtiği üzere ruhun 40. günde ya da 120. günde üflenmesi rivâyetlerine binaen bu süre değişmektedir. Bkz: s. 10-11.

⁶² Buhârî, “Bed’ü'l-Halk”, 6. “Enbiya”, “Kader”, 1.; Müslim, “Kader”, 1.

alimler, ceninin nutfe ve alaka dönemlerinde cansız olduğunu ve biyolojik açıdan da yapısının ancak bu yüz yirmi gün civarında tamamlandığını söylemişlerdir.⁶³

Tıp verilerine göre ise, sperm ile yumurta hücresinin döllenmesi ilk andan itibaren sekizinci haftanın sonuna kadarki yaklaşık altmış günlük süreç; gebeliğin birinci evresidir ve bu evre döllenme işlemlerinin gerçekleştiği ve canlılığın olmadığı bir evredir.⁶⁴ Sekizinci haftanın sonlanması ile artık embriyonik dönem denilen ikinci evre başlar ve burada ayırıcı özellik insan olmanın fiziksel emarelerinin embriyo üzerinde görülmeye başlamasıdır.⁶⁵ İslam hukûku nazarında ceninin bir canlı olarak kabul edilmesi için soyut kabul edilebilecek ruh üflenmesi olayı kabul edilirken tıbbî bakış açısı için durum tam tersidir. İnsan hayatının mevzu olduğu bir konuda iki uç noktadan ziyade ortak bir zemin arayışında olmak daha makul olacaktır.

Mezhepler arasında, cenine ruh üflendikten sonra düşürülmesinin haramlığı konusunda icmâ olsa⁶⁶ da anne karnındaki oluşumun ne zaman canlı olarak kabul edileceği konusunda mezhepler kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Hanefîlere göre, ceninin düşür(t)ülmesi ile ilgili üç farklı yaklaşım olduğu söylenebilir.⁶⁷ Bunlardan ilki, ceninin şekillenmesinden önce yani 120. günden önce düşürülmesinin mekruh olsa da yapılabileceğini söyleyen görüştür.⁶⁸ Bu görüşü savunan alimlerin delili, yukarıda zikrettiğimiz ruhun 120. günde üfleneceğini söyleyen hadistir.

İkinci görüş ise genelde Hanefî mezhebinde çok tercih edilmemekle birlikte yine de var olan bir görüştür. Şöyle ki bazı Hanefî âlimler, döllenme anından itibaren çocuk düşürmenin caiz olmadığını söylemişlerdir.⁶⁹ Onlara göre, ihramlı kişinin bir hayvan yumurtasına zarar vermesi nasıl cinayet sayılıyorsa, anne karnındaki cenine de hangi

⁶³ Serahsî (1989). *age*, c.13, s.156.; O. Çeker (1993). "Çocuk Düşürme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 8, s. 365.

⁶⁴ H. Tacir (2013). Yaşama Hakkı Kapsamında Yaşamın Başlangıcı, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19(2), s. 1305.

⁶⁵ Türkiye Bioetik Derneği (2020). *Yaşamın Başlangıcına İlişkin Sorunlar Hakkındaki Görüşü*, [Erişim: 13.02.2024, <https://biyoetik.org.tr/gorusler/yasamin-baslangicina-iliskin-sorunlar-hakkinda-gorusu/>]

⁶⁶ T. Duru (2016). *İslâm Hukukunda Cenine Müdahale*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 79.

⁶⁷ Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bîşr Ali b. İsmail el-Eş'arî (1416/1995). *Makalatü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfî'l-musallîn*, (Thk.) Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, c. 2. s. 28.

⁶⁸ İbn Âbidin (2017). *Reddülmuhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, (Çev.) Ahmed Davudoğlu, Mazhar Taşkesenlioğlu, Mehmet Sav, Şamil Yayınevi, İstanbul, c.7, s.210.

⁶⁹ *age*, s. 212.

safhasında olursa olsun zarar verilemez. Cenin de hayat hakkını bekleyen bir canlıdır ve zarar verilmemelidir.⁷⁰

Üçüncü görüş ise, ceninin kırk günden önce düşürülebileceğine icazet veren görüştür.⁷¹ Bir kadın ilaç yolu ile ya da kürtaj yolu ile karnındaki cenini düşürse günahkâr olmaz diyen alimler vardır.⁷² Bu görüşü paylaşan alimler, döllenmeden kırkınca güne kadar anne karnındaki varlığın adeta bir kan pıhtısı olup canlı olmadığını ve organlarının belirlenmediğini ancak kırk gün sonra canlı sayılabileceğini söylemişlerdir.⁷³

Şâfiî mezhebinde de genel anlamda üç temel yaklaşımdan bahsedilebilir.⁷⁴ Bunlardan ilki döllenme olduktan sonra ceninin düşürülmesinin haram olduğu görüşü,⁷⁵ ceninin ilk kırk gün içinde düşürülebileceğini savunanlar ve ruh üflenmeden önce ıskatın caiz olduğunu ileri sürenlerdir.⁷⁶

Malikî mezhebinde ise temel iki görüş bulunmaktadır.⁷⁷ Bunlardan ilki, döllenmeden sonra ıskatın mümkün olmadığı görüşüdür ki bu Malikî mezhebinde hâkim olan görüştür. İkincisi ilk kırk gün içinde ıskatın caiz olduğu görüşüdür.⁷⁸

Hanbelî mezhebinde üç ayrı görüş bulunmaktadır.⁷⁹ İlk görüş, anne karnındaki oluşumun nutfe hali bitmeden önce düşür(t)ülebileceğidir.⁸⁰ İkinci görüş, ruh üflenmeden

⁷⁰ Abdullah b. Muhammed b. Mevdud el-Mavsîlî, *El-İhtiyar li Ta'lîlî'l-Muhtar*, Çağrı Yayınları, İstanbul, s. 768.; A. Ucatlı (2009). *İslâm Hukukunda Cenine Müdahalenin Hükmü*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 54.

⁷¹ Serâhsî, *age*, s.286.

⁷² Abdullah b. Muhammed b. Mevdud el-Mavsîlî, *El-İhtiyar li Ta'lîlî'l-Muhtar*, Çağrı Yayınları, İstanbul, s. 768.

⁷³ A. Ucatlı, *agt*, s. 54.

⁷⁴ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nuri Nevevi (2003). *el-mecmû' Şerh el-Mühezzeb li'ş-Şirazi*, Dâru Alemü'l-Kütüb, Riyad, c. 20, s. 326.

⁷⁵ el-Gazzâlî, *age*, c. 2, s. 537.

⁷⁶ Ebu Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî (1992). *Ravzatu't-talibîn ve umdetü'l müftîn*, Daru'l Marife, Beyrut, c. 8, s. 377.; H. Duman (2005), İslâm Hukukunda Gebeliğin Kasıtlı Sonlandırılması, *Diyanet İlmî Dergi*, (61)4, s. 50.

⁷⁷ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Arafе Desuki, *Hâşiyetü'd Desuki ala Şerhi'l-kebir*, Dârü'l-Fikr, c. 15, s. 268.

⁷⁸ A. Ucatlı, *agt*, s. 56.

⁷⁹ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed İbn Kudame (1999). *El-Muğni*, (Thk.) Abdullah b. Abdülmuhsin Türki, Alemü'l-Kütüb, c. 12, s. 63.

⁸⁰Müflih b. Muhammed el-Makdisî, *Kitâbu'l Fûru'*, (thk) Abdussettar Ahmed Ferrac, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, c. 3, s. 191.

önce düşürülebileceğidir.⁸¹ Son görüş ise ceninin tüm safhalarında düşürülmesinin haram olduğu ve mezhebin önemli isimlerince⁸² kabul edilen görüştür.

Çağdaş dönemde de bu konu özellikle kürtajın fikhî boyutu konu başlığı altında tartışılmıştır. Modern dönem alimlerinin, ceninin; ilk kırk günde daha ruh üflenmeden düşürülebileceğini savunanlar⁸³ ve hangi safhada olursa olsun düşürülmesinin haram olduğunu savunanlar⁸⁴ olmak üzere iki farklı görüşte ekseriyetle toplandığını söyleyebiliriz.

İsrâ sûresi'nde yüce Allah'ın “Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: “Ruh rabbimin emrindedir ve size pek az bilgi verilmiştir.”⁸⁵ sözünü dikkate aldığımız zaman, anne karnına düşmüş ve doğmak üzere gelişen ve buna yönelik hareketler yapan ceninin canlılığı, bize göre ruhun üflenmesi gibi bilgimizin soyut olduğu bir olaya bağlanmamalıdır. Yukarıda anne rahmine düşmüş ceninin bitki gelişimi ile olan benzerliğini âyet üzerinden yola çıkarak sağlanmıştı.⁸⁶ Kendisinde bir ruh ve irâde olmadığı halde bitkiler canlıdır. Yaşama yönelik fotosentez, beslenme, gelişmek ve çoğalmak gibi hareketleri söz konusudur. İşte ceninde yaşamak ve gelişmek üzere hareketlerde bulunur. Sperm ve yumurta hücreleri birleşir ve anne rahmine düştüğü andan itibaren doğum anına kadar bölünür, anne rahmine tutunur, beslenmeye başlar. Bu esnada kendisinde hayat vardır.⁸⁷ Ruh üflenmesi ile birlikte iradî hareketler kazanır.⁸⁸

Günümüzde ülkemizde, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun bu konu ile ilgili fetvası şu yöndedir:

“Kur'an-ı Kerim'de insana ruh üflenmesinden bahsedilmekle birlikte (Hicr, 15/29; Enbiya, 21/91; Secde, 32/9) bu hadisenin yaratılışın hangi aşamasında gerçekleştiğine ilişkin açık bir bilgi verilmemektedir. İlgili âyetler genellikle Yüce Allah'ın yoktan var etme kudretine dikkat çekmektedir. Ayrıca “Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki; ruh, Rabbimin emrindedir ve size pek az bilgi verilmiştir.” (İsra, 17/85) buyrulmak suretiyle ruhun mahiyetinin tam olarak bilinmeyeceği de ifade edilmiştir.

⁸¹ age, c. 3, s. 192.

⁸² Abdullah Ucatlı, **agt**, s. 56.

⁸³ Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî (1988), *Mes'eletu Tahdidi'n-Nesl Vıkaye ve İlacen*, Mektebetü'l-Farabi Yayınevi, Dımaşk, s.74.; A. Tantavi (1987), *Fetava Ali et-Tantavi*, Dârü'l-Menar Yayınevi, Cidde, s. 312.

⁸⁴ H. Karaman, *Kürtaj yaptırmak caiz midir?* [Erişim: 13.03.2024, <https://www.hayrettinkaraman.net/sc/00104.htm>]; Y. el-Karadavi (1996), *İslam'ın Işığında Çağdaş Meselelere Fetvalar*, (Çev.) Veysel Bulut, Ravza Yayınları, İstanbul, c. 4, s. 183.; V. Zuhaylî (1985), *el Fıkhul İslami ve Edilletuhu*, Daru'l Fikir el-Muasır Yayınevi, Dımaşk, c. 3, s. 556.

⁸⁵ *Kur'an-ı Kerim*. İsrâ Suresi, 17/85.

⁸⁶ bkz: s. 7.

⁸⁷ Ş. M. Kuzât (2002), *Cenine Ruh Ne Zaman Verilir?* (çev.) Ekrem Keleş, *Diyanet İlmî Dergi*, 38(2), s. 113.

⁸⁸ Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim El-Cevziyye, *Et-Tibyan fi Aksami'l-Kur'an*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi Yayınevi, Beyrut, c. 1, s 351.

Hadislerde de ruh üflenmesiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. (Buhari, Kader, 1; Müslim, Kader, 1) Ancak söz konusu rivayetlerin tamamı bir arada değerlendirildiğinde cenine ruhun ne zaman üflendiğini kesin olarak söylemek güçtür. Ayrıca hadis literatüründe genellikle kader bağlamında ele alınan söz konusu rivayetlerden, ruh üflenmemiş ceninin hayatının bir değeri olmadığı ve sonlandırılabilceği sonucu çıkmaz. Kur'an ve sünnet'te yer alan genel kaideler ve hükümler meşru sayılan bir gerekçe olmadan gebeliğe son verilmesine müsaade etmemektedir. Cenin insan olma potansiyeline sahip olduğundan ve ruh üflenme zamanı da kesin olarak bilinemediğinden ceninin dokunulmazlığı esas alınmalıdır. Nitekim dinin korunmasını emrettiği beş temel değerden birisi olan hayat hakkı, yumurta ve sperm hücrelerinin döllenmesiyle başlar. Bu andan itibaren, annenin hayatının korunması dışında herhangi bir sebeple gebeliğe son vermek caiz değildir.”⁸⁹

Din İşleri Yüksek Kurulu'nun fetvasında da ceninin insan olma potansiyelini önceleyen ve ruh üflenmesi olayının ceninin kaderi bağlamında ele alındığını görmekteyiz. Organ naklini ele aldığımız zaman kalp, böbrek vb. organların ölen hastadan nakil olunacak hastaya ulaşana kadarki süreçte hayatî özelliklerinin yani canlılıklarının bulunduğunu söyleyebiliriz.⁹⁰ Zaten belli bir vakit geçip organlar canlılığını kaybettiğinde nakil mümkün olamamış olur. Fakat üzerlerinde bir ruhun varlığından söz edilemez. Öyleyse ruhun kendisinde daha bulunmadığı ceninin de yaşam belirtilerinden dolayısı ile canlılığından bahsetmek gayet tabii mümkündür.⁹¹

Sonuç olarak ceninin fikhî ve tıbbî açıdan durumu ile ilgili verilerden sonra canlılığın ne zaman başladığı konusunda daha kapsayıcı bir yaklaşıma ihtiyaç duyulduğunu düşünmekteyiz. Zira canlılığın devamı döllenme ile sağlanmaktadır ve artık döllenme laboratuvar ortamında da gerçekleştirilebilmektedir. Bu sebeple cenin 40-120 günü bulamadan ya da anne rahmine hiç tutunmadan bir araştırma nesnesi olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple yalnızca geleneksel yaklaşımlar ele alınırsa günümüz problemlerine bakış açısı eksik kalacaktır. Bu bilgiler ışığında yaşamın bir süreç olarak ele alınmasının ve anne babadan gelen üreme hücrelerinin de canlı olduğunun göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünmekteyiz.

Tezimizde gelecek konu başlıkları altında cenin üzerinde gerçekleştirilecek genetik çalışmaların fikhî boyutları ele alınacaktır. Değerlendirmeler neticesinde ceninin kendisine ruh üflenmeden önce de canlı bir varlıktır kanısında olduğunu söylemek mümkündür. Böylece

⁸⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu, *Ruh üflenmeden önce kürtaj uygulaması caiz midir?* [Erişim: 13.03.2024, <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/1331/ruh-uflenmeden-once-kurtaj-uygulamasi-caiz-midir>]

⁹⁰ Merve Özdemir (2017). *İslam Hukukuna Göre Beden Üzerinde Tasarruf ve Organ Nakli*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, S. 241.

⁹¹ Şeref Mahmut Kuzât, **agm**, s. 114.

tezin ilerleyen kısımlarında cenin hakkında varılan bu kanı değerlendirmelerde dayanak olarak kullanılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

GENETİK MÜDAHALE TÜRLERİ, CRISPR VE TRANSHÜMANİZM İŞLEMLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde öncelikle bir ideoloji olarak Transhümanizm kavramı tanıtılacaktır. Sonrasında biyoteknolojik gelişmeler ve bu bağlamda Transhümanizm'in kullandığı gen teknolojileri açıklanacaktır. Devamında ise bu gen modifikasyonu işlemlerinin özellikle Transhümanizm'in hedefleri ile birlikte ele alınması ile ortaya çıkabilecek sorunlara ve bu bilimsel çalışmaların etik boyutuna değinilecektir.

1. Transhümanizm İdeolojisi ve İnsan Perspektifi

İnsanlık, tarih seyri boyunca ilmî ve fikrî alanlarda gelişmeler yaşamış ve daima kendinden önceki nesillere binaen ilerlemeler kaydetmiştir. Uzun insanlık tarihine nazaran günümüzden çok da uzak olmayan Rönesans devri ile beraber ortaya çıkan ve kendisine verilen önem gittikçe artan *hümanizm*⁹² ideolojisi zamanla gelişip dönüşmüştür. 16. yy. ile beraber teknoloji, bilim ve fikrî anlamdaki gelişmeler insanların daha fazla metalaşmış beklentiler içerisinde yaşamaya başlamasına sebep olmuştur. Gelişen hümanizm fikri ile birlikte düşünüldüğünde ise bu birleşim daha fazla metalaşan, mahiyetinden ve ruhundan arınan insan varlığının oluşmasına sebep olmuştur.⁹³

Transhümanizm insanın özüne sonsuz bir aşkınlık ve tanrısal bir karakter atfeder.⁹⁴ Bu insan merkezli yaklaşım ve insanın kutsal niteliği, modern felsefenin öncülerinden olan Descartes'in *düşünen bir varlık* kavramını ve Bacon'un *doğayı kontrol etme* fikrini teşvik ettiği şekilde genişletildi. Bu, insanın daha fazla yücelmesini ve doğayı hizmetine almasını sağlayarak insanı modern bir teknolojik ve bilimsel dünyaya soktu.⁹⁵ Bu dünya, özlemle beklenen ve özlenen umutları gerçekleştirmeye başladı. Özellikle Darwin'in *doğal seçim* ve *uyum teorisi* ile birlikte Batı toplumlarının evriminin sonuçlarına ek olarak, deneysel yöntemin ve hassasiyetinin gelişimi ile birlikte, maddenin öncelikli derecede yüceltiği bir dünya oldu.⁹⁶ Bu, biyolojik bilimlerde, özellikle tıp alanında inanılmaz bir gelişmeyi

⁹² Hümanizm, insandaki temel özelliklerin geliştirilmesini amaç edinen zihnî ve felsefî bir akımdır.; M. Kadioğlu (1991). Hümanizm, İstanbul Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, (23), 158.

⁹³ A. Demir (2018). Ölümsüzlük ve Yapay Zekâ Bağlamında Trans-hümanizm, *Online Academic Journal of Information Technology*, 9(30), 96.

⁹⁴ B. Kılıç Ahmedî, *agm*, s. 241.

⁹⁵ Aysel Demir, *age*, s. 98-100.

⁹⁶ S. Mohaidat & İ. Âlib (2018). الثورة البيولوجية و مفهوم ما بعد الإنسان, Mohamed Boidaif University, *منكرة مكملة لنيل شهادة املاست يف الفلسفة*, s. 7.

beraberinde getirdi. Teknolojik gelişmelerin sonucunda insanlara hastaliksız, acısız ve yaşlanmasız bir yaşam sunuldu. Özellikle bilim insanlarının insan genomunun şifresini çözerek ve özelliklerini belirleyerek gerçekleştirilen çalışmalar bu sürece hız kazandırdı. Böylece odak noktasına alınan *human*⁹⁷ mefhumu yerini, kendisi ile insan üstülüğe bir geçiş aşaması kastedilen *transhuman* kavramına bıraktı.⁹⁸

Transhuman kavramını ilk kullanan kişi J. Huxley'dir. O, 1957 yılında Transhümanizm'i "İnsanlığın topluca kendi varlığını aşarak yeni ve yadsınamaz bir varoluşsal kademeye tanışması"⁹⁹ olarak tanımlamıştır. Daha sonra arkasından gelen ve fikriyatı ile kendi döneminde sarsıcı bir etkisi olan Bacon, doğayı ve insanlığı; Tanrı'dan gelen bir nimet olmasının aksine üstesinden gelinip savaş verilmesi ve yenilmesi gereken bir rakip olarak görmüştür.¹⁰⁰ Zaten Avrupa'da gelişmekte olan Darwinizm ideolojisi bilim çevrelerinde insanlığın zaten fiziksel ve zihinsel olarak bir değişim içinde olduğunun kabulü şeklinde bir anlayışı beraberinde getirdi. Bu ise Transhümanizm'in iddiasını güçlendirmişti. Çünkü transhümanizm, insan üstü olmaya bir hazırlık aşamasıdır.¹⁰¹ Fiziksel ve zihinsel konularda Transhümanizm'in genetik mühendisliği, tıp, nanoteknoloji, yapay zekâ gibi yardımcı imkânları ile insanlığın yeni kademesine geçişi adeta Darwinist düşüncenin yansıması gibi anlaşılmıştır. Hümanizm fikrinde insan kendisi ve çevresi için belirleyici etken iken transhümanizm ideolojisinde "İnsan, yalnızca belirleyici bir varlık değil aynı zamanda belirlenen bir varlık olmuştur."¹⁰² Araştırmamızın asıl odak noktası Transhümanizm'in gen teknolojilerini kullanarak insanın fiziksel dönüşümünü sağlamaya yönelik işlemlerini İslam hukûku gözü ile incelemek olduğu için bu aşamadan sonra CRIS-PR, kök hücre ve klonlama teknolojileri incelenecektir.

Ülkemizde Transhümanizm alanında en çok çalışma yapmış araştırmacılardan biri olan Prof. Dr. Ahmet Dağ özellikle Transhümanizm'in gen çalışmaları için bakış açısı, bu ideolojinin insanın mevcut formunu evrimin son ürünü olarak düşünmediği bilâkis bu durumun post-human aşamasına geçiş formu olduğuna yöneliktir. İnsan kendini gerek genetik

⁹⁷ bkz: "İnsan"

⁹⁸ M. More (2010). True Transhumanism: A Reply to Don Ihde, (Ed.) G. R. Hansell, & W. Grassie, *Transhumanism And Its Critics Metanexus Institute*, s. 63.

⁹⁹ J. Huxley (1957). *New Bottles For New Wine*, Chatto & Windus B. P. C., London, s. 17.

¹⁰⁰ E. Ögçem (2016). Ergin İnsan-Doğa İlişkisinde Ahlâkî Bir Neden Olarak Tanrı Faktörü, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), s. 2953.

¹⁰¹ Aysel Demir, agm, s. 96-100.

¹⁰² Ahmet Dağ, agm, s. 19.

ve yapay zekâ ile gerek farmakolojik yöntemler ile aşabilir. Bu dönüşümde en önemli araçlar gen terapisi ve CRIS-PR'dır.¹⁰³ Anlaşıldığı üzere Transhümanizm insanı genetik olarak aşmak için de birçok tıbbî ve biyoteknolojik yöntemi araç edinmiştir.

Darwinist ve böylece evrimci bir anlayışa sahip olan Transhümanizm, gelecekte gen modifikasyonu teknolojilerini kullanarak bilim alanında yüksek IQ'lu bireyler, üretim sektöründe yetenekli çalışanlar, askerî alanda çok daha güçlü insanlar üretmek gibi ihtimalleri de kapsamaktadır.¹⁰⁴ Hatta Transhümanist birçok düşünür bu yaratım sürecinde bir insani ilişkilerde çatışmalar ya da doğa ile ilgili ekolojik sorunlar olacağını kabul etse de neticede ulaşılabilecek üstün insanın bu problemlerin hepsine değer bir netice olacağını savunmuşlardır.¹⁰⁵ Tezimizin ilerleyen kısımlarında bu çalışmalardan detaylı olarak bahsedilecektir.

2. Transhümanizm, Biyoteknoloji ve Cenine Uygulanan Gen Teknolojileri

Bir tanım yapmak gerekirse Transhümanizm “nanoteknoloji, sibernetik, farmakolojik ve gen terapileri dâhil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere biyoteknolojik müdahaleler yoluyla insan yaşamının kalitesini ve uzunluğunu iyileştirme”¹⁰⁶ sürecini ifade eder. Transhümanizm, insan yaşam ve kalitesini iyileştirme sürecinde genetik mühendisliği ve biyoteknolojik gelişmelerden faydalanmaktadır. Biyoteknoloji doğada var olmayan ya da yeteri kadar bulunmayan ürünlerin yine biyolojik materyaller kullanılarak moleküler biyoloji ve bazı mühendislik alanlarından faydalanılarak üretilmesidir.¹⁰⁷ Biyoteknoloji multidisipliner bir alandır ve mikrobiyoloji, biyokimya, moleküler biyoloji, hücre biyolojisi, immünoloji, protein mühendisliği, enzimoloji ve biyoproses teknolojileri bünyesinde toplayan bir bilim dalıdır.¹⁰⁸

Transhümanizm'in en önemli hedeflerinden biri olarak *mükemmel insanı* ortaya çıkarmak ve onu üstün yetenekler ile donatmak bilimsel gelişmeler sayesinde mümkün olmaya başlamıştır. Mükemmel insan hedefi ile yola çıkan bu sistem zamanla *üstün insan* daha sonra ölümsüzlük isteği ile birlikte *ebedî insan*, artık her imkâna sahip olduktan sonra ise

¹⁰³ agm, s. 21.

¹⁰⁴ Max More, *age*, s. 63-76.

¹⁰⁵ N. Bostrom (2005). Transhumanist Values, Ethical Issues for the Twenty-First Century, *Review of Contemporary Philosophy* 4, s. 3.

¹⁰⁶ İ. Doğan (2021). Transhümanizm: “Allah'ın Yarattığını Değiştirme” veya İnsana Karşı Şeytan 2.0, *marife dini araştırmalar dergisi*, 21(1), s. 12.

¹⁰⁷ Ü. D. Gül (2014). Sağlık Alanında Biyoteknolojik Uygulamalar: Kırmızı Biyoteknoloji, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, (1), s. 3.

¹⁰⁸ Ülkiye Dudu Gül, *agm*, s. 5.

tanrı insanı ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Biyoteknoloji bu işin en önemli noktasındadır. Özellikle gen teknolojileri mükemmel insandan *siborg insan*¹⁰⁹ olmaya götüren en önemli yardımcılardır. Transhümanizm ideolojisinin siborg insan üretmesi sürecindeki en önemli yardımcısı genetik mühendisliğidir.

Genetik mühendisliği ya da genetik modifikasyon, biyoteknolojik yöntemler sayesinde organizmaların genetik yönden manipüle etmek demektir. Bu manipüle işlemi sıfırdan bir DNA dizisi üretilip organizmanın DNA yapısını değiştirmek ya da genlerin *susturulmasını* veya *çalıştırulmasını* sağlayacak yöntemleri kapsamaktadır.¹¹⁰

Transhümanizm ideolojisinin genetik mühendisliği yardımı ile ulaşmak istediği nokta olan siborg insan ve tasarım bebeklerdir. Yani Transhümanizm insanların, kendilerinin ve gelecek nesillerinin çocuklarının cinsiyetlerinden zekâsına, görünüşlerinden yaşayacakları hayata kadar birçok özelliğini belirlemesine fırsat sağlama arzusundadır.¹¹¹ Transhümanizm fikriyatını önemli Transhümanist düşünürlerden Andres Sandberg *insanın morfolojik özgürlüğünü savunmak* olarak tanımlar.¹¹² Yani bireyin kendi bedeninde dilediği gibi tasarrufta bulunabilme hakkıdır. Yani Sandberg'e göre bu hakka ne bir kanun ne ahlâkî bir yasa engel olamayacağını ve biyoetikçilerin Transhümanizmi distopik bulmalarının insanın morfolojik özgürlüğünden daha önemli sayılamayacağını savunur.¹¹³ Buradan yola çıkarak bilişsel ve fiziksel anlamda aşkın bir insanı tahayyül eden Transhümanistler bu insanı yaşatacak aşkın bir dünyanın da çabası içindedirler denilebilir. Bu aşkın dünya elbette insanlar için özellikle dinî sınır ve yasakların olmadığı bir şekilde olmalıdır.¹¹⁴

Transhümanizm, insanı bedensel ve ruhsal bir sınırsızlığa ulaştırma çabası ile aşkın bir yaratıcının mevcudiyetini de reddetmektedir.¹¹⁵ Bilakis genler ve insan bedeni üstündeki modifikasyonlarla daha zeki, daha üstün ve biyolojik açıdan daha güçlü bir bedeni

¹⁰⁹ M. Yamaç (2021). Transhümanizm Bağlamında Siborgist İnsan Tasavvuru ve Din, *Uluslararası Yapay Zekâ, Transhümanizm, Posthümanizm ve Din Sempozyumu Bildiri ve Özet Kitabı*, s. 210.

¹¹⁰ M. Aşkın (2015). Genetik mühendislik: dost mu düşman mı?, *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 2(2), 160.

¹¹¹ Ahmet Dağ, *age*, s. 10-55.

¹¹² A. Sandberg (2013). Morphological Freedom: Why We Not; Just Want It, but Need It, Max More & N. V. More (Ed.), *The Transhumanist Reader: Classical And Contemporary Essays On The Science, Technology, And Philosophy Of The Human Future*, Wiley-Blackwell Publishing, s. 80.

¹¹³ İ. Kurt (2019). *Transhümanizm ve Tekillik Bağlamında Dinin Geleceği*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, s. 21.

¹¹⁴ Ahmet Dağ, *agm*, s. 19-24.

¹¹⁵ İsmail Doğan, *agm*, 12.

kurgulayabilmek hedefindedir.¹¹⁶ Yalnızca yapay zekâ ve sibernetik gelişmelerin kullanılması ile bu ideoloji ile amaçlanan aşkın bir insan modeli elde edilemez.

Genetik modifikasyonun ilk aşaması 1865 yılında G. Mendel tarafından DNA'nın çözümlenmesi ile başlamıştır. DNA, insanın içindeki kodları saklayan ve onun yine o olmasını sağlayan gerekli bütün genetik bilgiyi içerisinde taşıyan molekülün kısaltılmış adıdır.¹¹⁷ Zamanla DNA üzerine yapılan bilimsel çalışmalar çoğalmış ve insanlığın kodlarının saklandığı şifreler üzerine yönelen merak her geçen gün artmıştır. Özellikle 1962 yılında J. D. Watson ile F. Crick'in yaptıkları bilimsel deneyler sonucu ulaştıkları DNA'nın ikili sarmaldan (çifte sarmal) oluştuğu bilgisini bir makale ile açıklamaları üzerine Nobel ödülü almışlardır.¹¹⁸

DNA'nın yapısı Adenin, Timin, Sitozin, Guanin olarak isimlendirilen dört çeşit nükleotidden oluşur.¹¹⁹ Bu nükleotidler DNA'nın merkezinde oluşur ve genetik metni oluşturur ve kısaca A, T, C, G olarak isimlendirilirler. Adenin, Timin, Sitozin ve Guanin adlı bazları ikili sarmal merdivenin basamaklarını oluşturur.¹²⁰ Böylece Watson ile Crick'in çifte sarmal buluşundan sonra DNA'nın içinde bulunan A, T, C, G bazlarının farklı yerleşimi ile gen kavramının oluştuğu ortaya çıkmıştır.

DNA'nın yapıtaşısı sayılan gen DNA'nın kodlarını taşımaktadır. Gen, DNA'nın tümü için değil belirli alanları için kullanılan bir kavramdır. Genler belirli talimatlar içeren ve protein kodlayan çeşitli uzunluktaki DNA sekanslarıdır. Tüm canlılardaki genetik, fizyolojik ve biyokimyasal olayların denetimi genler ile sağlanır. Genler bir mânada kalıtımın atomlarıdır.¹²¹ İnsanın fiziksel ve karakteristik özelliklerinin taşındığı DNA üzerindeki değişimlerin genetik modifikasyon sayesinde gerçekleşeceğini anlamaktayız. Böylece anlaşılacağı üzere DNA üzerindeki büyük araştırmalar sonucunda gen de keşfedilmiştir. Sonrasında ise nesilden nesile aktarılarak belirli yaşamsal bilgi ve kodların gen aktarımı sayesinde gerçekleştiği de anlaşılmıştır.¹²²

¹¹⁶ İsmail Doğan, **agm**, 12.

¹¹⁷ E. Akçay (2020). *Biyoteknolojinin Transhümanizm ve Eyrim Bağlamındaki Yeri: İnsan Genom Projesi ve Etik Tartışmalar*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 24.

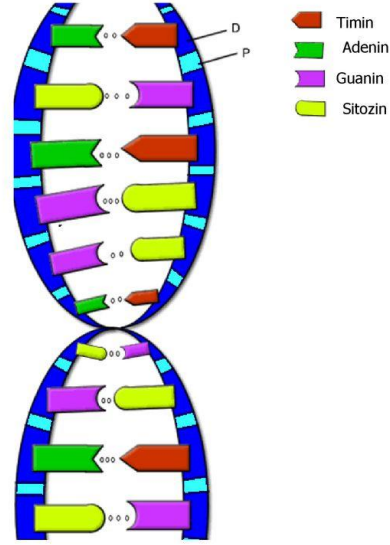
¹¹⁸ B. Karaçay (2018). *Yaşamın Sırrı DNA*, Tübitak Yayınları, Ankara, s. 36.

¹¹⁹ M. Z. Kızmaz & İ. C. Paylan & S. Erkan (2017). DNA Dizilemenin Tarihsel Gelişimi, *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 6(2), 49.

¹²⁰ Elif Akçay, **agt**, s. 27.

¹²¹ Elif Akçay, **agt**, s. 30.

¹²² Mehmet Zeki Kızmaz & İsmail Can Paylan & Semih Erkan, **agm**, s. 49-51.

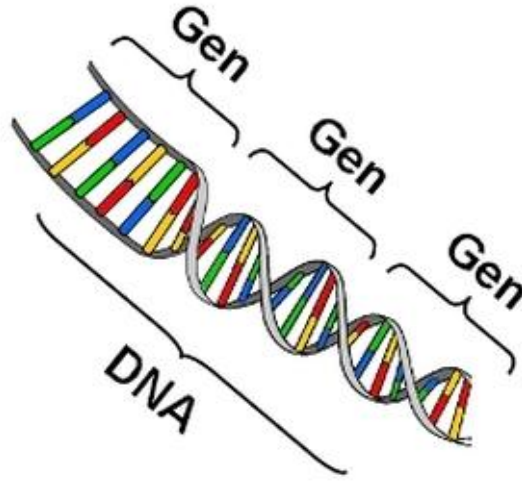

Şekil 2.1. DNA Sarmalı ve Bazlar

Ailede bulunan bir hastalığın yeni doğan çocuklarda da gözlemlenmesi gibi durumlar, hastalıkların da genetik aktarım yolu ile gelecek nesle aktarıldığı düşüncesini doğurdu. Böylece gen ile taşınan hastalıklar, gen dizimi ile alakalı bozukluklar vb. gibi sebepler genetik bilimi sahasının ilerlemesine büyük katkı sunmuştur.¹²³ Genetik hastalıkların tanı, tedavi ve önlenmesi minvalinde yürütülen çalışmalar doğrultusunda genetik mühendisliği alanı gelişim göstermiştir. Böylece *genetik müdahale* mefhumu hayatlarımıza girmiştir.¹²⁴

¹²³ Ü. Görgülü (2022). Teknoloji Geliştiren İnsandan Teknolojinin Geliştirdiği İnsana -Genetik Müdahale ile İnsan Geliştirmeye Etik ve Fıkhi Bakış-, *Diyanet İlmî Dergi*, 58(3), 1096.

¹²⁴ Bahri Karaçay, *age*, s. 40.

Şekil 2.2. Gen ve DNA

Genetik modifikasyon bir diğer adıyla genom projesidir. Genom projesi genetik yazıdaki harfleri değiştirmeye ve yeniden belirlemeye çalışan bir projedir. Bir anlamda hücre DNA'sı genetik programı içinde taşır ve yaşamın kitabıdır denebilir. Genom projesinin ilerlemesindeki en önemli adımlardan biri de gen haritasının çıkarılması olmuştur.¹²⁵ Genom haritası çıkarılarak modifikasyonun istendiği yerlere ulaşım kolaylaşmıştır. Böylece *insan soyunun tarihindeki en önemli icatlar arasında sayılması* gerektiği anlaşılmış olur. Çünkü bu şekilde insan yalnızca keyfi istediği bir hal almaya bir adım daha yaklaşmıştır.¹²⁶

Genetik mühendisliği sahasında gelişim gösterilmeye devam ederken bu süreçte tıp alanında da yapay/sun'î dölleme konusunda bilimsel gelişimlerden bahsetmek mümkündür. Yapay dölleme: “erkek üreme hücrelerinin, normal cinsel birleşme olmadan, tıbbî yöntemler ile kadın üreme organına aktarılması suretiyle döllemenin gerçekleştirilmesi amacına yönelik müdahaledir.”¹²⁷ Halk arasında *tüp bebek* yöntemi olarak bilinen bu yöntem günümüzde sık kullanılan bir üreme yöntemidir. İslam hukuk literatüründe ise cima olmaksızın meninin kadının rahmine ulaştırılması şeklinde *istidhâl* konu başlığı altında âlimlerce tartışılmıştır.¹²⁸ İslam hukûku tarihinde tüp bebek yönteminin imkânı ve uygunluğu konusunda birçok çalışma ve görüş bulunmaktadır. Aynı zamanda tüp bebek yöntemi fazladan embriyo üretilmesi, üretilen embriyoların dondurulması, korunması ya da kocanın ölümünden sonra annenin

¹²⁵ Ülfet Görgülü, **agm**, s. 1097.

¹²⁶ Elif Akçay, **agt**, s. 34.

¹²⁷ I. T. Arpacıoğlu (2013). Yapay Döllemenin Soybağına Etkileri, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 5(1), s. 11.

¹²⁸ Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, **age**, s. 2.

rahmine yerleştirilmesi gibi konularda tartışmalar arasındadır. Bununla beraber sun'i yollarla döllenenek başka bir kadının rahmine yerleştirilmesi yani taşıyıcı annelik konusunda da farklı görüşler zikredilebilir.¹²⁹ Fakat asıl konumuzdan sapmamak gerekçesi ile bahsedilen konuları tezimiz kapsamına almıyoruz. Zaten gelecek konu başlıkları altında kısmî olarak tüp bebek sürecindeki fetvalara değinilecektir.

Çiftlerden birinde doğal yollarla üremeye engel olacak bir sorun olduğunda tüp bebek yöntemi ile hamile kalma süreci günümüzce sıkça kullanılmaktadır. Yukarıda bahsedilen genetik gelişmelerden sonra ise sadece çiftlerde taraflardan birinde üremeyi engelleyecek bir sağlık sorunu olmasının dışında istenilen özelliklerde ve cinsiyette, hastalıklı ve sakat çocuk doğmasını engellemek gibi sebeplerle de tüp bebek yöntemi tercih edilmektedir.¹³⁰

Gün geçtikçe biyoteknoloji alanında uzmanlaşan insanoğlu genetik hastalıkları tedaviye ek olarak fiziksel ve zihinsel kapasiteyi arttırmak ve gelişen teknolojik cihazların insan bedenine uyumunu sağlamak -alteration- gibi maksatları kendine amaç edinmiştir.¹³¹ Araştırmanın odak noktasını oluşturan Transhümanizm ideolojisinin kullandığı gen teknolojilerini konu başlıkları altında değerlendireceğiz.

2.1. Kök Hücre ve Etik

Kök hücre, “vücudumuzdaki bütün dokuları ve organları oluşturan ana hücrelerdir.”¹³² Sperm ve yumurtanın döllenesinden sonra başlayan embriyo döneminden itibaren her türlü doku ve organın gelişmesinde ve yenilenmesini sağlarlar. Kök hücreler vücuttaki diğer hücreler gibi değişime uğramamış ve sonsuz bölünme özelliğine sahip hücrelerdir. Değişime uğramamış ve hızla bölünebilme özelliğinden dolayı organ ve dokulara dönüşebilmektedir. Yani insan değişim, dönüşüm ve gelişme özelliklerini kök hücreler sayesinde sağlar.¹³³

2.1.1. Kullanımı Açısından Kök Hücre Türleri

Kullanımı açısından dört çeşit kök hücre vardır.

¹²⁹ Bu konularda başvurulabilecek kaynaklardan bazıları: Ü. Görgülü, Fıkıhta Cenin Hukuku, M. Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.; İ. Yalçın, İslam Hukuku açısından Yaratılışı Değiştirme Fıtratı Bozma, Fece Yayinevi, İstanbul.; F. Beşer, İlkâh, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara.

¹³⁰ Nail Çam (2015). *agt*, s. 60.

¹³¹ Ülfet Görgülü, *agm*, s. 1096.

¹³² Onkim Kök Hücre Teknolojileri (2021). *Kök Hücre Nedir?* [Erişim: 03.04.2024, <https://www.onkim.com.tr/kok-hucre-nedir>]

¹³³ Özkan Şimşek (2012). Yetişkin Kök Hücrelerin Dünü ve Bugünü, *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*, 7(3), s. 235.

a. Totipotent

Değişme özelliğinin en fazla olduğu ve embriyoda ilk dört günde bulunan kök hücrelerdir. Bir bebeğin vücudunu oluşturması gibi tüm organlara ve doku çeşitlerine dönüşebilirler.¹³⁴

b. Pluripotent

Yine vücuttaki bağ ve yağ dokusu, sinir sistemi birçok bütünü oluşturabilecek özellikte olan ve embriyoda beş ve altıncı günlerde bulunan kök hücrelerdir. Fakat totipotent kök hücreler kadar güçlü değildir.¹³⁵

c. Multipotent

Embriyonun doğuma kadar geçen süresi içinde bebekte bulunan hücrelerdir. Totipotent ve Pluripotent kök hücrelere nazaran yenilenme özelliklerini büyük oranda kaybetmişlerdir.¹³⁶

d. Yetişkin Kök Hücre

İnsanlarda ergenlikten sonra yetişkinlik döneminde organ ve dokuların içinde bulunan ve yalnızca bulunduğu organı yenilemekle görevli olan kök hücrelerdir. Değişme özelliği azdır.¹³⁷

Elde edilmiş açısından bir gruplandırma yapılması gerekirse de totipotent, multipotent ve pluripotent kök hücrelere *Embriyonik Kök Hücre (EKH)* denir. Yetişkin kök hücrelere ise *Ergin Kök Hücreleri* veya *Doku Kök Hücreleri (AS Cells)* denir.¹³⁸

Kullanımı açısından kök hücre, bazı hastalıklar ve kazalar sonucu oluşan hasar görmüş dokuların tekrar oluşturulması ve hücreleri onarıcı ya da yenileyici sebeple kullanılmasıdır. Kesin tedavisi olmayan Alzheimer, kanser, Parkinson, omurilik felci ya da diyabet gibi hastalıkların iyileştirilmesi için de bir ihtimaldir.¹³⁹ Genetik gelişmeler ve üremenin

¹³⁴ B. Önvural (2019). *Kök Hücre Tipleri Nelerdir?* [Erişim: 07.04.2024, <https://www.drburakonvural.com/kok-hucre-nedir/>]

¹³⁵ H. Sevim & Ö. Gürpınar (2012). İndüklenmiş Pluripotent Kök Hücreler ve Uygulamaları, *Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(1), s. 5.

¹³⁶ Burak Önvural, *age*, [Erişim: 07.04.2024, <https://www.drburakonvural.com/kok-hucre-nedir/>]

¹³⁷ Ö. Şimşek, *agm*, s. 235.

¹³⁸ H. N. Bölükbaşı (2022). İnsan Genomuna Müdahalenin Fıkhi Açından Değerlendirilmesi, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 103.

¹³⁹ L. G. Bilgin (2011). Kök Hücre Çalışmaları Konusundaki Etik ve Teolojik Tartışmalar Üzerinde Analitik Bir Değerlendirme, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 9(2), s. 132.

laboratuvar ortamında yapılabilmesi ile kök hücre teknolojisinin keşfi gerçekleşmiştir. Ve çalışmalar sonucunda alınan faydalar kök hücre üzerindeki ilgiyi arttırmıştır.¹⁴⁰ Kök hücreler aynı zamanda doğumdan önce insan gelişiminin araştırılması, kalıtsal hastalıkların genetik seyirinin gözlemlenebilmesi ve kimyasal etkenlerle birlikte embriyonun nasıl etkilendiğinin incelenebilmesi gibi önemli bir kolaylık ve araştırma kaynağıdır.¹⁴¹ Bu kolaylık sayesinde yeni üretilen ilaçların yan etkilerinin kök hücrelerin üzerinde denenebilmesi ve genetik hastalıkları taşıyan kök hücrelerin üretilip incelenmesi de sağlanmıştır.

İstenilen doku ve organa ulaşım konusunda en verimli kök hücre türü totipotent ve pluripotent hücre türleridir. Bu süreçte laboratuvar ortamında uzun süre kültüre edilebilmektedir. Hatta bu hücreler vücudun oluşum sürecinde yaklaşık 250 farklı doku ve hücre bu süreçte oluşmaktadır.¹⁴² Embriyo sürecinde buldukları için Embryonik kök hücreler denmektedir.¹⁴³ EKH üretiminin temel amacı insan gelişiminin araştırılması ve genetik hastalıkların tedavisi ile ilgili amaçlardır. Bu sebeple tedavi amaçlı (therapeutic) klonlamaya embriyonik klonlama da denir. Bu klonlama işleminin amacı hasta ile genetik özdeş kök hücre üretimini amaçlamaktadır. Böylece hastanın kendi hücrelerinin aynı olduğu için bağışıklık sisteminin reddetme olasılığı yoktur. Bu yöntemde somatik hücre çekirdeği transferi (SCNT) kullanılmaktadır.¹⁴⁴ Böylece görülür ki kök hücre ile ilgili araştırmalarda en hızlı ve kolay sonuç cenin üzerinde gerçekleştirilen araştırmalar ile mümkündür. Bu durum neticesinde kök hücre tedavisi için en iyi sonucun embriyo üzerindeki çalışmalardan alınmış olması araştırmacıları cenin üzerine yönlendirmiştir.

Kök hücre yöntemini onarıcı ve yenileyici sebeple kullanabilmek için önemli bilimsel çalışmalar süreci gerekmektedir. Ve bu bilimsel süreçte embriyolar kullanılmaktadır. Önceleri hayvan embriyoları kullanılırken 1988 yılından itibaren Thomson tarafından ilk embriyonik kök hücre laboratuvar ortamında üretilmiştir.¹⁴⁵ Bu buluş ile birlikte etik ve dinî tartışmalara başlamıştır. Çünkü üretilen embriyonun canlılığı öne sürülmüş ve bilimsel bir

¹⁴⁰ Ü. Görgülü (2018). Fıkhî Perspektiften Embriyonik Kök Hücre Araştırmaları, *Darulfunun İlahiyat Araştırma Makalesi* 29/2, s. 290.

¹⁴¹ Ülfet Görgülü, **age**, s. 136.

¹⁴² Hatice Nur Bölükbaşı, **agt**, s. 103.

¹⁴³ I. Chambers & A. Smith (2004). Self- Renewal of Teratocarcinoma and Embryonic Stem Cells, *Oncogene*, 23(43), s. 7152.

¹⁴⁴ Hatice Nur Bölükbaşı, **agt**, s. 104.

¹⁴⁵ S. Kahraman & Z. N. Candan (2006). İnsan Embriyonik Kök Hücreleri, *Türkiye Klinikleri Cerrahi Tıp Bilimleri Dergisi*, 2(43), s. 24.

çalışma sonrasında tıbbî bir atık olmasının durumu sorgulanmıştır. Böylece embriyonun hayatını korumak için yeni yöntem arayışları sonucunda ilk seçenek olarak embriyodan bir hücre alınması ve laboratuvar ortamında kültüre edilerek kök hücreye dönüştürülmesi ve ikinci seçenek olarak somatik hücrelerin kök hücrelerle birleştirilerek embriyonik kök hücreye dönüştürülmesi yollarına gidilmiştir.¹⁴⁶

Yakın zamanda yapılan çalışmalar sayesinde embriyonik kök hücrelerin alternatifsiz olmadığını göstermiştir.¹⁴⁷ Ülkemizdeki biyotıp ve fıkıh alanında yetkin isimlerden biri olan Prof. Dr. Ülfet Görgülü'nün de bu konudaki yaklaşımı şu yöndedir:

“Bununla birlikte embriyonun kök hücre kaynağı olarak kullanımının etik tartışmalara yol açması nedeniyle alternatif arayışlar sürdürülmekte, çalışmalar kemik iliği, kan kök hücreleri veya kordon kanı kök hücrelerinin kaynak olarak kullanılabilceğini göstermektedir. Yetişkin kök hücrelerin vücudun pek çok organında bulunması, daha kolay elde edilebilmesi ve kanser hücresine dönüşebilme riskinin embriyonik kök hücreye göre daha az olması gibi nedenlerle bu hücrelerin tedavi edici olma yönünden daha yararlı olduğuna da dikkat çekilmektedir. Farklılaşmış erişkin doku hücrelerinden yeniden programlama yöntemiyle indüklenmiş pluripotent kök hücre çalışmalarından başarılı sonuçlar alındığına dair veriler embriyonik kök hücrenin alternatifsiz olmadığını ortaya koymasından önem arz etmektedir.”¹⁴⁸

Görmekteyiz ki her ne kadar kök hücre araştırmalarında en verimli sonuç cenin üzerinde alınsa da hem araştırma hem tedavi konusunda yetişkin kök hücreler de istenilen sonuçları vermektedir. Embriyo üzerinde gerçekleştirilen kök hücre araştırmaları her ne kadar alternatifsiz olmasa da alınan sonuçlar neticesinde cenine üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar ağırlıktadır.

Kök hücre tedavileri ve kullanılan kök hücre çeşitlerine yönelik etik ve ahlâkî yaklaşımlardan söz etmek gerekir. Yetişkinlerden elde edilen kök hücre uygulamalarında etik tartışmalar yok denecek kadar azdır. Bahsedilebilecek nadir eleştirilerden biri kök hücre uygulamalarının mucizevi bir tedavi olarak pazarlanmasıdır.¹⁴⁹ Bu durumu önlemek amacı ile hukuksal önlemler alınmıştır. Türkiye’de bu minvalde bir önlem alınmış Beşerî ve Tıbbî Ürünler Ruhsatlandırma Yönetmeliği’nde durum aydınlatılmıştır:

“11 Aralık 2021 tarihinde Resmî Gazete’de yayınlanan Beşerî ve Tıbbî Ürünler Ruhsatlandırma Yönetmeliği’nden hareketle...Yönetmelik’in 4. maddesinin (ü) bendinde insan kanı ve insan kanından elde edilen ürünler tıbbî ürün olarak değil madde olarak sınıflandırılmıştır.”¹⁵⁰

¹⁴⁶ K. İçel & M. Hepvar (2022). Tıp Ceza Hukuku Bağlamında Kök Hücre Çalışmaları ve Sorunları, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hukuk Sayısı*, 21(44), s. 678-694.

¹⁴⁷ H. Sağsöz & M. A. Ketani (2008). Kök Hücreler, *Dicle Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 1(2), s. 29-32.

¹⁴⁸ Ülfet Görgülü, **agm**, s. 293.

¹⁴⁹ Ülfet Görgülü, **agm**, s. 294.

¹⁵⁰ Kayhan İçel & Metehan Hepvar, **agm**, s. 678-694.

Bu yönetmelik maddesi ile birlikte Türkiye’de kök hücrenin mucizevî bir ilaç şeklinde pazarlanmasına bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Bu sayede aynı zamanda kök hücre tedavisinin kullanım sınırları da belirlenmiştir.

Embriyodan elde edilen kök hücrelerin tedavi ya da bilimsel araştırma amacı ile kullanılması konusunda birçok yaklaşımdan söz edilebilir. Bu konuda iki ana yaklaşım bulunmaktadır. İlki bu tür kök hücrelerin embriyo döneminde elde edilmesinden dolayı insan yaşamının sonlandırıldığını ve bu sebeple bunun gayri ahlâkî olduğunu savunanlar ikincisi ise bilimsel araştırma özgürlüğünü savunanlardır.¹⁵¹

Embriyonik kök hücre, laboratuvar ortamında IVF (in vitro fertilizasyon) yöntemi ile yumurta ve spermin döllenerek kültüre edilmesi, bekletilmesi ve sonrasında çoğaltılarak embriyonik kök hücre soyuna dönüştürülmesi ile oluşur.¹⁵² Böylece embriyonik kök hücre ister bilimsel araştırma için olsun ister tedavi sebebi ile oluşturulmuş olsun yaşama hakkı elinden alınmış olur. Bu durumdan yola çıkarak embriyonun hangi aşamadan itibaren insan olarak kabul edilebileceği ve bu durumda yaşama hakkının elinden alınmış olabileceği ihtimali etik bir problem olarak görünmektedir.¹⁵³

Bazı çevrelerce tüpte döllenme sonucu oluşturulan kök hücrelerin araştırma sebebi için bile kullanılabilmesi söylenmektedir. Çünkü bu görüşe göre halihazırda var olan yani yaşayan insanların daha sağlıklı yaşayabilmesini, tıbbî alanda gelişimi sağlamak için bu tür araştırmalarda hayat hakkı kesin olan tarafların faydası gözetilmelidir. Bu faydacı yaklaşıma göre, embriyo yalnızca birkaç hücreden oluşan bir varlıktır. İnsanî bir bütün sayılamaz. İnsan sayılmadığı için de bir hakka vâkıf olarak kabul edilemez. Bilim, ancak bu çalışmalar sayesinde ilerler.¹⁵⁴

Birey olma vasfını özellikle modern tıp etikçilerinin yorumları ile açıklayan görüş sahipleri insanın kendi ile ilgili fikir sahibi olması, geçmiş ve geleceğine dair görüşleri olması, iletişim kurabilmesi özellikleri ile bir birey olabileceğini savunurlar.¹⁵⁵ Bununla birlikte embriyoda sinir hücresi oluşumu 30. günden sonra başlar ve böylece kök hücre araştırmaları

¹⁵¹ Hatice Nur Bölükbaşı, **agt**, s. 104.

¹⁵² İ. Paçacı (2007). Klonlama ve Kök Hücre Çalışmalarının İslâm Dini Açısından Değerlendirilmesi, *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 7(7), 40-43.

¹⁵³ L. Gülay Bilgin, **agm**, s. 132.

¹⁵⁴ İbrahim Paçacı, **agm**, s. 40-43.

¹⁵⁵ J. Fletcher (1972). Indicators of Humanhood: A Tentative Profile of Man, *The Hastings Center Report, Institute of Society, Ethics and The Life Sciences*, 2(5), s. 3.

yapılan süreçte embriyo, acı çekme ve hissetme duygularından yoksundur ve deneysel çalışmalarda kullanılmasında etik açıdan hiçbir sorun olmadığını savunurlar.¹⁵⁶

Bu görüş sahiplerine göre sperm ve yumurta rahme yerleştirildiği zaman yaşam başlamaktadır. Anne rahmine yerleştirilmesinden sonra beyin ve sinir sistemi gelişmeye başlar.¹⁵⁷ Fakat deney için üretilmiş embriyolar tüpte dölleme yöntemi ile elde edilmiştir. Anne rahmine yerleştirilmediği için yaşamı başlamış sayılamaz. Böylece bir canlı hayatı söz konusu değildir.¹⁵⁸ Birçok etik çalışmacı ve dinî otoritelerce eleştiri alan bu görüş, tıp etiği açısından bakıldığında da embriyonun insan olma potansiyelinin elinden alınması konusunda eleştiri almıştır. Embriyonun anne rahmine konmadan yaşam hakkı olmayacağını ve dolayısı ile bilimsel verimliliği arttırmak için çalışmalarda kullanılabileceğini söyleyen görüşe, karşıt görüş sahipleri; zaten onu anne rahmine koymadıkları ya da zaten sadece bu sebeple embriyoyu ürettikleri için yaşam hakkını elinden alanın kendileri olduğunu söylerler.¹⁵⁹

Embriyonun araştırma amacı ile kullanılabileceği görüşüne karşı çıkan etikçiler de mevcuttur. Onlara göre embriyo insanın hayat safhalarından biridir. Ve insan vasfına sahip olan bir varlığın hayatının hangi safhasında olursa olsun bilimsel bir çalışmada kullanılıp daha sonrasında atık olmasını kabul etmezler. Zaten embriyo, sperm ve yumurta ister anne rahminde ister tüpte döllensin o an itibariyle insan sayılmalıdır. Döllendiği an itibari ile yaşamaya çalışan, genetik bir oluşuma sahip olan bir varlık insan dışı sayılamaz ve böylece insan haklarının hepsine o da vâkıftır.

Embriyo kök hücre çalışmaları için üretilebilir ve bilimsel çalışmalarda kullanılabilir görüşünü savunanların iddia ettiği gibi insan hayatının beyin ve sinir faaliyetleri ile başlayacağını savunanlar ya da J. Fletcher'in tanımı gibi¹⁶⁰ bilinç şartını öne sürenlere karşı komadaki hastaları, yeni doğmuş bebekleri ve uyku halindeki insanları öne sürerler.¹⁶¹ Komadaki insanlar, acı hissedemez, geçmiş ile gelecek arasında bir bağ kuramazlar. Kendileri hakkında fikir sahibi de değildirler. Eğer embriyonun bilimsel çalışmalar için üretilebileceğini savunanların öne sürdüğü gibi insan sayılabilmek için bu değerler dikkate alınacak olsaydı;

¹⁵⁶ S. Akpınar (2019). *Embriyonik Kök Hücre Araştırmalarının Hukuki Boyutu*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 11-12.

¹⁵⁷ Kayhan İçel & Metehan Hepvar, **agm**, s. 684.

¹⁵⁸ Hatice Nur Bölükbaşı, **agt**, s. 102-103.

¹⁵⁹ M. Demir (2015). Kök Hücre Araştırmalarında Etik Kurulların Rolü, *Türkiye Klinikleri J Med Oncol-Special Topics*, 8(2), 138-140.

¹⁶⁰ bkz: s. 27.

¹⁶¹ L. Gülay Bilgin, **agm**, s. 141.

komadaki hastalarda bir birey sayılmamalıydı. Oysaki bu tüm tıp etikçilerince kabul edilemeyecek bir fikirdir. Öyleyse bu kıstaslar embriyonun insan sayılmaması için de bir sebep olmamalıdır.

Yalnızca artık embriyoların bilimsel çalışmalarda kullanılabilceği görüşüne sahip olanlar ise diğer iki grup arasında bulunup özellikle bu iş için embriyo üretilmesine karşı çıkmakla birlikte yine de artık embriyolarla bu çalışmaların yapılabileceğini savunurlar.¹⁶² Bu görüş sahiplerince embriyo sadece bilimsel çalışma için üretilmez ama insan olma potansiyelini artık kaybettiği bir evrede bilimsel deneylerde kullanılabilir. Çünkü embriyoyu değerli kılan insan olma potansiyelini taşımasıdır. Bu potansiyele sahip olmadığına *artık embriyo* haline gelir ve bilimsel çalışmalarda fayda sağlayabilir. Bu görüşe göre döllenme anından sonra aşamalı olarak insan statüsüne sahip olunur. Düşük yapıldığı zaman toplumda *kaybedilenin bir birey olmadığı* anlayışındaki gibi anne karnındaki canlı daha bir insan olmamıştır görüşünü savunmaktadırlar. Elbette bu görüşün dayanağı olarak antik felsefe düşüncesine başvurulabilir. Aristo'nun insanı üç aşamalı şekilde açıklaması¹⁶³ ile döllenme anından itibaren gelişerek doğum ile gerçekten insan sayılacağı düşüncesi embriyonun kademeli değeriyle ilgili fikri ile örtüşmektedir.¹⁶⁴

Kök hücre tedavileri gibi birçok biyoteknolojik gelişme ve yeni bulunan tedavi yöntemleri sonrası; insan bedeni ve embriyolar, bilimsel deney araçları olmak için daha elverişli hale gelmiştir. Dünya üzerinde her yıl kök hücre tedavileri ve araştırmaları için milyarlarca dolar para harcanmaktadır.¹⁶⁵ Bu duruma paralel olarak insan hakları, hukuk, etik ve din alanı araştırmacıları, ilgili konu hakkında söz sahibi olmuştur. Mevzu bahis olan kök hücre tedavileri ve deneysel çalışmaları için kullanılan embriyoların nereden ve nasıl temin edildiği hukuksal takip gerektiren bir süreçtir. Aynı zamanda her yıl bu tedavi ve çalışmalar için kullanılan milyarlarca dolarlık bütçeler kimi zaman resmî bilimsel teşvikler olsa da kimi zaman özel kaynaklardan da elde edilmiştir.¹⁶⁶

Kök hücre ile ilgili hukuksal süreç, embriyonik kök hücre konusunda; embriyonun hukukî statüsü ve insan varlığının bilimsel deneyler için araçsallaştırılması bağlamında

¹⁶² L. Gülay Bilgin, **agm**, s. 137.

¹⁶³ Ş. F. Akkağit (2022). *Aristoteles'te İnsan Kavramı*. [Erişim: 08.04.2024, <https://onculanalitikfelsefe.com/aristoteleste-insan-kavrami-serif-fatih-akkagit/>]

¹⁶⁴ L. Gülay Bilgin, **agm**, s. 144.

¹⁶⁵ Selim Akpınar, **agt**, s. 11-12.

¹⁶⁶ **agt**, s. 11.

tartışılmıştır. Yetişkinlerden elde edilen kök hücre konusunda ise insan vücudu üzerinde deney yapmak bağlamında ele alınmıştır. Biyotıp alanında gerek uluslararası sözleşmeler gerekse ülkelerin kendi kanunlarınca gerçekleştirilen düzenlemelerden söz etmek mümkündür.¹⁶⁷

Biyotıp alanında uluslararası sözleşmelerin en önemlisinin “Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi”¹⁶⁸ olduğu söylenebilir. Bu sözleşme ile birlikte EKH (Embriyonik Kök Hücre) üzerindeki araştırmalar düzenlenmiştir. Sözleşmede tüp bebek uygulamaları sonrası arta kalan embriyolar korunması şartı ile kullanılabilir denmektedir. Fakat sözleşmeyi imzalayan ülkeler arasında embriyoya bakış açılarındaki değişiklikten dolayı ortak bir noktada bulunduğu söylenemez.¹⁶⁹ Fakat yine de ülkelerin geneli sadece bilimsel araştırmalar için EKH üretmek yerine dondurulmuş ve bilimsel çalışmalarda kullanılmak üzere donörlerinden izin alınmış EKH kullanma eğilimindedirler.¹⁷⁰

Ülkeler arasında EKH çalışmalarında en serbest kapsamlı olanları Belçika, İsveç ve İngiltere’dir. 14 günden daha genç embriyoların kullanılması ve araştırma amacı ile embriyo üretimi resmî kurumlarca denetlenmek üzere yasaldır.¹⁷¹ EKH çalışmaları konusunda sınırlamalarla birlikte çalışmaları destekleyen ülkeler ise, Finlandiya, Norveç, Portekiz, Fransa, Bulgaristan ve Danimarka’yı sayabiliriz.¹⁷² Mezkûr ülkelere göre, IVF sonucu oluşmuş artık embriyolar ya da kürtaj ile ortaya çıkmış embriyolar üzerinde EKH çalışmaları yapılabilmektedir. Ayrıca bu ülkeler ekseriyetle yapılacak çalışmaların ülkelerinde ilgili kurumlarca kabul görmüş olmasını ve araştırmanın tıbbî nedenlerinin iyi ortaya konmuş olmasını beklemektedirler.¹⁷³

EKH çalışmalarına çok katı sınırlar getiren ülkelere de söz etmek mümkündür. Almanya, İtalya ve Litvanya gibi ülkeler sadece bu çalışmalar için EKH üretilmesini

¹⁶⁷ A. Alkış & T. Kabak (2021). Yapay Embriyo Üzerindeki Müdahalelerin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(38), s. 97-100.

¹⁶⁸ Bu anlaşma Avrupa Konseyine dahil olan 32 ülke ile, 4 Nisan 1997 yılında imzalanmış ve 1 Aralık 1999 tarihinde yürürlüğe konmuştur. Detaylı bilgi için bkz: Selim Akpınar, *agt*, s. 25.

¹⁶⁹ H. Rosenau (2005). Avrupa Konseyi Biyo-Tıp Sözleşmesi’ne Göre Embriyon Araştırmaları ve Tedavi Amaçlı Kopyalama, *1. Türk Alman Tıp Hukuku Uluslararası Sempozyumu Kamu Hukuku Arşivi*, s. 139.

¹⁷⁰ Selim Akpınar, *agt*, s. 17.

¹⁷¹ Ç. Zeybek Ünsal (2016). *Biyotipte Gelişen Teknolojilerdeki Etik ve İnsan Hakları Sorunları*, (Yayımlanmış Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, s. 132.

¹⁷² Selim Akpınar, *agt*, s. 28.

¹⁷³ *agt*, s. 11.

yasaklamıştır. Yalnızca ithal embriyonik kök hücreler üzerine yapılacak çalışmalara izin vermektedirler. Bu konuda ülkelerinde sıkı denetleyici çalışmalar mevcuttur.¹⁷⁴

Ülkemizde ise bu konuda kanunlar yeteri kadar açık olmasa da pratikte kısıtlayıcı uygulamalar görülmektedir.¹⁷⁵ Fakat kanunlarda klonlama, araştırma için EKH üretme gibi mevzularda oluşan boşluklar sebebi ile EKH araştırmalarının ülkemizde sorun teşkil etmediğine yönelik kabuller de vardır.¹⁷⁶

2.2. Klonlama ve Etik

Klonlama, bir canlının ya da bir hücrenin döllenme olmaksızın çoğaltılmasıdır.¹⁷⁷ *Klon* ise, döllenmeksizin oluşturulan canlının tıpatıp aynısı olan oluşumdur. Canlı hücre çekirdeğinin, çekirdeği alınmış başka bir hücre yumurtasına yerleştirilerek döllenmesinin sağlanmasıdır. Bu işlem sırasında sperm hücresine ihtiyaç duyulmadan gebelik gerçekleşmektedir. İşlem sonunda döllenme ile oluşan canlı genetik ikiz oluşmuş olur.¹⁷⁸ Daha basit bir ifade ile klonlama bir canlının genetik ikizini oluşturmak demekken, klon ise oluşturulan o ikizdir.

Klonlama özellikle İslam hukûkunda *İstinsah* konu başlığı altında tartışılmış ve insan kopyalama olarak ele alınmıştır.¹⁷⁹ Görüldüğü üzere klonlama işlemi gerçek mânada genetik bir ikiz oluşturmak anlamına gelmekte bir anlamda insan kopyalamak mümkün hale gelmektedir. Fakat tıbbî gerçekliğe bakıldığında ise bu durum günümüzde gerçekleşmiş değildir. Fakat gelecekte olabilme ihtimali de yüksektir. *İstinsah* başlığı altında ele alınan çalışmalar da bu ihtimâli göz önünde bulundurmıştır.

Klonlama konusunda bir dönüm noktası olarak 1997 yılında klonlama yolu ile üretilen *Dolly* isimli koyunu örnek verebiliriz. I. Wilmut ve K. Campbell yaptıkları bilimsel deneyler sonucunda bir koyun memesinden aldıkları hücrenin çekirdeğini, çekirdeği çıkarılmış başka bir hücreye aktardılar. Aslında bu deneylere başlarken ulaşmak istedikleri sonuç sadece çekirdek nakli gerçekleştirmek ve böylece nakil sırasında çekirdekteki bilgilerin

¹⁷⁴ J. Harris (1983). *In Vitro Fertilization: The Ethical Issues*, The Philosophical Quarterly, 33(132), s. 217.

¹⁷⁵ Selim Akpınar, **agt**, s. 12.

¹⁷⁶ A. Çoban (2009). Türkiye’de İnsan Embriyosu Üzerinde Araştırma Yapmanın Hukukî Sorunları, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 86, s. 205.

¹⁷⁷ E. Yerdelen (2014). Klonlamanın (Kopyalama) Ceza Hukukundaki Yeri, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (63)3, s. 644.

¹⁷⁸ H. Aydar (2006). Kopya İnsanın Akıbalığı Meselesi, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7, s. 317.

¹⁷⁹ **agm**, s. 645.

modifikasyonunu sağlayarak istenilen genetik özellikte bir koyun elde etmekte. Fakat çekirdek aktarımı sonrası hücreye uyguladıkları şok sonrası hücre mitoz bölünme gerçekleştirdi. Araştırmacılar bu hücre topluluğunu bir koyunun rahmine yerleştirdi. Olaydan beş ay sonra ise Dolly dünyaya geldi.¹⁸⁰

Sonuç olarak klonlama, kopyalanmak istenen canlı ya da dokunun hücresinden çekirdeğinin alınarak çekirdeği çıkarılmış başka bir hücreye aktarılması ve gerekli bölünme işlemleri uygulandıktan sonra çoğalması uygun bir ortama yerleştirilmesidir. Klonlama uygulamaları terapötik amaçlı¹⁸¹ ya da üreme amaçlı olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilir.

2.2.1. Terapötik (Tedavi) Amaçlı Klonlama ve Etik Yorumlar

Doku mühendisliği alanında olan *Terapötik (therapeutic) Klonlama* başka bir hücreden alınan çekirdek, genetik olarak özdeş bir oluşumu ortaya çıkarmak için; çekirdeği alınan başka bir hücreye yerleştirilir. Fakat sonraki aşamalarda oluşturulan embriyo bir rahme yerleştirilmez.¹⁸² Laboratuvar ortamında ve içerisinde totipotent kök hücrelerin en çok olduğu zamanda büyütülmesi sağlanır. Böylelikle istenilen dokuya dönüştürülebilir.¹⁸³ Klonlanmış doku, genetik özellik açısından, kendisinden klonlanan kaynakla birebir uyumlu olduğu için, vücut tarafından reddedilmez. Doku ve organ nakli durumlarında vücut tarafından reddedilme riski olmadığı için tedavi amaçlı klonlama en çok tercih edilen yöntemdir.¹⁸⁴

Tedavi amaçlı klonlamada etik tartışmalar yine embriyonun onuru ile ilgili yaklaşımlar etrafında şekillenmektedir. Bu yöntem ile insan onurunun zedelendiği yaklaşımında olanlara göre yeni bir embriyo oluşturularak onu bir doku ve organa çevirmek onu tamamen değersiz kabul etmektir. Bu görüş sahiplerince embriyo bir hücre yığını değildir. İnsan yaşamının başlangıcı olarak döllenme anını esas alırlar.¹⁸⁵

Tedavi amaçlı klonlamayı etik açıdan uygulanabilir bulanlar ise klonlanan embriyonun bu amaçla üretildiği ve rahme yerleştirilmeden yaşamının başlamayacağını iddia

¹⁸⁰ Evrim Ağacı (2015). *Kopya Koyun Dolly Nasıl Klonlandı? Devrim Yaratan Genetikçiler: Ian Wilmut ve Keith Campbell*, (Ed.) Ç. M. Bakırcı, [Erişim: 10.04.2024, <https://evrimagaci.org/kopya-koyun-dolly-nasil-klonlandi-3673>]

¹⁸¹ Terapötik amaçla klonlama, tedavi amaçlı gerçekleştirilen klonlama uygulamasıdır.

¹⁸² Ö. Ceran (2018). İnsan Klonlamanın Etik Boyutu. S. A. Bayram, F. İbrahimhakkioğlu, C. Özdağ, B. Parkan, M. S. Şenel, H. Turan (Ed.) *III. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı*, s. 30.

¹⁸³ Erdal Yerdelen, *agm*, s. 644-647.

¹⁸⁴ Erdal Yerdelen, *agm*, s. 648.

¹⁸⁵ İ. Seyalioğlu & B. Şenel Eraslan & İ. Hot & Y. T. Demircan & G. Çetin (2007). Klonlamaya Genetik, Etik ve Hukusal Açından Yaklaşım, *Adli Tıp Dergisi* 2007, 21(2), s. 8.

ederler.¹⁸⁶ Ayrıca terapötik klonlamada amaç insan tedavisi ve bilimsel gelişimdir. Çünkü klonlama çalışmaları başarılı olursa birçok insanın faydasına olacaktır. Bu yöntem sayesinde karaciğer, böbrek, kalp kapakçığı gibi birçok doku ve organın üretilme şansı olacaktır.¹⁸⁷ Bu yaklaşımı savunanlara göre zikredilen nedenler sebebi ile tedavi amaçlı embriyo klonlanması, faydacı bir yaklaşım olarak desteklenmelidir.¹⁸⁸

2.2.2. Reprodüktif Klonlama ve Etik Yorumlar

Döllenme olmaksızın ve sperm kullanmaksızın bir canlının genetik ikizinin üretilmesidir. Reprodüktif klonlamaya üretim amaçlı klonlama da denir.¹⁸⁹ Koyun Dolly'nin üretimi bu şekilde gerçekleştirilmiştir. Canlı hücre çekirdeği, çekirdeği alınmış başka bir hücre yumurtasına yerleştirilerek döllenmesi sağlanır. Böylece genetik bir ikiz oluşturulur.¹⁹⁰ Bir sperm olmadan ya da üreme hücresi olmayan bir insanın çocuk sahibi olması bu şekilde sağlanır. Reprodüktif klonlama ile bilimsel alanda insan üretimi faaliyetleri yapılmamıştır.¹⁹¹

Reprodüktif yöntem, ekseriyetle hayvancılıkla ilgili geliştirme alanında klonlama çalışmaları ya da EKH klonlaması ile yeni oluşturulan embriyodan kök hücre alınması gibi sebepler için kullanılmaktadır.¹⁹² Nesli tükenmekte olan hayvanları klonlama yöntemi ile çoğaltarak dengenin korunması ya da yine hayvanlarda genetik değiştirme ile uzun ömürlü olmaları gibi sebepler için de reprodüktif klonlama kullanılmaktadır.¹⁹³

Etik açıdan yoğun itiraz ve eleştiriler de çoğunlukla reprodüktif klonlama yöntemine yöneliktir.¹⁹⁴ Üretim amaçlı klonlama ile genetik çeşitliliğin azalması ve döllenme olmadan üremenin sağlanması etik yorumların kaynağı olan konulardır. İnsan klonlama, etikçiler, hukukçular ve dinî bakış açıları tarafından da yoğun olarak eleştirilmektedir. Çünkü

¹⁸⁶ İrem Seyahioğlu & Berna Şenel Eraslan & İnci Hot & Y.Tunç Demircan & Gürsel Çetin, **agm**, s.5.

¹⁸⁷ **agm**, s. 9.

¹⁸⁸ Ömer Ceran, **agm**, s. 30.

¹⁸⁹ E. Karaöz & E. Ovalı (2004). *Kök Hücreler*, Derya Kitabevi, Trabzon, s. 4.

¹⁹⁰ İ. Seyahioğlu & B. Şenel Eraslan & İ. Hot & Y. T. Demircan & G. Çetin, **agm**, s. 5.

¹⁹¹ İbrahim Paçacı, **agm**, s. 40.

¹⁹² F. Bardakçı & A. F. Yenidünya & N. Yılmaz (2013). *Gen Klonlama ve DNA Analizi-Giriş*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, s. 18.

¹⁹³ F. Elmusa (2024). Klonlama Uygulama Alanları ve Biyoetik, *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 11(1), 28-32.

¹⁹⁴ Ömer Ceran, **agm**, s. 29-35.

reproduktif klonlama ile genetik çeşitliliğin yok olmaya başlaması ve insan doğasının değişmesi tehdidi oluşmaktadır.¹⁹⁵

Üretim amaçlı klonlama ile amaç önceden belirlenmiş genetik özelliklerde klonlar üretmek fikri, bu durumun kötü amaçlar için kullanılmasını da sağlayabilir. Irkçı anlayışlara güç verir ya da klon askerî ordular veya klon hizmetçiler oluşturulabilir.¹⁹⁶ Klonlama yönteminin karşıtları, gen havuzunun ve genetik işlemler sonucu organların zarar görme ihtimali, bağışıklığın azalma ihtimali ve aile kavramının zarar görerek doğum oranlarının azalması gibi itirazlarda bulunurlar. Bu itirazlara ek olarak insanların kendileri için ya da sevdikleri için klon üretme gibi amaçlara yönelebileceği ihtimallerini de bir eleştiri olarak yöneltirler.¹⁹⁷

Reproduktif klonlamaya yöneltilen eleştiriler sonucunda söyleyebiliriz ki klonlama yöntemi ile tedavi dışında ulaşılabilecek farklı tehlikelerde mevcuttur. Bu doğrultuda olaya bakıldığında klonlama, genetik ikizler üreterek üreme sayesinde çeşitlenen gen havuzunu kısırlaştırır. Genetik hastalık ve risklerin yeni üretilen nesillerde kaçınılmaz hale gelmesine sebep olur. Bu gibi riskler uluslararası hukuk alanında da göz ardı edilmemiş ve bazı sözleşmeler ve bildirimler ile sınırlandırılmıştır. Uluslararası biyotıp hukûku alanında da klonlama ile ilgili bazı sözleşme ve bildirimler gerçekleşmiştir.¹⁹⁸ Bunlardan ilki 1993 yılında gerçekleşen Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'dir. Biyoçeşitliliğin azalmasından duyulan endişe neticesinde genetik kaynakların korunması adına bazı önlemler alınmıştır.¹⁹⁹

Dünya Sağlık Örgütü (WHO), tıbbî genetik konuları üzerine kılavuzlar üzerine çalışmıştır ve 1999 yılında yayınladığı bildirimde insan klonlamanın etik bulunmadığı hakkında bir görüş paylaşmıştır.²⁰⁰ Avrupa İnsan Hakları Biyotıp Sözleşmesi ise 1998 yılında paylaştığı ek protokol ile ölü veya canlı bir insanın kopyalanmasına müdahale olmak üzere önlemler

¹⁹⁵ Nail Çam, **agt**, s. 77.

¹⁹⁶ Fatıma Elmusa, **agm**, s. 28-32.

¹⁹⁷ İ. Seyahioğlu & B. Şenel Eraslan & İ. Hot & Y. T. Demircan & G. Çetin, **agm**, s. 9.

¹⁹⁸ A. N. Kök (2018). İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi'nin Uygulanmasında Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu, Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu, (1), 147.

¹⁹⁹ Ş. Aksoy (2006). *Klonlama, Kök Hücre ve Biyoetik*, H. Hatemi & H. Doğan (Ed.) Medical Etik, İstanbul, s. 13.

²⁰⁰ F. Salinger (2005). Das Verbot des Reproduktiven Klonens nach dem 1.Zusatzprotokoll zum Menschenrechtsübereinkommen, *1. Türk Alman Tıp Hukuku Uluslararası Sempozyumu, Kamu Hukuku Arşivi*, s. 154.

alınmıştır.²⁰¹ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ise insan klonlamanın kesinlikle yasaklanması konusunda bir deklarasyon yayınlamıştır. Ülkelerin hepsi bu deklarasyonu imzalamamıştır. Özellikle kök hücre ve klonlama konusunda radikal çalışmalar yürüten Doğu Asya ülkeleri ve İngiltere bu deklarasyona katılmamıştır.²⁰²

2.3. Somatik Genom Düzenleme ve Etik

Somatik genom düzenleme, uygulanacak genetik müdahalenin üreme ile ilgili ve kalıtsal olmayan, vücudun organ veya dokularındaki hücreler üzerinde gerçekleştirilmesidir.²⁰³ SGD (Somatik Genom Düzenleme), aslında bir tür genetik müdahale işlemi olmaktan ziyade, genetik müdahalenin uygulandığı alanı işaret eder. Farklı bir genetik müdahale işlemi olmasa da uygulamaların kalıtsal etkisi olmaması açısından farklı bir yöntemdir. SGD işlemleri ex vivo şeklinde²⁰⁴ laboratuvar ortamında düzenlenerek hastalara enjekte edilebilir ya da in vivo şeklinde²⁰⁵ gerçekleştirilebilir. SGD yöntemi ile birçok tedavi uygulanabilir hale gelmiştir. Bunlar genetik durumlar sebepli kanser ve demans, mutasyon sebepli kistik fibroz ve Huntington hastalıklarıdır.²⁰⁶

Somatik Genom Düzenleme yönteminin kalıtsal sonuçlar içermemesi ve potansiyel faydaları gibi etkenler göz önüne alınsa bile sonuçta bir genoma müdahale yöntemidir ve bazı riskler içerir.²⁰⁷ Bu riskleri öne sürerek SGD yöntemine bazı tıbbî ve etik itirazlar yapılmıştır. Bu itirazlardan ilki yöntemin güvenilirliği ile ilgilidir. Ex vivo ya da in vivo şeklinde gerçekleştirilen genom düzenleme işleminin yanlış yapılması durumunda DNA’da geri dönülemez bir hata meydana gelmiş olur. Bu hatalar sonucunda kalıcı hastalıklar hatta ölümler

²⁰¹ 12 Ocak 1998 yılında yayınlanan Avrupa İnsan Hakları Biyotıp Sözleşmesi ek protokolü için bkz: Kanser ve Hasta Hakları Platformu (2018). *İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi*, [Erişim: 17.04.2024, <https://hastahakki.org/avrupada-hasta-haklarinin-gelistirilmesi-bildirgesi-amsterdam-28-30-mart-1994-copy/>]

²⁰² İ. Seyahioğlu & B. Şenel Eraslan & İ. Hot & Y. T. Demircan & G. Çetin, **agm**, s. 11.

²⁰³ Ü. Görgülü (2021). *İnsan Genomuna Müdahale – Etik Tartışmalar ve Fıkıhî Yaklaşımlar-*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s. 23-24.

²⁰⁴ Ex vivo, bilimsel müdahalenin canlının vücudunun dışında fakat doğal ortamına en yakın laboratuvar ortamda gerçekleştirilmesidir. Y. İğın (2022). *Ex Vivo*, (Ed.) Ç. M. Bakırcı, [Erişim: 18.04.2024, <https://evrimagaci.org/ex-vivo-13185/>]

²⁰⁵ In vivo, canlının içinde veya doğal ortamda ortamda gerçekleştirilen deneysel çalışmalardır. SGD sırasında hasta vücudunun üzerinde genlerin ilgili hücrelere transferini ifade eder. Ç. M. Bakırcı (2012). *In Vivo*, (Ed.) B. Dursunkaya, [Erişim: 18.04.2024, <https://evrimagaci.org/in-vivo-5757/>]

²⁰⁶ Ülfet Görgülü, **age**, s.24.

²⁰⁷ Ülfet Görgülü, **age**, s. 26.

sonuçlanan durumlar ortaya çıkabilir. DNA modifikasyon işlemlerinin kansere sebep olduğuna dair de birçok çalışma bulunmaktadır.²⁰⁸

SGD'ye yöneltilen eleştirilerin ikincisi, bu yöntemle tedaviye ulaşabilecek insanların erişebilirliği konusundaki eşitsizliktir. Somatik Genom Düzenleme tedavisi önemli klinik çalışmalar sonucu gerçekleştirilen bir yöntemdir.²⁰⁹

2.4. Germ Hattı Genom Düzenleme ve Etik

Germ Hattı Genom Düzenleme (GGD), üreme hücrelerinde ya da yeni oluşturulmuş embriyo üzerinde genetik düzenleme yapmak demektir. Üreme hücrelerinde yapılan bir işlem olduğu için kalıtsal bir özelliği vardır ve yapılan değişimler genetik yollarla gelecek nesillere aktarılır.²¹⁰ GGD uygulamasında yeni oluşturulan embriyoda tedavi edilmesi istenen hücre üzerinde gerekli işlemler yapılır. Onarılan hücrede artık DNA değişimi olmuştur ve bu DNA kalıtsal hücreler dahil tüm hücrelerde değişiklik sağlayarak gelecek nesilleri de etkiler. Germ Hattı düzenleme, tek gen bozukluğu olan hastalıklarda, kalıtsal hastalıkların giderilmesinde ve gelecek nesillere aktarılmasında önlemekte ve bilimsel çalışmalarda kullanılmaktadır.²¹¹

Elbette insan genetiği ve embriyo üzerinde yapılan her çalışma gibi GGD yöntemine yönelik de eleştiri ve itirazlar vardır. Bu eleştirilerden ilki germ düzenleme yöntemi kullanılarak elde edilecek fayda bu yöntemin kötü amaçlar için kullanımından doğacak zarardan fazla mı olacaktır.²¹² Çünkü DNA üzerinde gelecek nesilleri de etkileyebilecek her türlü çalışma insanın doğasında bir değişimi göze almak demektir. Bu tehlikelerin en önemlilerinden biri ise öjeni riskidir. Öjeni, “bir ırkın yahut milletin niteliksel özelliklerinin geliştirilme çabasıdır.”²¹³ Seçilmiş bir grup insan meydana getirme, üstün bir ırk oluşturma fikri insanoğluna her zaman çekici gelmiştir. GGD gibi genetik modifikasyonun nesilden nesile aktarılabilirdiği teknolojilerde öjeni fikri mümkün hale gelmeye başlamıştır. Germ hattı

²⁰⁸ Ülfet Görgülü, *age*, s. 26-27.

²⁰⁹ Ü. Görgülü (2022). Teknoloji Geliştiren İnsandan Teknolojinin Geliştirdiği İnsana -Genetik Müdahale ile İnsan Geliştirmeye Etik ve Fıkhî Bakış-, *Diyanet İlmî Dergi*, 58(3), s. 1100.

²¹⁰ J. A. Doudna & S.H. Stenberg (2018). *Yaratılıştaki Çatlak: Gen Düzenlemenin Evrime Hükmeden İnanılmaz Gücü*, Koç Üniversitesi Yayınları, s. 188.

²¹¹ E. Akçay & Ö. Tıngöy (2021). Biyoteknoloji Çağında İnsan ve Etik: Crispr Teknolojisinin Birey, Aile ve Toplum Açısından Değerlendirilmesi, *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(4), s. 39-40.

²¹² Ülfet Görgülü, *age*, s. 26-27.

²¹³ B. Fındık (2022). Öjeni Kavramına Genel Bir Bakış, *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 8(22), s. 1.

genom düzenleme yöntemi sayesinde insan kapasitesi hem fiziksel hem de bilişsel anlamda üst düzeye çıkarılabilir. Aynı zamanda bu düzenleme ile birlikte üreme hücreleri düzenleneceğinden etkileri kalıtsal olarak görülür.²¹⁴

Nesilden nesile aktarılabilen üstün bilişsel ve fiziksel özelliklere sahip olmak için yapılan müdahalelere gerekli ücret ise herkesin ulaşabileceği bir miktar değildir. Böylece yine ilgili teknolojilere ulaşımındaki eşitsizlik ise eleştiriye açık başka bir mevzudur. GGD yöntemi ile embriyo ve onun nesli genetik açıdan değişeceği için doğacak çocuğun ve hatta sonraki neslin bile özerkliği elinden alınmış olunacaktır. Onun yerine karar vermiş olan ebeveynlerini bu konuda sorumlu tutabilir. Özerklik problemi de GGD yönteminde eleştirilerin odağındaki bir diğer sorundur.²¹⁵

2.5. CRIS-PR Cas9 Teknolojisi ve Etik

Genetik modifikasyon türlerinin arasında en olumlu sonuç veren ve gerçekleştirilmesi en basit olan yöntem *CRIS-PR Cas9* yöntemidir. CRIS-PR Cas9, DNA zincirlerini kesmeye ve yeniden birleştirmeye olanak sağlayan sistemdir. *Clustered Regularly Interspaced Palindromic Repeat* tanımının kısaltması CRIS-PR Türkçe’de *Düzenli Aralıklı Palindromik Tekrar Kümeleri* demektir.²¹⁶

CRIS-PR yönteminin çalışma prensibi, gen üzerinde istenilen yeri bölmeye ve böylece kesilen kısımda genetik modifikasyon yapılmasını sağlayan bir makas görevi görmek şeklindedir. Cas9 proteini sayesinde ise DNA’daki rehber RNA birleştirilerek DNA’da düzeltilmesi istenen bölge kesilir ve modifikasyon işlemi gerçekleşir.²¹⁷ Bu işlem sayesinde genetik yoldan taşınan hastalıklar önlenmektedir. *DNA’da ameliyat yapan teknoloji* olarak da bilinen bu teknoloji ile sadece genetik bozukluğu olan DNA parçalarını düzeltmek değil aynı zamanda değişimi istenilen genetik özelliklerin oluşturulması da sağlanabilir.²¹⁸

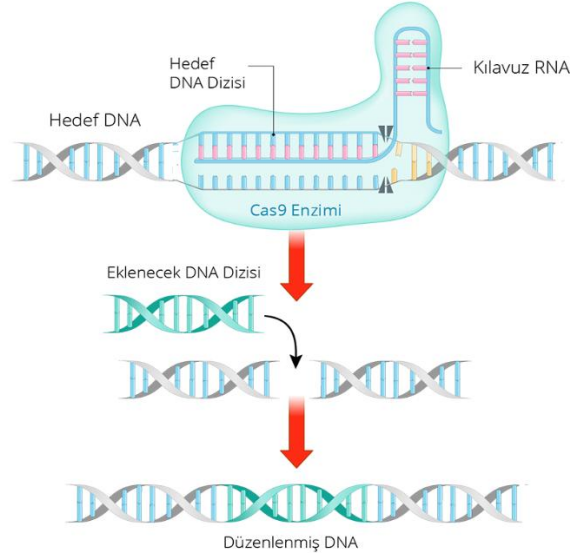
²¹⁴ G. K. Kürekçi & M. Bunsuz & G. Önal & P. Dinçer (2017). Kazanılmış Epigenetik Değişikliklerin Kalıtımı ve Hastalıklara Yatkinlıktaki Rolü, *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi*, 80(1), s. 45-50.

²¹⁵ Bengücan Fındık, *agm*, s. 3-7.

²¹⁶ T.C. Üsküdar Üniversitesi (2023). *CRISPR-CAS9 Nedir?* [Erişim: 21.04.2024, <https://uskudar.edu.tr/tr/crispr-cas9>]

²¹⁷ J. Yeadon (2014). *Pros and cons of ZNFs, TALENs, and CRISPR/Cas*, [Erişim: 21.04.2024, <https://www.jax.org/news-and-insights/jax-blog/2014/march/pros-and-cons-of-znfs-talens-and-crispr-cas>]

²¹⁸ Ö. Kılıç Tosun & Z. Kesmen (2022). Crispr-Cas Uygulamaları, Potansiyel Riskler ve Yasal Düzenlemeler, *Helal ve Etik Araştırma Dergisi*, 4(2), s. 23.

Şekil 2.3. CRIS-PR Yöntemi

CRIS-PR Cas9 yöntemi tıp, ziraat, endüstri gibi birçok alanda kullanılan bir yöntemdir. Genetik yollarla gelecek nesile geçen kanser, hemofili, hepatit B, yüksek kolesterol, şeker, orak hücre anemisi gibi hastalıklara tedavi imkânı²¹⁹ sunmakla önleyici; sonradan yakalanabilecek bazı hastalıklara bağışıklık kazandırmak, gelecek neslin fiziksel ve bilişsel özelliklerini seçmek gibi geliştirici yöntemleri CRIS-PR’ın tıp alanında sunduğu imkânlar olarak gösterilebilir.²²⁰

Ziraat alanında ise bitki ıslahı ve ürün verimliliğini artırma çalışmaları, hastalık ve kuraklığa dayanıklı tarım ürünleri üretmek gibi işlevler için kullanılmaktadır.²²¹ “DNA’ında değişiklikler yapılarak ürün verimi artırılabilir; kuraklık ve hastalıklara dayanıklı, besin değeri daha yüksek tarım ürünleri üretilebilir.”²²² Endüstri alanında ise özellikle ham madde üretimi ve maliyetlerinin azaltılması için CRIS-PR yöntemi kullanılmaktadır. Harvard Üniversitesi’nden bir grup araştırmacının ilkel bir film videosunu CRIS-PR yöntemi yardımı

²¹⁹ M. Savaşan Söğüt (2022). *CRISPR: Nobel Ödüllü Gen Düzenleme Yöntemi*. [Erişim: 23.04.2024, <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/nobel-odullu-gen-duzenleme-yontemi-crispr>]

²²⁰ Ü. Görgülü (2022). Teknoloji Geliştiren İnsandan Teknolojinin Geliştirdiği İnsana -Genetik Müdahale ile İnsan Geliştirmeye Etik ve Fikhî Bakış-, *Diyanet İlmî Dergi*, 58(3), s. 1100.

²²¹ M. Savaşan Söğüt (2022). *CRISPR: Nobel Ödüllü Gen Düzenleme Yöntemi*. [Erişim: 23.04.2024, <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/nobel-odullu-gen-duzenleme-yontemi-crispr>]

²²² M. E. Ocak (2017). *DNA’ya Kaydedilen Sinema Filmi*, [Erişim: 23.04.2024, <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/dnaya-kaydedilen-sinema-filmi>]

ile DNA'ya kopyalanması ve sonra tekrar çalıştırılabilmesi²²³ de endüstriyel anlamdaki önemli gelişmelerdendir.

CRIS-PR'ın genetik geliştirme sebepleri ile kullanılması insan hakları ve onuru kapsamında eleştirilmiştir. Özellikle genlerde devam edecek kalıtsal özelliklerin ebeveyn tercihine bırakılarak sonraki neslin özerkliği konusunda bir ihlal olduğu savunulmuştur. Eleştiri sahiplerine göre kalıtsal genetik özellikleri ebeveynlerin isteği ve arzuları yönünde belirlemek gelecek neslin onur ve özerkliğini ihlâl etmek anlamına gelir.²²⁴ Genetik tasarım insanın araçsallaştırması ve genetik havuzun kısırlaştırılması gibi tehlikeleri içerir. Tasarlanmış neslin onayı sorunu bazı etikçilere göre hak ihlalidir. Genetik tasarlama aynı zamanda tıbbî açıdan teknik sorunlarda içerebilir. Bu teknik sorunlar gelecek nesilde kanser gibi birçok hastalık şeklinde ortaya çıkabilir. Gelecek neslin onay sorununu etkileyen en önemli etkenlerden biri de bu durumdur.²²⁵

CRIS-PR yönteminin, mezkûr hastalıklara tedavi açısından insan hayatına sağladığı faydaların yanında kullanımının kötü amaçlarla yapılması ya da denetimsiz şekillerde gerçekleştirilmesi halinde insanlık hayatında birçok tehlike ihtimali de bulunabilir. Ayrıca tıbbî olarak da bazı teknik sorunlar da bu yöntem için söylenilebilir.²²⁶ CRIS-PR yöntemi yeni keşfedilen bir yöntemdir ve bazı teknik sorunlar yaşanabilmektedir. Bu sorunlardan en önemlisi genom düzenleme sırasındaki hedef dışı etkilerdir. Off-target editing de denilen hedef dışı düzenleme CRIS-PR yöntemi sırasında genlerde mutasyonun gerçekleşmesi ile fonksiyonlarını kaybetmesi tehlikesini içerir.²²⁷ Mutasyon oluşması sonucunda DNA dizisinde kırılma ve düzenlenen genin yanlış onarımı gibi sorunlar ortaya çıkar. Böylece genomu düzenlenen bireylerde gelecekte ortaya çıkabilecek kanser ve ciddi komplikasyonlara neden olacak potansiyel artar.²²⁸

CRIS-PR Cas9 teknolojisi, gelecek nesillere aktarılan kalıtsal etkileri olan bir yöntemdir. Yukarıda zikredilen olası yan etkiler ve komplikasyon ihtimalleri de bu sayede

²²³M. E. Ocak (2017). *DNA'ya Kaydedilen Sinema Filmi*. [Erişim: 23.04.2024, <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/dnaya-kaydedilen-sinema-filmi>]

²²⁴ S. B. Erdemli Köse & Ü. Sur & A. Yirun & A. Balcı & B. Koçer Gümüşel & P. Erkekoğlu (2020). CRISPR-Cas9 Teknolojisi, Güvenliliği ve Etik Açısından Değerlendirilmesi, *Literatür Eczacılık Bilimleri Dergisi*, 9(1), 50-64.

²²⁵ Ülfet Görgülü, **age**, s. 1103.

²²⁶ Ülfet Görgülü, **age**, s. 1100-1105.

²²⁷ S. Stroik (2024). *CRISPR 101: Off-Target Effects*. [Erişim: 20.09.2024, <https://blog.addgene.org/crispr-101-off-target-effects>]

²²⁸ Özge Kılıç Tosun & Zülal Kesmen, **agm**, s. 23.

gelecek nesile aktarılır.²²⁹ Aynı zamanda PGT ve GGD uygulamaları gibi embriyo üzerinde gerçekleştirilmektedir. Bu sebepler dolayısı ile etik açıdan sorgulanmış ve eleştirilere de tabi tutulmuştur. Genler sayesinde insanî birçok fiziksel özellik aktarıldığı gibi bireylerin kendine has özellikleri de aktarılır. Bireylerin tercihleri ve yönelimleri ise bir toplumun kültürünü belirler. CRIS-PR teknolojisine karşı yöneltilen eleştirilerden biri de genleri değiştirilen insanlığın zamanla benliğinin de değişeceğine yönelik eleştiridir.²³⁰

Sonuç olarak gen modifikasyon teknolojileri, insanların bedenler ve gelecek nesiller üzerinde istedikleri gibi değişiklik yapabilmesi sayesinde adeta bir oyuncak haline gelebileceği endişesi oluşturmıştır. Doğacak çocuklarının fiziksel özelliklerini katalogdan eşya seçer gibi seçmek durumu oldukça basit bir hale gelmesi muhtemeldir.

2.6. Cinsiyet Tayini ve Etik

Laboratuvar ortamında in vitro şekilde gerçekleşen döllenmeler sonrasında sperm ayırıştırması ve embriyo seçimi yöntemlerinden biri tercih edilerek rahme yerleştirilecek embriyonun cinsiyetinin belirlenmesidir.²³¹

Sperm ayırıştırması yolu ile cinsiyet belirleme yöntemi, başarıya ulaşma ihtimali %70 olan düşük ihtimalli bir yöntemdir. Ericson Albumin tarafından geliştirilen bu yöntemde spermdeki dişilik özelliği taşıyan X kromozomları bir tarafa erkeklik özelliği taşıyan Y kromozomları başka bir tarafa alınır.²³² Talep edilen cinsiyete göre o bölgedeki kromozomlarla yumurtaya aşılama yapılmaktadır. Bu ayırıştırma işlemi istenilen kadar steril gerçekleştirilemediği için istenilen sonuca varılma olasılığı da o kadar düşüktür. Ayrıca spermdeki X ve Y kromozomlarını ayırıştırma işlemine yönelik etik eleştiriler de bulunmaktadır.²³³

Embriyo seçimi yöntemi günümüzde daha çok kullanılan sistemdir. Tüp bebek yöntemi ile embriyo üretimi gerçekleştirildikten sonra PGT yöntemi ile embriyolara genetik test yapılır. Sonrasında yalnızca istenilen cinsiyette ve sağlıklı olan embriyolar seçilip rahme

²²⁹ Selinay Başak Erdemli Köse & Ünzile Sur & Anıl Yirun & Aylin Balcı & Belma Koçer Gümüsel & Pınar Erkekoğlu, **agm**, s.55.

²³⁰ Elif Akçay & Özhan Tıngöy, **agm**, s. 44.

²³¹ S. Atar & S. Şahinoğlu (2023). Tıbbi Olmayan Cinsiyet Seçimi: Yeni Teknolojiler–Teknolojik Gelişmeler ve Etik Tartışmalar, *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 10(2), s. 69.

²³² A. Ekşi (2013). İslam Hukuku Açısından Doğum Öncesi Cinsiyet Seçimi, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, s. 91.

²³³ Sebahat Atar & Serap Şahinoğlu, **agm**, s. 71.

transfer edilir.²³⁴ Bu yöntemdeki en önemli sorunlardan biri kalan embriyoların akıbeti konusudur. Sağlıksız olduğu söylenen veya istenen cinsiyette olmayan embriyolar atık mı olacak ya da bilimsel çalışmalarda mı kullanılacaktır?²³⁵ Bu gibi sorular cinsiyet tayini ile ilgili etik alandaki tartışmaların çerçevesini oluşturmaktadır.

Tıbbî yöntemlerle cinsiyet tayini ile etik açıdan eleştirilere ve kısıtlamalara yönelik ilk sorun yaşamın başlangıcıyla ilgilidir.²³⁶ Uygulanan PGT işlemi sonrası üretilen embriyolar, hastalıklı ya da istenmeyen cinsiyette ise akıbetleri ne olacaktır? Yaşamın embriyo halindeyken başlamış olduğunu söyleyen etikçilere göre fazla embriyolar da yaşam hakkına sahiptir ama buna rağmen istenmemektedir. Bu sebeple itlaf edileceklerdir. Böylece insanın yaşamı, onuru ve şerefi hiçe sayılmış olur. Bu açık bir şekilde ayrımcılıktır.²³⁷ Ve bu yöntemle birlikte insanlara bu durumu normalleştirecek sınırsız bir hak tanınmaktadır.

3. Genetik Modifikasyon, Tehditler, Etik Eleştiriler

Genetik modifikasyon çalışmaları, özellikle genetik hastalıkların teşhisi ve tedavisi konusunda başarılı ve gelecek vadeden yöntemler içermektedir. Biyoteknolojik yöntemler bitki, hayvan ve mikroorganizma gruplarından canlıların üretimi ile aşı, biyolojik yakıt vb. ürünlerin elde edilmesi konularında gen aktarım yöntemlerinin modern teknoloji ile doğa bilimlerine uygulanması gibi çalışmaları içermektedir.²³⁸

Her teknolojik gelişme fayda getirisi kadar risk ihtimali de içermektedir. Biyoetik ise bu yarar risk dengesini daha iyi öngörebilmeyi sağlar. Çünkü biyoetik canlı yaşamına etki eden biyoloji, felsefe, tıp, ahlâk ve hukuk gibi alanları da göz önünde bulundurarak etik problemleri biyoteknolojik gelişmeler açısından yorumlar.²³⁹ CRIS-PR yöntemi de genetik

²³⁴ Preimplantasyon Genetik Tanı (PGT): Embriyonun genetik bir rahatsızlık taşıyor olma ihtimaline karşı IVF yöntemi ile üretilmiş embriyolar üzerinde genetik teşhis yapmaktır. “PGT günümüzde tek gen hastalığı ve kromozom anomalileri gösteren çiftlere uygulanmaktadır. Orak hücre anemisi ve fragil X sendromu, duken ve nöromusküler distrofi gibi kas hastalıkları, Tay-sachs, Hemofili, Down sendromu ve diğer bazı kromozomal hastalıklar PGT sayesinde tespit edilebilmektedir. Tekrarlayarak düşük yapan anne adaylarına, 3 ve üzeri tüp bebek tedavisine olumlu yanıt alamayan hastalara ve daha önce kalıtsal kromozom bozukluğuna sahip çocuk dünyaya getiren annelere uygulanabilmektedir” A. Alkış & T. Kabak (2021). Yapay Embriyo Üzerindeki Müdahalelerin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 19(38), s. 103.

²³⁵ Ülfet Görgülü, *age*, s. 81-82.

²³⁶ Ahmet Ekşi, *agm*, s. 111.

²³⁷ N. Petersen (2005). The Legal Status of the Human Embryo in vitro: General Human Rights Instruments, *Zeitschrift Für Ausländisches Öffentliches Recht Und Völkerrecht*, 65, s. 451.

²³⁸ Ç. Üstün & N. Demirci (2016). Biyoteknoloji, Tıp ve Etik, *Ege Tıp Dergisi*, 55(3), s. 158.

²³⁹ Elif Akçay, *agt*, s. 102.

değişikliğin kalıtsal olması ve neslin genetik karakteristik özelliğini büyük çapta değiştirme kapasitesine sahip olması açısından etik incelemeyi gerektirmektedir.

Dünya tarihi boyunca normal yollarla ve aynı türler arasında gerçekleşen gen aktarımı genetik modifikasyon yöntemleri sayesinde farklılaştırılabilir hale gelmiştir. Tedavi ve bilimsel amaçlı kullanımlar dışında manipülasyonlara da açık olan bu yöntemler gelecek kuşakların genetik varlığını da tehlikeye atacak boyutlara ulaşabilmektedir.²⁴⁰

Verilen bilgiler ışığında bir değerlendirme olarak genetik açıdan gelecek nesli değiştirip dönüştürebilecek gücün insanların eline geçmesi ile birlikte birçok etik sorunu da beraberinde getirmiş olduğunu söyleyebiliriz. Bir nesli değiştirebilecek olan bu güç öncelikle hangi amaçla ve kimlere hizmet edecektir sorusu sorulmalıdır. İnsanlık, bu zamana kadar elde edilen bazı bilimsel başarıları daha sonra kötüye kullanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın üretme ihtimali olan nükleer silaha karşı bilimsel çalışmalarda bulunan Julius Robert Oppenheimer atom bombasını keşfetmiştir ve kötü amaçların elinde kullanıldığında doğabilecek sonuçları düşünerek "Ölüm oldum ben"²⁴¹ cümlesini kurmuştur. İyi ya da kötü sonuçlu her bilimsel gelişme yanlış insanların elinde bir *canavara* dönüşebilir. Özellikle bu tezin bağlamını oluşturan Transhümanizm ideolojisi açısından genetik modifikasyon çalışmaları ele alındığında, etik açıdan daha büyük bir tehlike arz ettiği gözlemlenmektedir. İnsanlara hastaliksız, acısız ve yaşlanmasız hatta ölümsüz bir yaşam sunma iddiaları olan Transhümanizm ideolojisinin gelişen biyoteknolojik yöntemleri hedeflerine doğrultusunda kullanıldığı bir dünyada birçok tehlike gözlenecektir.²⁴²

"Transhümanizm, mutlaka insanlığın altın çağı anlamına gelmez; çünkü bu, insanlığın ortadan kalkacağı aşama olabilir. Bazı insanlar, insanlığın, insan yapımı teknoloji aracılığıyla kendi sonunu hazırladığını bile öne sürmektedir."²⁴³ Bu sebeple genetik modifikasyon çalışmalarına yönelik etik yaklaşımlar genel durumun anlaşılması ve yorumlanması konusunda yol gösterici nitelikte kabul edilmektedir.

Tezimizin çerçevesini oluşturan Transhümanizm bağlamı ile İslam hukûku açısından cenin üzerindeki genetik müdahaleler değerlendirilirken, ilgili tedavi ve araştırma yöntemleri

²⁴⁰ Elif Akçay & Özhan Tingöy, *agm*, s. 44-47.

²⁴¹ B. Plats Mills (2023). *Robert Oppenheimer kimdi, neden 'Ölüm oldum' dedi*. [Erişim: 20.05.2024, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cjq1vkzdw03o>]

²⁴² A. M. Karauğuz (2020). Cennetten Kovulan İnsanın Cenneti Yeniden İnşa Uğraşı: Transhümanizm, *Türk Dili Dergisi*, 69(281), s. 52-60.

²⁴³ B. Sambur (2021). Transhumanism: A Great Challenge To Islam And Humanity, (Ed.) M. Kızılgeçit, M. Yeşilyurt, R. Ertuğay & M. Çinici, *Uluslararası Yapay Zeka, Transhümanizm, Posthümanizm ve Din Sempozyumu*, s. 52.

için verilecek hükümler konusunda bu etik ve ahlâkî yaklaşımlar, bir çıkış noktası olarak kabul edilebilmektedir. Bu sebeple genetik müdahaleler ve modifikasyon çalışmalarının hangi etik yönlerden eleştirildiğini belirtmek çalışma için önem arz etmektedir. Genetik modifikasyonun eleştirildiği noktalar taşıdığı riskler açısından sınıflandırılmıştır.

3.1. İnsan Hayatının Başlaması Sorunu

Gelişen biyoteknolojik yöntemler sonrası üremenin laboratuvar ortamında gerçekleştirilebilmesi ile birlikte üreme hücreleri, döllenmiş yumurta ve cenin üzerinde bilimsel araştırmalar yapılmaya da başlanmıştır. Böylece cenin bir araştırma nesnesi haline gelmiştir.²⁴⁴ Yapay veya düşük sonucu elde edilen embriyolar üzerinde gerçekleştirilen bilimsel araştırmalar ve müdahaleler, insan yaşamının başladığı an üzerinden eleştirilerek meşruluğu sorgulanmıştır.²⁴⁵

Yaşama hakkı insanlığın sahip olduğu ilk ve en önemli haktır. Bu hakkı korumak için uluslararası ve yerel hukuk düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir. Fakat bu hakka sahip olmak açısından insan yaşamının hangi an itibari ile başladığı etik açıdan tartışma konusu olmuştur.²⁴⁶ Yaşamın hangi an itibari ile başladığı konusu aynı zamanda insan onuru ile de yakından ilgilidir. Çünkü embriyo üzerinde yapılacak bilimsel araştırmalar sonrasında embriyo patolojik bir atık olmuş olacaktır. “Anayasa koyucuların ve uluslararası metinlerin bu konudaki genel tutumları incelendiğinde söz konusu alanda düzenleme yapmaktan kaçındıkları göze çarpmaktadır.”²⁴⁷ Bu süreçte embriyo üzerinde gerçekleştirilen bilimsel araştırmalar da insan hayatının ne zaman başladığı konusu üzerindeki etik tartışmalardan ve hukuksal boşluklardan faydalanarak ilerlemeler kaydetmiştir.

Embriyoların klinik araştırmalarda kullanılması gibi öjeni riski taşıyacak genetik modifikasyon yöntemlerinde kullanılması ahlâkî açıdan olduğu gibi hukuksal açıdan da tartışılan bir konudur. Çünkü tedavi ve araştırma amacı ile kullanılan ceninler ya IVF yöntemi ile ya da kürtaj gibi sebeplerle elde edilen embriyolardır.²⁴⁸ Sonuç olarak embriyonun genetik müdahale yöntemlerinin araştırmasında kullanılması sebebi ile üretilmesi ceninin yaşam hakkı ve onuru ile ilgili sıkıntılı bir durumdur. İnsan vasıf itibari ile onurlu bir varlıktır ve bedeni ile

²⁴⁴ N.Z. Şahin (2017). Patolojik Tıbbi Atık ve Mükerrerlik Vasfı Arasında Cenin, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 30, s. 467.

²⁴⁵ Ü. Görgülü, *Fıkıhta Cenin Hukuku*, M. Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 44.

²⁴⁶ *agm*, s. 462-480.

²⁴⁷ Hamide Tacir, *agm*, s. 1303.

²⁴⁸ *agm*, s. 1309.

birlikte bir bütündür.²⁴⁹ Ceninin henüz gelişimini tamamlamamış olması onun yaratılmış olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

3.2. Biyolojik Dengesizlik ve Gelecekte Oluşacak Sınıf Ayrımı Riski

Genetik modifikasyon yöntemlerinin yaygınlaşması ve insanların şahsi taleplerine yönelik kullanılmaya başlanması, gelecek dönemlerde doğal biyolojik normda büyük çatışmalara ve genetik çeşitliliğin bozulmasına yol açması büyük bir ihtimaldir. Elbette birçok genetik çalışma ve araştırmanın sebebi hastalıklara yönelik önlem ve tedavidir. Bu duruma karşılık olarak ise etik araştırmacılar öjeni kavramını sunmaktadır. Öjeni kavramı, istenilen türde insan gruplarının çoğalmasını teşvik istenmeyen türde olanların ise üremesinin kısıtlanmasıdır.²⁵⁰ Öjeni riski, biyoetik araştırmacıların; genetik modifikasyonun biyolojik dengesizlik sağlaması ihtimaline karşı en önemli dayanaklarıdır. Çünkü kök hücre, klonlama ve CRIS-PR gibi genetik işlemler insan genetiğini kalıtsal açıdan etkileyen yöntemlerdir. İnsanın doğal seleksiyonla üremesi halinde ulaşılacak sonuç ile genetik modifikasyonla üremesi arasında çok fark olacaktır.²⁵¹

CRIS-PR, klonlama ve kök hücre yöntemleri sayesinde genetik hastalıkların önlenmesi ve tedavi edilmesi yanında gelecek neslin arzulanan şekilde üremesinin sağlanması halinde insanlık distopik senaryolarla karşı karşıya kalabilir. CIA tarafından ABD Senatosu'na sunulmak için 2016 yılında hazırlanan *Dünya Çapında Tehdit Değerlendirmesi* raporunda küreselleşmiş dünyada tehlikeli zararlı etkileri gözlemlenebileceğine dikkat çekilerek CRIS-PR uygulamalarını insan ve çevreye zarar verecek tehlikelerine karşı önlem alınması gerektiğine vurgu yapılmıştır.²⁵²

İnsan üzerinde gerçekleştirilebilecek olan gen manipülasyonlarını ve etkilerini yalnızca anlık olarak yorumlamak yalnızca bir hata olacaktır. Bilakis gen üzerinde gerçekleştirilen kalıtsal değişimlerin uzak yönlü etkileri gözetilmeli ve mezkûr biyoteknolojik yöntemlerin denetime tabi tutularak illegal bir şekilde kullanımının önüne geçilmelidir.²⁵³ Bu alandaki

²⁴⁹ S. Ergin Aslan & S. K. Aslan (2018). Tıp Alanında Genom Düzenleme ve Etik Problemler, (Ed.) S. Aydın Bayram & F. İbrahimhakkıoğlu & C. Özdağ & B. Parkan & M. S. Şenel & H. Turan, *III. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı*, s. 48.

²⁵⁰ Bengücan Fındık, *agm*, s. 15.

²⁵¹ N. Aytemur Sağıroğlu (2020). Öjeni ve Sağlam Bedenlilik, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 115-127.

²⁵² Özge Kılıç Tosun & Zülal Kesmen, *agm*, s. 30.; A. Regelado (2015). Engineering The Perfect Baby, *MIT Technology Review*, 118(3), s. 27-33.

²⁵³ Ç. Üstün & N. Demirci (2016). Biyoteknoloji, tıp ve etik, *Ege Tıp Dergisi*, 55(3), s. 160-161.

bilim insanı ve çalışmacıların dikkatli ve vicdanlı çalışmalar yürütmesi gerektiği de biyoetikçilerin sıklıkla vurguladığı noktalardandır.²⁵⁴

Kalıtımsal etkili biyoteknolojik gelişmelerin denetimsiz ya da art niyetli kullanımları ihtimali, gelecekte biyolojik dengesizlik sonrası bir sınıf ayrımı riskini de beraberinde getirecektir. Bilişsel ve fiziksel üstünlüğün genetik modifikasyon sayesinde sağlandığı bir dünyada bu fırsata erişebilmek herkesin sahip olabileceği bir durum olmaktan uzak olacaktır.²⁵⁵ Günümüzde teknoloji ile iç içe geçmiş insanlar, siborg yaşamlar, yapay zekâlı robotlar varken yakın zamanda bu durumların hukuksal etkileri doğrudan veya dolaylı olarak yakın zamanda görülecektir. Özellikle bu varlıkların hak, özgürlük ve eşitlik talepleri neticesinde ötekileştirme problemi yakın zamanda ortaya çıkabilecek sorunlardandır.²⁵⁶

Sonuç olarak genetik modifikasyon uygulamaları özellikle maliyeti açısından zorlayıcı olacaktır. Değiştirilmiş insan türü ile ilgili bu dezavantaj oluşturabilecek genetik farklılaşma tüm insanların ulaşabileceği kolaylıkta olmayacaktır. Böylece avantaj ve dezavantajlı gruplar arasındaki çatışmalar insan yaşamını çekilmez hale getirebilecektir. Bu kargaşanın temelinde mezkûr yöntemlerin maliyetinin herkes tarafından karşılanamaması yatacaktır. Ayrıca tüm insanlığın ulaşabileceği bir yöntem olursa da genetik tasarımla ulaşılabilecek üstün insan hedefi de anlamsız hale gelecektir.

3.3. Ölümsüzlük İsteği ve İnsanın Tanrılaşması Sorunu

İnsanlık, tarihi boyunca her zaman imkânlarını genişleterek işlerinde kolaylık sağlayıcı icatlar bulmuştur. Savaşlarda daha iyi silahlar, sağlık alanında insanları daha dinç tutacak ilaç ve yöntemleri üretirken aslında insanlığın ölümsüzlüğe yönelik bir motivasyonu olduğu söylenilebilir.²⁵⁷ İnsanın tarihi seyri boyunca ölümsüzlük arayışı bir nevi *tanrılaşma* olarak addedilebilir.

İnsanın ölümsüzlük arayışının bir tezahürü olarak günümüzde Transhümanizm ideolojisi ve bu amaçla kullanılacak genetik modifikasyon çalışmaları sayılabilir. Elbette insanlığın sağlıklı şekilde bir ömür sürmesi muhtelif görüşlerce de istenilen bir durumdur.

²⁵⁴ Ü. Görgülü (2021). *İnsan Genomuna Müdahale – Etik Tartışmalar ve Fikhî Yaklaşımlar-*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s. 23-58.

²⁵⁵ Ahmet Dağ, *age*, s.10-48.

²⁵⁶ N. Yeşilkaya (2021). Yeni Bir Varlık Türü Olarak Biyoteknolojik Varlıklar ve Adalet Sorunu, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, s. 236.

²⁵⁷ M. O. Karatosun (2021). Transhümanizmin Mitolojik Kökenleri: Yarı Tanrılar ve Ölümsüzlük Arayışları. M. Kızılgöçit, M. Yeşilyurt, R. Ertuğay & M. Çinicı (Ed.). *Uluslararası Yapay Zekâ, Transhümanizm, Posthümanizm ve Din Sempozyumu*, s. 274.

Yüzbinlerce yıldır insanı insan yapan en önemli mefhumlardan biri olan *ölüm* olgusu ortadan kalkarsa ne gibi aksiliklerin baş göstereceği biyoetikçilerin tartıştığı bir konudur.²⁵⁸ Etik açıdan eleştiriler insan kapasitesinin modifikasyon sayesinde değiştirilmesi ile belki de insan denemeyecek kadar farklı bir neslin tehdidinde yöneliktir. Nick Bostrom, “günümüz insanının mevcut kapasitesini, kendisine insan denemeyecek kadar radikal bir şekilde aşan olası varlıklar olarak”²⁵⁹ tanımlamaktadır.

Gelecekte oluşabilecek büyük genom problemlerinden biri olan Transhümanizm’in ölümsüzlük iddiası, etik açıdan eleştirilmektedir. Bu problem yukarıda zikredilen biyolojik ya da sanal ölümsüzlük insanlar için yaşam amacı haline gelerek yaratılış fitratından sapılacağı anlamına gelmektedir.²⁶⁰ Çünkü ölümsüzlük imkânına ulaşan insanlar ile ulaşamayanlar arasında farklar olacaktır. Bu durumda yine adaletsizlik ve biyolojik dengenin bozulması gibi ihtimalleri ortaya çıkaracaktır. Transhümanizm’in post-humanı gerçekleştirme hedefi sonrasında teknokrat tarzı insanlardan oluşan bir toplum değerlerden ve sosyallikten yoksun bir hal alacaktır. Biyolojik yapı yıkılarak farklı türler arasında eşitsizlik ve anlaşmazlık yaşanacaktır.²⁶¹ Biyolojik dengesizliğin oluşması ile özellikle siborg bedenler gelecekteki yabancılaşmanın tetikleyicisi olarak görülmektedir. Genetiği atalarından farklı, yapay organlar, sentetik bir bedene sahip ve bu imkâna sahip olmayan insanlar arasında bir dünyada yabancılaşma durumu yadsınamaz.²⁶²

Sonuç olarak embriyo üzerinde gerçekleşen deneyler ve cenin kullanılarak yapılan genetik modifikasyonlar sağladığı faydalar kadar kötü niyetli amaçlarda kullanımı ihtimalinde gelecek nesilde karışıklık ve dengesizlik öngörülmektedir. Biyolojik gelişim amaçlanırken dah büyük bir biyolojik dengesizlik sorunu ile karşılaşılması ihtimali etik ve dini açıdan bir eleştiri noktasıdır.

Değerlendirme

Transhümanizm’in temel ideolojileri doğrultusunda ve gelişen biyotıp çalışmaları, yapay zekâ ve nanoteknoloji gibi yardımcı araçlar sayesinde insanlık posthümanist bir beklenti ve yaşama evresine girmiştir. Bu evre, insanın fiziksel ve bilişsel sınırlarını aşarak

²⁵⁸ **agm**, s. 274.

²⁵⁹ İsmail Kurt, **agm**, s. 238.

²⁶⁰ Elif Akçay, **agt**, s. 107.

²⁶¹ F. Koç (2023). Tıp Etiği, Biyoetik, Transhümanizm ve Ölümsüzlük Üzerine Bir Araştırma, *Journal of Social Sciences*, 17(35), s. 95.

²⁶² K. S. Rajan (2012). *Biyokapital*. (Çev.) A. D. Temiz, Metis Yayıncılık, İstanbul, s. 261.

onu adeta istediğini elde etmekte sınırsız bir varlık haline getirmeyi amaçlayan Transhümanist bir anlayıştır.²⁶³

DNA'nın keşfi, üremenin laboratuvar ortamında gerçekleştirilmeye başlanması, genetik araştırmalar sonrası kök hücre, klonlama ve CRIS-PR gibi teknolojilerin gelişmesi genom projelerinde atılıma sebep olmuştur. Genetik yapılanmayı inceleme kök hücre ve klonlama ile hastalıkların bazılarında tedavi bulma, cinsiyet değişikliği imkânı ve genetik modifikasyonlar ile birlikte insan ırkı üzerinde kalıtsal değişiklik yapmanın fırsatları artmıştı. Böylece insanoğlu bu imkânlar sayesinde kendi için belirlenen biyolojik sınırı aşabilme yetisine ulaştı.²⁶⁴

İnsanın fiziksel ve bilişsel açıdan fitratından tamamen farklılaşabilmesi ve çok daha üst düzeye ulaşabilmesi posthümanist beklenti içinde olan Transhümanizm ideolojisi için bulunmaz bir fırsat olmuştur. İnsanlığın bu genetik gelişimleri kullanarak bilişsel ve fiziksel anlamda ilerlemesi de aynı zamanda etik açıdan eleştirilmiştir. Genetik modifikasyon yöntemlerinin kalıtsal sonuçlar içermesi, embriyo üzerinde müdahale ve ceninin tıbbî atık haline gelmesi, insanların bireysel istek ve arzuları sebebi ile bu yöntemleri kullanmak istemesi, gelecekte oluşacak dengesizlik ve öjeni sorunu gibi eleştiri noktaları ilgili yöntemler üzerine yoğunlaşmıştır.²⁶⁵

²⁶³ Ahmet Dağ, *age*, s. 25-80.

²⁶⁴ Fatıma Koç, *agm*, s. 90-98.

²⁶⁵ Ü. Görgülü (2022). Teknoloji Geliştiren İnsandan Teknolojinin Geliştirdiği İnsana -Genetik Müdahale ile İnsan Geliştirmeye Etik ve Fıkıhî Bakış-, *Diyanet İlmî Dergi*, 58(3), 1090-1096.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FIKHÎ BAKIŞ AÇISI İLE TRANSHÜMANİZM BAĞLAMINDA GENETİK MÜDAHALE

İslam dininde insan ruhen ve bedenen mükerrem bir varlık, eşref-i mahlukat olarak yaratılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın özellikle korunmasını istediği beş şey *zarurat-ı hamse* denilen maksatlardan da ilki olan canın korunmasının gerekliliği²⁶⁶ sıklıkla vurgulanmıştır. Bununla birlikte Rasûlullah'ın “Tedavi olun; zîra Allah yarattığı her hastalığın ilâcını da yaratmıştır, bir hastalık müstesna, o da ihtiyarlıktır.”²⁶⁷ ve “Her hastalığın bir ilâcı vardır. Bu ilâç bulunduğu zaman hastalık Allah'ın izniyle iyileşir.”²⁶⁸ gibi emir ve tavsiyeleri ile bedeni hastalıklardan iyileşmek ve tedavileri üzerinde çalışmak gibi eylemler önem kazanmıştır. İslam'ın bu tutumu insanları tedavi arayışlarına yönlendirmiştir ve bununla birlikte özellikle tıp ilmi ile ilgilenen alimleri araştırmalara sevk etmiştir. Bu durumla birlikte İslam dininde her ne kadar bedeni ve canı korumak, sağlıkla ilgili önlemler almak teşvik edilmiş olsa da aynı zamanda helâl dairesinin içerisinde kalarak bu tedavileri gerçekleştirmenin gereği de vurgulanmıştır. Peygamberin “Tedavi olun, ancak tedavide haramı kullanmayın”²⁶⁹ sözü bu sınırların bilinmesi ile ilgili bir örnektir.

Sağlık için helal daire içinde tedavinin teşvik edilmesi sebebi ile insan bedeni ve cenin üzerinde gerçekleştirilen tıbbî müdahaleler ve genetik çalışmalar bazı durumlarda mahiyetleri, keyfiyetleri ve amaçları doğrultusunda incelenerek İslam hukûku tarafından ilk asırlardan beri sorgulanmıştır.²⁷⁰ Özellikle çağımızda gerçekleştirilen genetik tedaviler, kalıtsal değişikliklere yol açacak tedavi seçenekler fikhî açıdan da incelenmesi gereken yöntemlerdir.

Elbette tarih seyrinde tedaviler geliştirilip tıp ilerlerken İslam dışı görüş, fikriyat ve ideolojiler de oluşmuş ve gelişmiştir. Bu süreç içinde bu ideolojilerden bazıları insanlar ve dünya görüşleri ile ilgili bazı plan ve hedeflerini, bilimsel kazanım ve yekunları araç edinerek gerçekleştirmek istemişlerdir. Transhümanizm de bu ideolojilerden biridir. İnsanın bilişsel ve fiziksel özelliklerini geliştirilen bazı genetik ve teknolojik araçlar sayesinde insanüstü bir

²⁶⁶ Kur'an-ı Kerim. Bakara Suresi, 2/195.

²⁶⁷ Ebû Dâvûd, “Tıb”, 1.

²⁶⁸ Müslim, “Selâm”, 69.

²⁶⁹ Ebû Dâvûd, “Tıb”, 1.

²⁷⁰ N. Z. Şahin (2013). *İslam Hukuku ve Biyoetik*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmış Doktora Tezi), Isparta, s. 46-48.

seviyeye getirmeyi planlar.²⁷¹ Bu tezin konusunu oluşturan da Transhümanizm ideolojisinin genetik yöntemlerinin ceninin üzerinde uygulanmasının İslam hukûku açısından incelenmesidir. Çünkü tıp ve genetik alanındaki gelişmeler bazen ütöpik denilecek hızda ve boyutlarda ivme kazanmaktadır.²⁷²

İnsan ruh ve bedenden müteşekkil bir varlıktır. İncelediğimiz tıbbî teknolojiler ve genetik değişimler neticesinde insan olmanın anlamı ile ilgili sorgulamalarla karşı karşıya kalmaktayız. Yakın geçmişte bilimkurgu ve ütopya gibi algılanan bazı meseleler günümüzde gerçeklik halini almıştır. Tasarlanmış nesil beklentileri, genetik modifikasyon sonrası beklenmeyen hedef dışı etkilerle birlikte üzerine düşünülmesi ve hükümler bina edilmesi bir gelecek görünmektedir.²⁷³ İnsanın sınırını aşma, ölümsüzlüğü ve acizliği yenme gibi motivasyonlarla hızla ilerleyen değişime yönelik hukuksal açıdan da fikretme ihtiyacı bulunmaktadır. Allah'ın insanı en güzel şekliyle yarattığı inancını savunan İslam açısından da fıkıh ilmi bu çarelere yönelik kuralları belirlemektedir. Bir önceki bölümde zikredilen genetik modifikasyon yöntemleri ile ilgili etik eleştiriler hukuk açısından hükümlere varırken yol gösterici noktalar olacaktır. İslâm, emir ve yasakları ile insanlara bir dünya düzeni vadeder. Gelişen teknolojiler, insan yaşamı ve dünya düzenini de etkiler hale gelmeden önce İslâmî hükümler ile yorumlanmalı ve korumayı gözettiği ilkeler dikkate alınmalıdır.²⁷⁴

Transhümanizm çalışmalarından bağımsız olarak genetik çalışmalar ve tedaviler konusunda farklı görüşlerden söz etmek mümkündür. “Peki onlar, Allah'ın yaratmayı nasıl başlattığını, sonra onu ardarda sürdürdüğünü görmezler mi? Kuşkusuz bu, Allah için kolaydır. (Resulüm!) De ki: “Yeryüzünde gezip dolaşın ve Allah'ın ilk yaratılışı nasıl başlatıp devam ettirdiğini görün. Allah, daha sonra ikinci hayatı da işte böyle gerçekleştirecektir; Allah her şeye kâdirdir.”²⁷⁵ ve “Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.”²⁷⁶ gibi âyetlerin ışığında insan yaratılışı ve tabiatının araştırılmasının farz-ı kifaye olduğunu savunan

²⁷¹ Max More, *age*, s. 53.

²⁷² Musa Osman Karatosun, *agm*, s. 276.

²⁷³ Y. N. Harari (2018). *21. Yüzyıl için 21 Ders*, (Çev.) S. Sıral, Kolektif Kitap, İstanbul, s. 394.

²⁷⁴ Ülfet Görgülü, *age*, s. 5.

²⁷⁵ *Kur'an-ı Kerim*. Ankebût Suresi, 29/20.

²⁷⁶ *Kur'an-ı Kerim*. Tevbe Suresi, 9/122.

alimlerden bahsedilebilir.²⁷⁷ Ayrıca insan tabiatı ve geleceği için yarar zarar dengesi gözetildiğinde genom çalışmalarının insanlığın yararına olacağından caiz olacağını öne süren görüşlerden de söz edilebilir.²⁷⁸

Mezkûr bu görüşlerin karşısında ise cenin üzerinde yapılan genetik çalışmaların insanın mükerrerlik vasfına hâlel getireceği ve zamanla insanın hâlik rolüne bürünmesi gibi bazı tehlikeleri içerdiğine dair eleştiriler bulunmaktadır.²⁷⁹ Ayrıca maslahat dengesinin gözetilerek genetik müdahalelere cevaz veren alimlerin faydacı hatta belki de hedonist bir anlayış neticesinde bu sonuca vardıkları konusunda eleştiriler bulunmaktadır.²⁸⁰

Tezimizin ana konusu cenin üzerine genetik müdahale olduğu için bu konu üzerindeki görüşleri incelemek gerekmektedir. Ceninin yaşam hakkı, İslam hukûkuna göre yaşamının ne zaman başladığı, fıkıh külliyatında ceninin hukukî durumuna yönelik görüşlere ve mezhebî yorumlara tezimizin ilk bölümünde değinmiştik. Bu bölümde ise genetik müdahale gibi *nevazil* sayılabilecek bir konu özellikle modern dönem fikhî görüşleri çerçevesinde incelenecektir. Bahsi geçen genetik modifikasyon durumları *fesat*, *maslahat*, *sed-i zerâi* gibi usul kaideleri ve fikhın külli ilkeleri çerçevesinde tezimizde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Elbette bu inceleme sırasında Transhümanizm'in genetik bilimini araçsallaştırması bağlamında değerlendirmeler de yapılacaktır.

1. Fikhî Açıdan Cenine Genetik Müdahale

Üreme işleminin tıbbî bir hal alarak laboratuvar ortamında gerçekleştirilmeye başlanmasından sonra insan hayatının hangi an itibari ile başladığı sorusu gündeme gelmiştir.²⁸¹ Bu soru genetik müdahalenin cenin üzerinde uygulanabilirliğini veya genetik araştırmalar için cenin üretmek ya da atık ceninler üzerinde çalışmalar yapıp yapılamayacağını belirlemek için önem arz etmektedir. Klasik döneme baktığımızda bu sorunun cevabı için odak noktası cenine ruhun ne zaman üflendiğidir. Tezimizin ilk bölümünde değindiğimiz²⁸² bu tartışma neticesinde özet olarak klasik döneme göre;

²⁷⁷ Ülfet Görgülü, **age**, s. 99.

²⁷⁸ M. Ghaly (2019). Islamic Ethical Perspectives on Human Genome Editing, *Spring*, 35(3), s. 46.

²⁷⁹ Ahmet M. Karauğuz, **agm**, s. 59.

²⁸⁰ Nurten Zeliha Şahin, **agt**, s. 46-48.

²⁸¹ bkz: s. 12'den itibaren ceninin yaşamının başlaması mevzusu tartışılmıştır.

²⁸² Bkz: s. 5-16.

a) Hanefî Mezhebindeki genel kaniya göre²⁸³ organları belirip ruh üflenmeden (120. günden) önce cenin insan olarak kabul edilmemiştir. Böylelikle çocuk düşür(t)me (ıskât-ı cenin) suçu bu süreçteki cenin için geçerli olmayacaktır.²⁸⁴

b) Şâfiî mezhebinde ruh üflenmeden önce cenini düşür(t)menin mübah olduğu ve olmadığı yönünde iki farklı anlayış olsa bile Gazzâlî'nin her ne durumda olursa olsun bu durumun caiz olmadığı yönündeki görüşü²⁸⁵ daha sonradan genel anlamda kabul bulmuştur.²⁸⁶

c) Malikî mezhebinde genel kanı yumurta ve sperm dölleni rahme yerleştikten sonra cenine müdahale câiz değildir.²⁸⁷

d) Hanbelî mezhebinde özellikle İbn Teymiyye'den²⁸⁸ sonra daha fazla tercihe şayan bulunan görüşe göre, cenini herhangi bir aşamasında düşürmenin haram olduğu hatta bir çocuğun diri diri gömülmesinin ceninin düşürülmesi ile aynı olduğu kabul edilmiştir.²⁸⁹

e) Çağdaş dönemde ise ceninin kırk günden önce organları belirmediği ve sinir sistemi gelişmediğinden dolayı hissedemediği için kürtajın haram olmadığına ya da yalnızca mekruh olduğuna dair görüşler bulunmaktadır.²⁹⁰

f) Çağdaş dönemdeki alimlerin ve ilmî kurulların çoğuna göre dölllenme anı ile birlikte artık cenin canlıdır. Yaşam hakkına sahip ve hürmete layıktır.²⁹¹

²⁸³ Genel kanının aksine görüş bildiren önemli Hanefî alimlerden biri Serahsî'dir. Serahsî el-Mebsût adlı eserinde özürsüz bir sebeple organları belli olmasa dahî bir ceninin düşürülmesi suçunun, ihramlı kimsenin hayvan yumurtasına zarar vermesine kıyas ederek gurre olacağına karar vermiştir. Detaylı bilgi için bkz: Serahsî (1989). el Mebsût, Daru'l Marife Y., I-XXX, Beyrut.

²⁸⁴ Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ud Kasânî (1997), *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerîa*, Ali Muhammed Muavviz & Adil Ahmed Abdulmevcud (thk.), Beyrut, c. 1-5.; Ömer Nasuhi Bilmen (1985). *Hukuk-u İslamiyye ve Istılah-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, c. 4, s.98.

²⁸⁵ Ebû Hamîd Muhammed Gazzâlî, **age**, c. 4, s. 66-67.

²⁸⁶ Ebubekir b. Muhammed Dimyâtî (1997). İ'ânetü't-Tâlibîn alâ Halli Elfâzi Fethi'l-Muîn, Dâru'l Fikr, Beyrut, s. 113.

²⁸⁷ Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd (2008). *Bidâyetü'l Müctehid ve Nihayetü'l Muktesid*, Mektebetü'l Asriyye, Beyrut, c. 1, s. 190-217.

²⁸⁸ Ahmet el-Harrani İbni Teymiyye (1997), *Mecmuatu'l Fetava*, Daru İbn Hazm, Riyad, c. 33, s. 101-102.

²⁸⁹ Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudame, **age**, s. 63.

²⁹⁰ Muhammed Saîd Ramazan Butî (1988), *Mes'eletü Tahdidi'n-Nesl Vikaye ve İlacen*, Mektebetü'l-Farabi, Dımaşk, s. 75.; Ömer b. Muhammed Ğanim (2001). *Ahkâmu'l-Cenîn*, Dâru'l-Endulusu'l-Hadrâ, Cidde, s. 165.; Abdullah Ucatlı, **agt**, s. 59.

²⁹¹ Hayreddin Karaman (2006). *Hayatımızdaki İslam*, İz Yayıncılık, c. 2. S. 148.; Ali Bardakoğlu (2003). *Helaller ve Haramlar İlmihal*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, c.2. s. 137.; Yusuf el- Karadavî (2001). *İslam'ın Işığında Çağdaş Meselelere Fetvalar*, Harun Ünal (çev.), Tahir Yayınları, İstanbul, c. 4. s. 183.; Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu, *Ruh üflenmeden önce kürtaj uygulaması caiz midir?* [Erişim:

Görüşlerin geneline bakıldığı zaman tarafların özellikle kırk gün ifadesi üzerinde kısmî bir görüş birliğinde oldukları görülmektedir. Elbette insan hayatının mevzu olduğu bir konuda hükümler verilirken nasların yorum gerektiren kısımlarında o günün şartları da dikkate alınmaktadır. Fikhî açıdan her yasağın karşılığı iki boyutludur. Biri dünyevi karşılığı diğeri ise Allah katındaki karşılığıdır. Kadim dönemde *cenin düşür(t)menin zamanına göre gurre cezasına mukabil olacağı* konusundaki içtihatlardan ve ulaşılan hükümlerden bahsedilebilir.²⁹² Günümüzde ise birçok ülkede herhangi bir dini yasağın çiğnenmesine karşılık bir ceza uygulanmamaktadır. Sosyolojik bir gerçek olarak böyle ülkelerdeki birçok insan cezaî müeyyidesi olmadığını düşündüğü bir yasağın günahından ya da uhrevî karşılığından kısmî de olsa habersizdir. Ayrıca geçmiş dönemlerde dünyadaki kürtaja bakış açısı, kürtaj oranları ile günümüzdeki hal aynı değildir. Yanlışa götüren yolların kapatılması ve maslahat gereği kürtaj konusu ile ilgili hükümlerin değerlendirilmesi ve tıp ilminden faydalanılarak yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.²⁹³ Nitekim artık canlılığın başladığı an ile ilgili hükümler kürtaj konusundan daha çok ceninin laboratuvar araştırmalarında kullanılarak bir atık haline getirilmesi ile ilgilidir. Hal böyleyken anne ve babadan yani iki canlıdan gelen iki yaşam hücresinin birleşip döllenerek annenin rahmine yerleşip büyümek, rahme tutunmak için gün be gün gelişen beslenen bir varlığın canlılığını sorgulamak ruhun üflenmesi gibi muğlak bir olaya bağlanmamalıdır. Çünkü embriyonun hukukî konumunun ilmî çevrelerce mevzu olduğu konu artık genetik hastalıkları teşhis ve tedavi etmek için araştırma yapmak üzere deney aracı olarak kullanmak, embriyonik kök hücre oluşturmak gibi sebeplerdir.²⁹⁴ Ülkemizdeki biyotıp ve fıkıh alanında yetkin isimlerden biri olan Prof. Dr. Ülfet Görgülü'nün de bu konudaki çıkarımları da bu yöndedir:

“Sonuç olarak gerek kadim gerek çağdaş fakihlerin bir kısmı tarafından, ceninin organları teşekkül etmeden, ruh üflenmeden, kırk ya da yüz yirmi gün geçmeden önce gebeliğin sonlandırılabilceğine ilişkin öne sürülen görüşlerin isabetli olmadığı kanaatindeyiz. Zira bu görüş, ceninin nutfe aşamasında bir su damlası, alaka ve mudğa aşamalarında ise kan pıhtısı ve bir et parçası gibi olduğu kabulüne dayanmaktadır. Oysa ilgili bölümde açıklandığı üzere nutfe, embriyo anlamına geldiği gibi, ceninin oluşum sürecinde kan pıhtısı ya da et parçası olarak nitelendirilecek bir aşama da bulunmamaktadır. Bu hususta nakli delil olarak gösterilen cenine ruh üflenmesiyle ilgili rivâyetler insanın yaratılışına ve kaderiyle ilgili meselelere dikkat çekmekte olup ruh

29.08.2024, <https://kurul.diyabet.gov.tr/Cevap-Ara/1331/ruh-uflenmeden-once-kurtaj-uygulamasi-caiz-midir>]; Diğer görüşler için bkz: Ülfet Görgülü, **age**, s. 83.

²⁹² Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, **age**, c. 4. s. 178.

²⁹³ M. M. Şelebi (2016). Maslahatın Değişmesi Sebebiyle Hükümlerin Değişmesi, Ş. Gül (çev.) *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(37), s. 291-310.

²⁹⁴ F. A. Olawale (2013). Islamic Ethics and Stem Cell Research, *Islam and Civilisational Renewal*, 4(1), s. 105.

üflenmeden ya da şekli belirginleşmeden önce ceninin düşürülmesinin câiz olduğuna delalet etmez. Aksine rızık, ecel, kader gibi teolojik içeriği ile söz konusu rivâyetler rahimdeki bu canlının değerine atıfta bulunmaktadır. İlgili rivâyetlerin, kırk günden sonra cenine zarar vermenin ya da gebeliği sonlandırmanın daha şiddetli bir şekilde yasak oluşunu ortaya koyduğuna dair yaklaşımı da isabetli bulmamaktayız. Karaman'ın da belirttiği gibi ruh, mahiyeti bilinemeyecek ilahî bir katkıdır. Ruh üflenmeden önce de ölüm ile vücudu terk ettikten sonra da bu varlık insandır. Sperm hücrelerinin yumurtayı dölediği andan itibaren insanın oluşumu başlamakta olup zigot, insanın nüvesi ve başlangıcıdır. Yaşam hakkı olan bu varlığın canının korunması esas olmalıdır. Dolayısıyla hangi aşamada olursa olsun, anne için hayati bir tehlike arz etmesi durumu dışında gebeliğin sonlandırılması caiz olmamalıdır. Kur'ân-ı Kerim'de çocukların öldürülmesinin yasak ve büyük günah olduğuna ilişkin âyetlerin hükmünün henüz doğmamış olanları yani cenini de kapsadığını söyleyebiliriz. Öte yandan nefsin öldürülmesi de yasaklar arasında zikredilmektedir. Cenin, nefis kavramına kesin, çocuk (veled-evlâd) kavramına ise ihtimalli olarak dâhildir.”²⁹⁵

Genetik müdahaleler ve tasarım nesiller gibi hedefler için embriyo üretmek, insanın mükerrem kılınmasını hiçe saymak gibi tehlikelerin öngörüldüğü bir dönemde bu yaklaşımı yerinde bulmaktayız. Cenin, insan olmanın ilk adımıdır ve nüvesidir. Yalnızca ruh kavramı ile bir değere hâsıl olması, yaşam hakkı ile ilgili konularda verilecek hükümler için kısır bir yaklaşıma sebebiyet verecektir.

Biyotipteki gelişmeler İslam'ın korumayı amaçladığı hedeflerden canı ve nesli korumak konusuna özellikle hitap eden bir alandır. Fıkıh açısından öncelik canın korunması olduğunu ve bizce de ruh üflenmeden önce de ceninin bir insan olduğunu hesaba katınca deney yapmak için cenin üretmek makul görünmemektedir fakat farklı sebeplerden dolayı üretilmiş ve artık kullanılmayacak embriyoların ilgili sebepler için değerlendirilmesi konusu da ilmî çevrelerce tartışılmıştır.²⁹⁶

Ülkemizde *tüp bebek* olarak bilinen in vitro fertilizasyon (IVF) tekniği sonucunda birden fazla embriyo oluşturulmaktadır. Oluşturulma sebebi açısından da IVF ile üretilmiş embriyoları;

- Gerçekten üreme sebebi ile oluşturulmuş ve anne rahmine yerleştirilecekler,
- Döllenmenin ve embriyo oluşumunun ihtimalini arttırmak için fazladan üretilen ya da hastalık tespit edildiği için implantasyonu gerçekleşmeyen,
- Yalnızca bilimsel araştırma yapmak sebebi ile üretilen embriyolar olarak üçe ayırmak mümkündür.²⁹⁷

²⁹⁵ Ülfet Görgülü, **age**, s. 85-86.

²⁹⁶ Nurten Zeliha Şahin, **agt**, s. 46-48.

²⁹⁷ Ü. Görgülü, **age**, s. 116.

Cenine yapılacak her muamele embriyonun ahlâkî değeri ve hukûkî statüsü ile ilgilidir. Cenin üzerinde tedavi ya da bilimsel amaçlı gerçekleştirilecek tasarruflar konusunda fikhî görüşleri iki ayrı başlık altında toplayabiliriz. Bu görüşlerinden ilki insan hayatının cenine ruh üflendikten sonra başlayacağını veya hayatın rahme tutunma ile başlayacağını savunanlardır.²⁹⁸ Bu görüş taraflarınca “Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir varlık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”²⁹⁹ âyeti bir delildir.

Yaratılış ve insan olma eylemi birden gerçekleşmez. Bambaşka bir yaratılış ile yaratma tanımı ise ruhun üflenerek canlılığın başladığı an olarak açıklanır. Böylelikle ruh üflenmeden önceki zamanda cenindeki gelişim ve hayatî belirtiler ancak bir bitkinin canlı olması gibi açıklanabilir.³⁰⁰ Böylece bu hükmü savunan alimlere göre cenin üzerinde yapılan araştırmaların normal insan bedeni üzerinde yapılan araştırmalardan daha kolay olması, cenindeki kök hücre gelişiminin daha üst düzeyde olması üstelik IVF yöntemi sonrası fazla embriyoların insanlık adına faydalı bir amaç için kullanılması gibi maslahatlar da öne sürülerek laboratuvar ortamında üretilen ceninlerin zikredilen amaçlar için kullanılması mübah sayılabilir.³⁰¹ Bu görüşte olan alimlerce öne sürülen: “Peygamberleri onlara “Allah size Tâlût’u hükümdar olarak gönderdi” dedi. “Biz hükümdarlığa ondan daha lâıyk iken ve ona servet bakımından bir zenginlik de verilmemişken onun üzerimize hükümdarlığı nasıl olur?” dediler. Peygamber “Allah onu sizin için seçti, kendisini ilimde ve bedende daha güçlü kıldı” dedi. Allah mülkünü dilediğine verir ve Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilir.”³⁰² âyeti ie cenin üzerine genetik müdahale ve modifikasyon için cevaz verilebilir. Mezkûr âyete göre müslümanın güçlü ve kuvvetli olması teşvik edilen vasıflardandır. Bu özelliklere ulaşmak için genetik tedaviler gerekiyorsa gerçekleştirilmelidir. Birçok ilmi çevreler ve alimler de bu minvalde görüş paylaşımında bulunmuştur. Örneğin Muhammed Naîm Yâsîn’e göre ruh üflenmemiş cenin üzerinde gerçekleştirilecek bilimsel araştırmalar maslahatın daha büyük olması sebebi ile caiz görülmelidir. Fazla üretilen embriyoların itlâf

²⁹⁸ Bu görüşler bir önceki konu başlığı altında zikredilmiştir. Bkz:

²⁹⁹ *Kur’an-ı Kerim*. Ankebût Suresi, 23/14.

³⁰⁰ Sâd b. Abdulaziz Şüveyrih (2009). *Ahkamu’t Telkih gayri’t-tabii*, Riyad, c. 2., s. 578-580.

³⁰¹ Ülfet Görgülü, *age*, s. 110-118.

³⁰² *Kur’an-ı Kerim*. Bakara Suresi, 2/247.

edilmesi haramdır ve yine maslahat gözetilerek ebeveynin de izni alınarak bu minvalde değerlendirilmesi tercihe şayandır. Müslüman kimsenin güçlü ve kuvvetli olması için gerekirse genetik değişiklik yapabileceği hakkında öne sürülen rivayetler de bu görüşü destekleyen kaynaklardandır.³⁰³

Burada bir detaya dikkat çekmek istiyoruz çünkü bu noktada zikredilen görüşteki alimlere bir eleştiri yöneltme ihtiyacı doğmaktadır. İlgili genetik geliştirme yöntemleri yalnızca Müslümanlar tarafından kullanılmayacaktır. Transhümanizm gibi tanrısız bir dünya ideolojisi her dâim Müslümanların aşamadığı sınırları aşacak ve fitrata zarar verecek boyutta işlemleri gerçekleştirebilecektir. Bu tür ütopyik modifikasyonların yaşanacağı bir dünyada sınırı olan her kesim diğerlerine göre zaten yeterince güçlü ve kuvvetli olamayacaktır. Mühim olan canın ve neslin korunmasıdır. Birçok ilmî çevre ise durumu ceninin elde edilme yolu ile ele almaktadır.

Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî'nin gerçekleştirdiği 17. Fıkıh Akademisi'nde³⁰⁴ Kök hücrenin mübah bir kaynaktan temin edilmesi durumunda tedavi için kullanılması mübah sayılırken haram yolla elde edilirse izin verilemeyeceği kararına varılmıştır. Bu karara ek olarak yetişkinlerden elde edilen kök hücreler, ebeveynlerinin izin vermesi durumunda ve çocuklara zarar vermeyecek bir şekilde maslahatı gerekçesi ile kordon kanından elde edilen kök hücreler, kendiliğinden düşen ya da şer'an câiz tıbbî gerekçelerle düşürülen ceninler, tüpte döllenip rahme yerleştirilmeyerek artan embriyoları kullanmaya cevaz verilmiştir. Yalnızca sağlık açısından bir gerekçe olmadan düşürülen ceninler, bağışlanan sperm ve yumurtalardan döllenmiş embriyoları kullanmak haram sayılmıştır.³⁰⁵ Akademi bu kararı alırken üzerinde deney yapılacak ceninin elde edilme yolu ile ilgili farklı hükümlere varmıştır. Bu minvalde benzer görüşlere farklı hukuk yapılarında da rastlanmaktadır. Örneğin cenin üzerinde genetik çalışmalardan sıklıkla faydalanan, kök hücre araştırmaları özelinde dünyada ilk sıralarda yer alan İran'da da Ali Hamaney kök hücre çalışmalarını destekleyerek gelenekleri ile uyumlu olduğunu ve IVF sonucu oluşan fazla embriyoların ilgili çalışmalarda kullanılabileceğini söylemiştir.³⁰⁶

³⁰³ Tuğba Duru, **agt**, s. 110.; M. N. Yasin (1999). *Ebhâsun fikhîyye fî kadâyâ tıbbîyye muâsıra*, Daru'n Nefais, Amman, s. 113-119.

³⁰⁴ Mecellet-u Mecmai'l- Fikhi'l- İslâmî'd-Düveli (1992). *Munazzamat-u Mu'temeri'l-İslâmî*, Cidde, 3(7), s. 731-732.

³⁰⁵ Tuğba Duru, **agt**, s. 111.

³⁰⁶ Ülfet Görgülü, **agm**, s. 301.; M. Saniei (2013). Human Embryonic Stem Cell Science And Policy The Case Of Iran, *Sosial Science And Medicine*, 98, s. 345-350.

Yaşamın döllenme sonrası başladığını savunan görüşe göre embriyo, döllenme itibarıyla hak sahibidir. İnsan hayatı ruh üflendikten ya da organlar belirdikten sonra başlar denilirse; ceninin insan olma potansiyeli, döllenmenin ex vivo şeklinde gerçekleştirilmesinden dolayı yok sayılmaktadır. Çünkü ruh üflenmesi hadislerine bakarak en iyi ihtimalle kırk günden önce ruh üflenmeyecektir.³⁰⁷ Doğal yollarla gerçekleşen döllenme sonucu ortaya çıkan cenin ile laboratuvar ortamında oluşturulan iki cenin arasındaki hak ayrımının sebebi nedir? Canlılığın rahme tutunma ile başladığını savunan yaklaşıma göre hak ediş konusundaki fark buradan gelmektedir. Fakat bu şartta da bu rahme yerleştirme seçimini yapmayan kişilerin sorumluluğu nedir? Tedavi amacı dışında yapılan genetik değişim ve çalışmalar aynı zamanda Allah'ın fitratını değiştirmektedir. Çünkü "Rabbimiz her şeye özüyle ve biçimiyle varlık verendir."³⁰⁸ Bu sebeple yaratılanı değiştirmek tedavi etmek gibi değildir. Bir nevi var olandan memnuniyetsizliktir.

Transhümanizm bağlamında mevzuya tekrar bakıldığı zaman hükümler konusunda daha temkinli olmak gerekmektedir. Genetik gelişim savunucuları faydacı etik bir yaklaşımla haz, mutluluk ve doyum sağlayan her gelişmeyi sorgusuz şekilde kabul ederler. Hazı önceleyen bu yaklaşıma göre bu türde her eylem ahlâken doğrudur ama acıya sebep olan her eylem yanlış kabul edilir.³⁰⁹ İslâm anlayışında ise iyi hayatı ve iyilik halini sadece araçsal değerler belirlemez.³¹⁰ Bu duruma göre anlaşılmaktadır ki insan fitratının büyük çoğunlukla değişeceği, tasarım insanların oluşacağı ve bu sebeple öjeni riski, insanın tanrısallaşması, biyolojik dengesizlik gibi riskleri beraber getirecek genetik çalışmalar İslam'ın dünya ve insan tasavvuru ile uyuşmamaktadır. Transhümanizm'in bilişsel ve fiziksel açıdan üstün, ultra güçlü yeni bir nesil üretme çabasının yanında elbette bu gelişmeler sonucunda genetik hastalıklardan kurtulmuş daha sağlıklı bir insanlığın olacağı iddiaları ile özellikle muhaliflerine karşı daha ılımlı görünme çabası da vardır.³¹¹ Fakat sonuçları bakımından ele alındığında Transhümanizm'in insan türünü tek tipleştirme karşısında "Allah'ın boyasıyla boyandık. Boyaca O'ndan daha güzel olan kim vardır? Biz yalnız O'na kulluk ederiz"

³⁰⁷ A. M. Karadağı & A.Y. Muhammedî (2006). *Fıkhu'l-kadâyâ't-tbbiyyeti'lmuâsıra*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, s. 327.

³⁰⁸ *Kur'an-ı Kerim*. Taha Suresi, 20/50.

³⁰⁹ Ahmet Dağ, *age*, s. 17-58.

³¹⁰ Ülfet Görgülü, *agm*, s. 1113.; T. L. Beauchamp & J. F. Childress (2017). *Biyomedikal Etik Prensipleri*, M. K. Temel (çev.), Betim Yayınları, İstanbul, s. 542-543.

³¹¹ İsmail Kurt, *agt*, s. 48.

(deyin).”³¹² âyetinin daha prensip bağlamında dahi uyuşmadığını görürüz. Bu yüzden bu beklentilerde olan bir ideolojiyi İslami açıdan temellendirmek imkân dahilinde değildir.³¹³ Cenin üzerinde gerçekleşen farklı genetik müdahale ve modifikasyonların muhtelif türleri hakkında farklı fikhî görüşlerden de bahsedilebilir.

2. Fikhî Açıdan Kök Hücre Çalışmaları

Kök hücre değişime uğramamış ve hızlı bölünebilme özelliğine sahip hücrelere denir.³¹⁴ Bu özellikleri sayesinde doku ve organlara dönüşebilir. Kök hücre tedavisi yöntemi ile yaralanmış, zarar görmüş dokular iyileştirilebilir. Alzheimer, kanser, Parkinson, omurilik felci ve diyabet gibi hastalıklara çözüm getirilebilir. Genetik hastalıkların da önceden tespiti için verimli bir yöntemdir.³¹⁵ Kök hücrelerle ilgili etik ve hukukî açıdan tartışmalı olan nokta kök hücrelerin istenilen amaç doğrultusunda elde edilme biçimleridir. En verimli sonuç alınabilen kök hücre tipi embriyodan elde edilendir.³¹⁶ Fakat kök hücre elde etmek için embriyonun kullanılması dolayısı ile yaşamına son verilmesi etik yönden olduğu gibi fikhî açıdan da sorun teşkil etmektedir.

Kök hücre diğer genetik yöntemler gibi modern dönemle ilgili bir tartışma alanı olduğu için çağdaş dönem fıkıh alimlerinde farklı görüşler bulunmaktadır. Laboratuvar ortamında üretilmiş embriyonun rahme yerleşmedikçe müstakil bir yaşam hakkı olmadığını söyleyerek³¹⁷ bu araştırmaların insanlara faydalı, hastalıkların birçoğunu tedavi aracı olduğu için destekleyen çevreler olduğu gibi insan embriyosunun yaşam hakkı ve mükerremliği sebebiyle câiz olmadığını savunan bir kesim de vardır.³¹⁸ Konudaki görüş ayrılığının temel sebebi genetik çalışmalara yaklaşımın genelinde olduğu gibi canlılığın ne zaman başladığı, ruhun ne zaman üflendiği ile ilgili tartışmalardır.

Embriyoda gerçekleştirilen kök hücre tedavisinin yanında yetişkin kök hücrelerde tedavi konusunda dikkate alınması gereken farklı detaylar da vardır. Yetişkin kök hücrelerin

³¹² *Kur'an-ı Kerim*. Bakara Suresi, 2/138.

³¹³ Büşra Kılıç Ahmedî, **agm**, s. 239.

³¹⁴ Özkan Şimşek, **agm**, s. 259.

³¹⁵ H. Deda (2008). Nörolojik Hastalıklarda Kök Hücre Tedavileri, *Sinir Sistemi Cerrahisi Dergisi*, 1(3), s. 142-152.

³¹⁶ Kayhan İçel & Metehan Hepvar, **agm**, s. 679.

³¹⁷ Embriyo üzerinde kök hücre araştırmalarını tecviz eden yaklaşım genellikle cenine genetik müdahale konu başlığında bahsedildiği gibi döllenmeden sonra rahme yerleştirilmeyen ceninin müstakil bir yaşam hakkı olmadığını savunurlar. Bu görüşlerini ise Mü'minün Suresi 12-14. âyeti ile delillendirirler.

³¹⁸ Nurten Zeliha Şahin, **agm**, s. 477-482.

birçok doku ve organda bulunması ve embriyonik kök hücreye nazaran kanser hücresine dönüşebilme riskinin az olması bu hücre tipleri ile gerçekleştirilen tedavinin daha yararlı olduğunu göstermektedir.³¹⁹ Erişkin doku hücrelerini yeniden programlama yöntemi ile kök hücre çalışmalarında kullanmak embriyonik kök hücre tedavisine karşın en önemli alternatiftir.³²⁰ Kök hücre çalışmalarıyla ilgili dikkat edilmesi gereken önemli nokta embriyo üzerindeki kök hücre araştırma ve tedavilerinin alternatifsiz olmamasıdır.³²¹ Embriyo üzerinde gerçekleştirilen araştırmaların yetişkin kök hücre araştırmalarına kanalize edilmesi daha güvenli ve etik açıdan tartışmasız bir alan sağlayabilir.³²²

Ceninde gerçekleştirilecek bu araştırmalara cevaz vermeyen yaklaşımın yanı sıra kök hücre araştırmalarını mübah gören yaklaşıma göre canlılık, ruh üflenmesi³²³ ile ya da ex vivo şeklinde üretilmiş embriyonun rahme tutunması ile başlar. Bu duruma binaen kök hücre araştırmaları, sonucunda elde edilecek faydalar bakımından maslahat gereği caizdir.³²⁴ Böylelikle IVF yöntemi için fazladan oluşturulan ya da kürtaj ve düşük sonucu elde edilen embriyolar *israf* olmamış olur. Ayrıca kök hücre araştırmalarının yapıldığı süreçte daha embriyonun sinir sistemi gelişmemiştir dolayısıyla acı hissi oluşmaz.³²⁵ Hal böyleyken embriyonun hem daha canlılığının hem de acı hissini olmamasından dolayı kök hücre araştırmalarında kullanılması sebebi ile ahlâkî ve hukukî bir sorumluluk gerekmez. Duruma ek olarak ise *zarar-ı eşed zarar-ı ehaf ile izale olunur*³²⁶ prensibince insanlık için daha büyük bir fayda tercih edilmelidir.³²⁷

Ülkemizde fıkıh alanında önemli isimlerden biri olan Prof. Dr. Hayreddin Karaman'ın bu konudaki görüşü şu yöndedir:

“Embriyonik kök hücreye gelince bundan insan üretilmediğine göre -ki, bu caiz değildir- yumurtanın yabancından alınmasında bir sakınca olamaz; yabancından kan ve organ almaya benzer. Rahimde değil de laboratuvar ortamında bulunan kök hücreye insan demediğimize göre, ona bir organ gibi baktığımızı göre (çünkü

³¹⁹ Müge Demir, **agm**, s. 135-140.

³²⁰ Ülfet Görgülü, **agm**, s. 292.; T. Joseph (2013). *Human Embryonic Stem Cell Research: It's Importance In The Culture Wars*, Christian Bioethics, 19(1), s. 60-71.

³²¹ Haluk Deda, **agm**, s. 142-152.

³²² Ü. Görgülü, Fıkıhta Cenin Hukuku, M. Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 134-138.

³²³ Bkz: s. 7.; Buhârî, “Bed’ü'l-Halk”, 6. “Enbiya”, 1. “Kader”, 1.; Müslim, “Kader”, 1.; Müslim, “Kader”, 3.

³²⁴ Tuğba Duru, **agt**, s. 110.

³²⁵ M. Mete & A. Ş. Umur & M. Selçuki (2016). Omurga ve Omuriliğin Embriyolojik Gelişimi, *Türkiye Klinikleri J Beyin Cerrahisi-Özel Konular (Spina Bifida Özel Sayısı)*, 6(2), s. 4-8.

³²⁶ B. Aybakan (2013). “Zarar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 44, s. 130.

³²⁷ Tuğba Duru, **agt**, s. 111.

bundan organ üretilecek veya mevcut bir organ tedavi edilecek) kök hücrenin tedavide kullanılması da caiz olacaktır, olması gerekir.”³²⁸

Karaman’ın yaklaşımı ise aslında yukarıda zikrettiğimiz *zarar-ı eşed zarar-ı ehaf ile izale olunur* prensibinin bir yansıması sayılabilir. Bu yaklaşıma benzer bir yaklaşım olarak İslam Konferansı Teşkilatı’nın yaşamın başlangıç anı hakkında ihtilafta olsa da kendiliğinden oluşan düşük ve zorunlu kürtaj sonucu ortaya çıkan embriyo üzerindeki araştırmalara cevaz vermiş olması gösterilebilir.³²⁹

Embriyonun yaşam hakkı ve onuru sebebi ile kök hücre araştırmalarında kullanılmasına cevaz vermeyen yaklaşıma göre döllenme anı aslında fert olmanın mâkul bir başlangıç olarak kabul edilmesi gerektiğidir. Yalnızca kök hücre elde etmek için embriyo üretmek daha yaşamın başlangıcında olan bir canlının itlafi anlamına gelmektedir. Bu sebeple kök hücre tedavisi için alternatif başka yollar aranmalıdır.³³⁰ Kök hücre araştırmaları için embriyo üretimini ve IVF sonucu kalan fazla embriyoları kullanmak her ne kadar uygun görülse de İslâm’ın tedaviye teşvik eden öğretilerine binaen meşru tedaviler tavsiye edilmektedir.³³¹ Prof. Dr. Ülfet Görgülü bu durum için şu görüşü paylaşmaktadır:

“İslamî prensipler çerçevesinde daha öz ifade etmek gerekirse amaç da araç da meşru olmalıdır. Bu itibarla kök hücre elde etmek üzere embriyo üretilmesi ya da artık embriyoların bu maksatla kullanılması sonucu embriyonun imha edilmesinin tecvizine olumlu bakmamaktayız. Buna karşılık kordon kanı ya da yetişkin kök hücreler üzerindeki çalışmaların geliştirilmesi desteklenmeli, bilimsel araştırmalar ve yeni tedavi yöntemleri geliştirmek için embriyonik kök hücrenin yegâne kaynak olmadığı gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim günümüzde farklılaşmış (özelleşmiş) erişkin doku hücrelerinden yeniden programlama yöntemiyle embriyonik kök hücrelere benzeyen uyarılmış pluripotent kök hücreleri elde etmek mümkün hâle gelmiştir.”³³²

Bu görüş bizce de hem tedaviden vazgeçmeyen hem de meşru yollara sevk eden mutedil bir yaklaşımdır. Yetişkinler için kendileri adına kullanmak veya rızasını almak kaydıyla tıbbî işlemin güvenliğine dair *zann-ı gâlip* içeriyorsa caiz denilebilir ki Din İşleri Yüksek Kurulu’nun embriyonik kök hücre çalışmaları konusundaki hükmü de benzer niteliktedir:

³²⁸ H. Karaman (2005). Kök Hücre. [Erişim: 02.09.2024, <https://www.hayrettinkaraman.net/yazi/laikduzen/4/0109.htm>]

³²⁹ Alpaslan Alkış & Tayyibe Tabak, **agm**, s. 101.; Teşkilata bağlı 1992 yılında oluşturulan Fıkıh Akademisi: Mecellet-u Mecmai'l- Fıkhi'l- İslâmi'd-Düveli (1992). *Munazzamat-u Mu'temeri'l-İslâmî*, Cidde, 3(7), s. 731-732.

³³⁰ Ülfet Görgülü, **age**, s. 142.

³³¹ İbrahim Paçacı, **agm**, s.40-48.

³³² Ülfet Görgülü, **age**, s. 145.

“Hayatı veya hayati bir uzvu kurtarmak için, şartlarına uyularak -embriyonik kök hücre hariç- kök hücre nakli yolu ile tedavi olunması dinen caizdir. Hatta bir başkasının hayatını veya hayati bir uzvunu kurtarmaya vesile olacağı için kök hücre bağışında bulunmak sevap kazandıran bir davranıştır. Nitekim “Her kim bir hayatı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur.” (Maide, 5/32) mealindeki âyet-i kerime de buna ışık tutmaktadır. Buna göre; embriyonik kök hücre hariç, diğer kök hücrelerin, rızaya dayanmak, bir zarara uğratılmamak, bağış karşılığında hiçbir şekilde ücret alınmamak ve devlet kontrolü altında olmak kaydıyla bağışlanması ve bu yolla tedavi yapılması dinen caizdir.”³³³

Bu görüşler çerçevesinde cevâza şart gerektiren noktalara dikkat çekmek lazım gelir. Din İşleri Yüksek Kurulu’nun cevaz şartlarında öncelikle kök hücre yöntemini kullanmak tedavi olma şartına bağlıdır yani bir maslahat gerektirmelidir. Diğer bir nokta mümkün merteye yetişkin kök hücrelerini kullanmak öncelenmelidir ve bu konuda rızaya dayalı olması önemlidir.

Yetişkinlerden farklı olarak “çocuklardan yapılması durumunda ise velilerinin izin vermesi “*şer’an muteber bir maslahata yönelik olması ve donöre zararı bulunmaması şartlarıyla* caiz olur.”³³⁴ Ayrıca embriyonik kök hücre elde etmenin tek yolu tüpteki embriyodan sağlanmamaktadır. Doğum sonrasında plasentadan ya da göbek kordonundan multipotent türde EKH elde edilebilir.³³⁵ Abdulillah b. Mezru’ b. Abdullah el-Mezru bu şekilde elde edilen EKH’nın israf olması yerine kök hücre araştırmalarında ve tedavisinde kullanılabilmesi görüşündedir.³³⁶

Muhtelif veriler ve iddialar neticesinde bizim görüşümüz üreme hücrelerinin döllendiği an yaşamın başladığına yöneliktir. Ruhun üflenmesi ya da rahme yerleşmesi gibi yorumlar döllenme-rahme tutunma-doğum gibi mahiyetini anlamının ve bu süreci incelemenin mümkün olmadığı kadim dönem için anlaşılabilir kıstaslardır. Fakat günümüzde tıbbın imkânları sayesinde döllenme anından itibaren embriyo bilimsel her türlü araç ve aletle gün be gün gözlemlenebilir. Yaşamak için günden güne gelişen büyüyen bir varlığa canlıktan tamamen uzaktır denemez. Ayrıca insan yaratılanların en şerefliisidir.³³⁷ Tecviz eden yaklaşımdan bazılarının göre rahme tutunmadan önce canlılık kısmîdir denildiğinde Hz.

³³³ Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu, “*Kök hücre tedavisi ve bağışı caiz midir?*” [Erişim: 02.09.2024, <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/1229/kok-hucre-tedavisi-ve-bagisi-caiz-midir#:~:text=Buna%20g%C3%B6re%3B%20embriyonik%20k%C3%B6k%20h%C3%BCcre,yolla%20tedavi%20yap%C4%B1lmas%C4%B1%20dinen%20caizdir>]

³³⁴ Hatice Nur Bölükbaşı, **agt**, s. 109.

³³⁵ Burak Önvural, **age**, [Erişim: 07.04.2024, <https://www.drburakonvural.com/kok-hucre-nedir/>]

³³⁶ Abdulillah b. Mezru’ b. Abdullah el-Mezru (2011). Ahkâmu’l-Halâya’l-Ciz’iyye,, Daru Künuzi İşbiliya, Riyad, s. 172.

³³⁷ *Kur’an-ı Kerim*. Tin Suresi, 95/4.

Muhammed'in "Ölünün kemiğini kırmak, onu diri iken kırmak gibidir."³³⁸ hadisi ile cevap verilebilir. İnsan bedeni ölü halde bile hürmete layıkken anne ve babadan gelen canlı insanlık parçaları ile birleşmiş ve hayata gelmek için döllenenmiş bir varlık ancak insanların tercihi sonucu yaşama hakkını kaybedebilir.

Transhümanizm bağlamında kök hücre teknolojisi ele alındığı zaman ise durum farklı bir biçimde yorumlanmaya açıktır. Kök hücre teknolojilerin geliştirilerek kusursuz organların üretilmesi artık hayal değildir.³³⁹ Hastalıkların tedavisi için güzel bir gelişme olan bu haber, hastalık ihtimali olmayan mükemmel insanlar oluşturmayı tercih eden bir zihniyetin oluşmasını amaçlayan bir fikriyata aracı olamaz. İslam tedaviyi teşvik ettiği gibi sağlıklı olmak için önlemi de teşvik etmiştir. Fakat bir hastanın tedavi amacı ile kök hücre ile organ tedavisi görmesi ile daha hastalık yaşamadan ya da böyle bir ihtimal olmadan tasarım bir vücut oluşturmak amacı ile bir organ tedavisi aynı mahiyette değerlendirilemez. "İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o, hasımların en yamanı olduğu halde kalbinde olana Allah'ı şahit de tutar. Hâkimiyeti ele aldığı anda ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez"³⁴⁰ âyet-i kerîmesini bu bağlamda değerlendirebilmemiz mümkündür. Transhümanizm insanlara daha parlak bir beden ve bilinç sağlamak gibi bir vitrin oluşturmaktadır. Fakat gelecek nesli, fitratı ve genetik mirası bozgunluğa uğratma ihtimali çok yüksektir.

Günümüzde kullanılan *alloblast* tekniği de kök hücrenin tasarım bir insan oluşturma amaçlarına örnektir. Alloblast uygulaması, yeni doğan sünnet olmuş çocukların sünnet derilerindeki kök hücrelerin alınarak vücuda enjekte edilmesidir.³⁴¹ Bu yöntemde amaç, sünnet derisi hücrelerinde bulunan hyalüronik asit, elastin, tip 1 2 4 kolajen gibi cildi sıkılaştırarak genç ve canlı görünmesini sağlayacak moleküllerden faydalanmaktır. Çünkü yeni doğan bebeklerden alınan sünnet derilerinde zikredilen moleküller dört kat daha yüksektir ve bu dönemde kök hücrelerin bölünme kapasiteleri de çok daha fazladır.³⁴² Görüldüğü üzere genetik teknolojilerin tedavi amacı dışında kullanımı ütöpik sayılabilecek derecede farklı sonuçları da göz önüne koymaktadır. Zikredilen bu yöntem belki de birkaç yıl öncesine kadar

³³⁸ Muvatta, "Cenaiz" 45, 1, 238.; Ebu Davud, "Cenaiz" 64.

³³⁹ Anadolu Ajansı (2022). *Akdeniz Üniversitesi kök hücre ve yapay organ üretim çalışmalarına başlayacak*. [Erişim: 30.07.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/akdeniz-universitesi-kok-hucre-ve-yapay-organ-uretim-calismalarina-baslayacak/2665009>]

³⁴⁰ *Kur'an-ı Kerim*. Bakara Suresi, 2/204-205.

³⁴¹ B. Bağ (2023). *Alloblast Kök Hücre Tedavisi*. [Erişim: 02.09.2024, <https://www.drburakbag.com/alloblast-kok-hucre-tedavisi.php>]

³⁴² **agm**, Erişim: 02.09.2024.

imkânsız olarak görülmekteydi fakat günümüzde artık bir gerçek halini almıştır. Transhümanizm'in hedeflediği post-human hedefi de bu ihtimaller dahilinde ele alınarak yorumlanmalıdır.

Sonuç olarak *Doğal Yaşam Formundan Artırılmış Bedene Geçiş*³⁴³ anlamına gelen Transhümanizm ideolojisi bağlamında fiziksel ve bilişsel bir üstünlük sağlamak, fitratı keyfi biçimde değiştirmek gibi amaçlar doğrultusunda kök hücre araştırmalarının ya da tedavi yöntemlerinin kullanılması uygun görülmemelidir. Fitratı bozmak anlamına gelebilecek bu eylemler yalnızca tedavi ve koruma amaçlı kullanılmalı genetik her işlemin gelecek nesil üzerinde kalıcı etkiler sağlayabileceğini unutmamalıdır. İnsan fitratına zarar verecek, genetik mirası yok edecek ya da neslin çeşitliliğini ifsada uğratacak, öjeni riski uyandıracak durumların birine veya daha fazlasına sebep olacak hiçbir tedavi ve çalışma tecviz edilmemelidir.

3. Fıkhî Açıdan Klonlama

Klonlama, bir canlının ya da bir hücrenin döllenme olmaksızın çoğaltılmasıdır.³⁴⁴ *Klon* ise, döllenmeksizin oluşturulan canlının tıpatıp aynısı olan oluşumdur. Daha basit bir ifade ile klonlama bir canlının genetik ikizini oluşturmak demekken, klon ise oluşturulan o ikizdir. Bir hücre çekirdeğinin başka bir hücreye transfer edilmesi ve sonra bölünmeye başlaması ile birlikte transferi sağlanan çekirdeğin hücresi ile birebir aynı yapıda bir embriyo oluşmuş olur.³⁴⁵ Klonlama çalışmaları tedavi ve üreme amaçlı olmak üzere iki çeşittir. “Üreme amaçlı klonlamada, klon/özdeş embriyo rahme yerleştirilerek sağlıklı bir şekilde gelişmesi ve doğması sağlanır. Tedavi amaçlı klonlamada ise klon embriyo, ihtiyaç duyulan kök hücre dizisini elde etmek için kullanılır.”³⁴⁶ Tedavi amaçlı klonlama konusunda beklentilerden biri de embriyonik kök hücreye uygulanan yöntemler sayesinde bu hücrelerin milyarlarca kere çoğalarak istenilen doku ve organlara dönüşebilmesidir.³⁴⁷

Kendisinden çekirdek transferi yapılan hücre ile klonlama sonucu oluşan yeni doku, genetik açıdan birbirinin ikizi olduğu için tedavi amaçlı kullanımında uyuşmama ya da

³⁴³ T. İyigüngör (2020). *Doğal Yaşam Formundan Artırılmış Bedene Geçiş: Transhümanizm*, *ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi*, 3(5), s.15.

³⁴⁴ Erdal Yerdelen, *agm*, s. 644.

³⁴⁵ H. Bağış & H. Sağırkaya (2000). *Klonlama*, *Uludağ Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 20(1-2), s. 187-198.

³⁴⁶ Ülfet Görgülü, *age*, s. 146.

³⁴⁷ Hatice Nur Bölükbaşı, *agt*, s. 104.

vücudun reddetmesi gibi problemler yaşanmamaktadır.³⁴⁸ Tedavi amaçlı klonlama ilmî çevrelerin ekserinde fikhî açıdan kök hücre ile tedavi uygulamasına benzer hükümler içermektedir. Tedavi için gerçekleştirilen klonlama caiz görülmüştür³⁴⁹. Elbette tecviz etmeyen bazı alimlerden de bahsedilebilir.³⁵⁰

Klonlamanın bir diğer türü olan üreme sebebi ile klonlama bir nevi insan kopyalama manasına gelmektedir. Sperm ve dölllenme olmadığı halde kopyalanmak istenen canlının genetik ikizini oluşturmaktır.³⁵¹ Bu yöntemin kullanılmasında ilk örnek klonlanan koyun Dolly'dir. Üretim amaçlı klonlama önceden belirlenmiş genlerin çoğaltılması demektir ki bu biyolojik bir dengesizliğin en büyük işaretidir. Bununla birlikte “İnsan kopyalanmasında dinen muteber bir maslahat bulunmamaktadır. Aksine böyle bir çalışma pek çok insanî değeri zedeleyecektir.”³⁵² Klonlama ile halihazırda günümüzde bir canlı üretilmiş değildir. Koyun Dolly de uzun ömürlü olmamıştır.³⁵³ Fakat birçok teknolojik gelişme başlarda imkânsız görüldüğü halde daha sonraki zamanlarda mümkün hale gelmiştir. Geliştirilen bu yöntemle birlikte insan klonlama mümkün hale geldikten sonra “genetik kopyalama ile belirli özelliklere sahip ve istenilen tanımlara uyan insan gruplarının meydana getirilmesi, önemli sosyal problemlerin doğmasına sebep olabilir.”³⁵⁴

İnsan üretimi amaçlı klonlama uygulaması için fikhî açıdan tecviz edici yönde dikkate alınacak bir yaklaşım bulunmamaktadır. Haddi zatında insan klonlamayı muteber bir yöntem olarak kabul etmek için ilmî bir kaynak bulmakta mümkün görünmemektedir.³⁵⁵ Bilakis klonlama ile üreme yalnızca insanın genetik ikizini üretmekle mümkündür. Peki bu durumda soybağı ilişkileri nasıl tanımlanacaktır? Meşru bir nikah dairesinde dahi olsa kocanın hücre

³⁴⁸ Henning Rosenau, **age**, s. 143.

³⁴⁹ Y. Karadavi (1996), *İslam'ın Işığında Çağdaş Meselelere Fetvalar*, (Çev.) Veysel Bulut, Ravza Yayınları, İstanbul, c. 4, s. 1-183.; Ali Muhyiddin Karadâgî & Ali Yûsuf Muhammedî, **age**, s. 382.; H. Karaman, **age**, s. 32.; A. Yaman (2002). Klonlama ya da Genetik Kopyalama İslam Hukuku Açısından Bir Yaklaşım, *Diyanet İlmi Dergi*, 34(2), s. 36.; İbrahim Paçacı, **agm**, s. 58.; H. E. Fadel (2012). Developments in Stem Cell Research and Therapeutich Cloning: Islamic Ethical Positions, A Review, *Bioethics*, 26(3), s. 133.; M. Saniei (2013). Human Embryonic Stem Cell Science and Policy the Case of Iran, *Social Science and Medicine*, 98, s. 345-350.

³⁵⁰ Tecviz etmeyen görüş sahipleri için bkz: Ü. Görgülü (2018). *Fıkıhta Cenin Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 152.

³⁵¹ Erdal Karaöz & Ercüment Ovalı, **age**, s. 4.

³⁵² İbrahim Paçacı, **agm**, a. 48.

³⁵³ Evrim Ağacı (2015). *Kopya Koyun Dolly Nasıl Klonlandı? Devrim Yaratan Genetikçiler: Ian Wilmut ve Keith Campbell*, (Ed.) Ç. M. Bakırcı, [Erişim: 01.09.2024, <https://evrimagaci.org/kopya-koyun-dolly-nasil-klonlandi-3673>]

³⁵⁴ İbrahim Paçacı, **agm**, a. 48.

³⁵⁵ Hidayet Aydar, **agm**, s. 314-318.

çekirdeği ile bir klon oluşturularak anne rahmine yerleştirilse bile kocanın birebir genetik ikizinin bu çiftin çocuğu olması birçok açıdan sorun oluşturabilecek nitelikte bir durumdur. Ya da dişi bir yumurtaya yine kendi ya da başka bir dişinin hücre çekirdeği transfer edilip rahme yerleştirilse babasız bir çocuğun doğma ihtimali fikhî ve makul şartlar içinde açıklanabilir bir durum olamaz. İslam'ın korumayı katiyetle amaçladığı zarûrât-ı hamse (dinin korunmasını istediği maksatlar) prensiplerinden biri olan neslin korunmasını fesada uğratmaktır.³⁵⁶ Nitekim "...bir yahudi Allah Rasûlü'nün yanına gelerek, "ya Muhammed! İnsanın yaratılış şekli nasıl oluyor?" diye sormuş, O da şöyle buyurmuştur: "Bütün yaratılış hem erkeğin nutfesinden hem de kadının nutfesindedir."³⁵⁷

Üretim açısından klonlamanın gerçekleşmesi ve yaygınlaşması ihtimali sonucunda çarpık üreme biçimi ile neslin ve genetik mirasın bozulması söz konusudur. Allah her şeyi bir dengeye göre yaratmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de "Göğü O (Allah) yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız."³⁵⁸ buyurulmuştur. Yine Bakara Suresi'nde "Hâkimiyeti ele aldığı anda ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez."³⁵⁹ buyurularak nesillerin Allah'ın yarattığı üzere korunması teşvik edilmiştir.

Transhümanizm bağlamında klonlama incelendiğinde özellikle benzer genetik yapıda *siborg insan* tarzı bir nesle ulaşmak konusunda en büyük yardımcı yöntemlerden biridir denebilir. İnsan klonlayarak üstün bir ırk yaratmak olağan bir durum haline gelebilir. Transhümanizm, ölümün doğal yaşamın bir parçası olduğu günümüzde yaşanacak büyük çaplı biyoteknolojik gelişme insanlığı olduğu yerden olması gerektiği yere taşıyacağını iddia etmektedir.³⁶⁰

Klonlama yöntemi özellikle kişiden alınan DNA örneklerinin kopyalanarak kişiye özel hafıza arttırıcı veya yaşlanmayı durdurur tarzda ilaç üretilmesi işleminde kullanılabilir.³⁶¹ Aynı yöntem sayesinde Transhümanizm'in bir hedefi olan post-insanı oluşturmak ve insanlığı ölümsüzlüğe yaklaştırmak amacı ile destekleyici ilaçlar üretmek, hayvanlardan organlar

³⁵⁶ Nurten Zeliha Şahin, **agt**, s. 66.

³⁵⁷ Hilal Tüfekçi, **agt**, s. 25.

³⁵⁸ *Kur'an-ı Kerim*. Rahman Suresi, 55/7-8.

³⁵⁹ *Kur'an-ı Kerim*. Bakara Suresi, 2/205.

³⁶⁰ Tuğçe İyigüngör, **agm**, s. 19.

³⁶¹ BBC News Türkçe (2023). Uluslararası araştırma: DNA'ya göre hazırlanan kişiye özel ilaçlar 'hem daha etkili hem de yan etkisi daha az. [Erişim: 25.08.2024, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c88drrn4r1o>]

klonlayarak organlar üretmek için kullanılması uzak ihtimaller değildir. Bu duruma örnek olarak genetik açıdan insana yakın olması sebebiyle doğmamış ya da yetişkin domuz hücrelerinden klon domuz hücre ve dokuları üretilmiş olması verilebilir.³⁶² İnsan vücudunun bu hücre ve dokularını reddetmemesi için ise ilgili genlerin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar da başarıya ulaşmıştır.³⁶³

Fikhî açıdan bu tür amaçlar doğrultusunda klonlamanın kullanımı insanlığın ismet-i âdemiyye ve kerâmetu'l insan sıfatlarına zarar vermektedir. İnsan bedeni ve ruhu ile hürmet sahibidir. Kur'ân-ı Kerîm'de "(Resulüm!) De ki: "Yeryüzünde gezip dolaşın ve Allah'ın ilk yaratılışı nasıl başlatıp devam ettirdiğini görün. Allah, daha sonra ikinci hayatı da işte böyle gerçekleştirecektir; Allah her şeye kâdirdir."³⁶⁴ buyurarak insanların ilk yaratılıştan sapmaması tavsiye edilmiştir. Posthuman varlıklar oluşturmak için yaratılıştan sapmak için bilimsel ve tıbbî araçları kullanmak tecviz edilmemelidir.

4. Fikhî Açıdan CRIS-PR Cas9 Teknolojisi

CRIS-PR Cas9, DNA zincirlerini kesmeye ve yeniden birleştirmeye olanak sağlayan sistemdir. *Clustered Regularly Interspaced Palindromic Repeat* tanımının kısaltması CRIS-PR Türkçe'de *Düzenli Aralıklı Palindromik Tekrar Kümeleri* demektir.³⁶⁵

DNA'da ameliyat yapmaya yarayan teknoloji olarak da bilinen bu yöntem sayesinde DNA zincirinde istenilen bölgenin kesilerek orada bulunan hasarlı ya da bozukluk olan genlerin düzeltilmesi sağlanır. Sadece genetik bozukluk olan parçaları düzeltmenin dışında değiştirilmek istenen genetik özelliklerin olduğu bölgelerde de aynı işlem gerçekleştirilebilir.³⁶⁶

CRIS-PR Cas9 tıp, ziraat, endüstri gibi birçok alanda kullanılan bir yöntemdir. Genetik yollarla gelecek nesile geçen kanser, hemofili, hepatit B, yüksek kolesterol, şeker, orak hücre anemisi gibi hastalıklara tedavi imkânı³⁶⁷ sunmakla önleyici; sonradan yakalanabilecek bazı hastalıklara bağışıklık kazandırmak, gelecek neslin fiziksel ve bilişsel

³⁶² BBC News Türkçe (2017). Domuzdan insana organ naklinde önemli bir engel aşıldı. [Erişim: 10.09.2024, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40903572#:~>]

³⁶³ İbrahim Paçacı, *agm*, a. 40.

³⁶⁴ *Kur'an-ı Kerim*. Ankebut Suresi, 29/20.

³⁶⁵ Bkz: s. 16.

³⁶⁶ J. Yeadon (2014). *Pros and cons of ZNFs, TALENs, and CRISPR/Cas*, [Erişim: 21.04.2024, <https://www.jax.org/news-and-insights/jax-blog/2014/march/pros-and-cons-of-znfs-talens-and-crispr-cas>]

³⁶⁷ M. Savaşan Söğüt (2022). *CRISPR: Nobel Ödüllü Gen Düzenleme Yöntemi*. [Erişim: 23.04.2024, <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/nobel-odullu-gen-duzenleme-yontemi-crispr>]

özelliklerini seçmek gibi geliştirici yöntemleri CRIS-PR'ın tıp alanında sunduğu imkânlar olarak gösterilebilir.³⁶⁸

Ziraat alanında yetiştirilecek ürünlerin ıslahı ve çeşitliliğini sağlamak için kullanılır. Bugün *GDO*'lu (*Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar*) gıdalar olarak bildiğimiz gıdalarda bitkiler üzerindeki genetik modifikasyon işlemleri sayesinde oluşturulmuştur. Endüstri alanında ise özellikle ham madde üretimi ve maliyetlerinin azaltılması için CRIS-PR yöntemi kullanılmaktadır. CRIS-PR yöntemi üreme hücreleri üzerinde uygulanabileceği gibi somatik hücrelere de uygulanabilmektedir.³⁶⁹ Üreme hücrelerinde gerçekleştirildiği takdirde genetik değişimi sağladığı için etkileri kalıtsaldır. Genetik hastalıkların taşıyıcılığının belirlenmesi ve teşhisi sonrası kişi, CRIS-PR yöntemi ile tedavi sonrasında hem tedavi edilen kişi hem de gelecek nesli kurtarılmış olur.³⁷⁰

Fikhî açıdan bu yöneme yapılan yorumlar CRIS-PR için bilimsel araştırmalarda embriyo kullanılması bir diğeri ise tedavi amaçlı kullanılmasıdır. Bu yöntem için geliştirme adına yapılan bilimsel çalışmalar için yapay embriyo üretmek ya da IVF yöntemi için fazladan üretilen embriyoları kullanmak bir önceki konu başlıklarımızda işlenen hükümlerle aynıdır. Tedavi açısından yaklaşıldığında ise öncelikli etken hedef dışı etkilere. Aslında CRISPR-Cas9 sistemi spesifiktir, amaca göre çalışır fakat bu gerçekte her zaman mümkün olmaz. CRIS-PR gerçekleştirilince genomun başka bir yerinde, hedef dışı modifikasyonlar denilen mutasyonlar görülebilir. Bu mutasyonlar insan neslini tehlikeye atabilecek risklere sebep olur.³⁷¹

İslâm insanlara sağlıklı olmayı ve tedaviyi önermiştir. CRIS-PR yöntemi sayesinde ise kalıcı, kolay ve ulaşılabilir bir tedaviyi insanların kullanımına sunulmuştur. Sağlık ve tedavi için zaruret seviyesinde bir kapsama girmektedir. Bu sebeple tedavi ve genetik hastalıkları önlemek için yapılabilecek CRIS-PR tedavisi hedef dışı etkenlere karşı güvenlik önlemlerine kanaat getirildiği sürece caiz denilebilir. Fakat genom düzenleme sırasında beklenmedik sapmalar sonucu DNA'da hasar meydana gelme ihtimali yüksekse bilakis mübahlık ortadan

³⁶⁸ Ü. Görgülü (2022). Teknoloji Geliştiren İnsandan Teknolojinin Geliştirdiği İnsana -Genetik Müdahale ile İnsan Geliştirmeye Etik ve Fikhî Bakış-, *Diyanet İlmî Dergi*, 58(3), s. 1100.

³⁶⁹ Melis Savaşan Söğüt, **agm**.

³⁷⁰ J. Yeadon (2014). *Pros and cons of ZNFs, TALENs, and CRISPR/Cas*, [Erişim: 21.04.2024, <https://www.jax.org/news-and-insights/jax-blog/2014/march/pros-and-cons-of-znfs-talens-and-crispr-cas>]

³⁷¹ T.C. Üsküdar Üniversitesi (2023). *CRISPR-CAS9 Nedir?* [Erişim: 21.04.2024, <https://uskudar.edu.tr/tr/crispr-cas9>]

kalkar.³⁷² Bozulmuş DNA'nın somatik hücrede olsa germline hücrede olsa tekrar geri enjekte edilmesi daha büyük bir zarara sebep olur. Böyle bir durumda *ehven-i şerrayn ihtiyar olunur* kaidesine binaen güvenliği sağlanmamış tedavi tecviz edilemez. Ayrıca tedavi sürecinde hastanın riskler ve olası yan etkiler konusunda aydınlatılması da verilecek hükmün doğrultusunu etkileyecek önemli faktörlerdendir.³⁷³

İslam İş Birliği Teşkilatı Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi Konseyi, 2019 yılında gerçekleştirdiği Fıkıh Akademisi'nde bu konuda alınan karar şöyledir:

“(CRISPR Cas9) vb. gen düzenleme teknikleri: Bilgisayardaki yazım hatalarını onarmada kullanılan değiştirme ve düzeltme fonksiyonunu, genetik modifikasyon ve gen düzenlemede uygulayan modern tekniklerdir. Ancak gen düzenleme teknikleri kelimeleri düzenlemek yerine DNA'yı yeniden yazar. Bu teknikler önceki gen terapisi tekniklerinden daha doğru ve kolaydır. Ayrıca tedavisi olmayan birçok hastalığı tedavi etmeyi hedeflemektedir. Ancak bu tekniklerin güvenliklerini ve etkinliklerini doğrulamak için şu an için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Aşağıdaki şartlar gerçekleştiği takdirde bu tekniklerle gen düzenleme mübah olur:

1. İlgili tıbbi otoritelerin, bu tekniklerin güvenlik ve etkinliğini onaylaması
2. Genetik hastalıkların ortaya çıkmasını önleme ve bunların tedavisin için tıbbi amaçlarla kullanılması ve kozmetik alanında kullanımının kesinlikle yasaklanması.
3. Tedaviye dahil olan kişilerin itibarının korunmasını sağlamak için sıkı prosedürlerin uygulanması ve bu tekniklerin herhangi bir şekilde kötüye kullanımının yasaklanması”³⁷⁴

Fıkıh Akademisi'nin yaklaşımının da ilgili araştırma ve teknolojilerin itibarın ve neslin korunması ile paralel olduğunu görmekteyiz. Tehlike ihtimallerinin göz ardı edilmeye çalışıldığı bir çözüm önerisi sunulmaya çalışılmıştır. Transhümanizm bağlamında CRIS-PR yöntemi incelendiği zaman bu yöntemin sayesinde germline hattı üzerinde yapılabilecek keyfi gen değişimlerine değinmek gerekmektedir. CRIS-PR üreme hücrelerinde gen değişikliği yapabildiği için insanın fiziksel özelliklerinde değişim gerçekleşecek şekilde düzenlemeler yapılabilir.

Gelecekte bu yöntemi kullanarak tasarım insanlar oluşturulabilir. Üstün bir ırk hatta fiziksel kapasitesi yüksek bir ordu, bilişsel anlamda ultra zeki insanlar yalnızca ufak bir genetik müdahale ile mümkün hale gelebilir.³⁷⁵ Transhümanizm'in amaçları doğrultusunda tasarım insanlar oluşturmak bu ideolojinin ilk düşünürlerince ütöpik bir hedefken günümüzde bu durum artık gerçektir. Bu gerçekliğe örnek olarak Çin'de doğan ikiz bebeklerin CRIS-PR

³⁷² Ü. Görgülü (2019). Fıkıh Perspektiften Genom Düzenlenmesi: Crispr-Cas9 Sistemi “Cesur Yeni Dünya” Mı? “Dünyanın Ekseninden Çıkması” Mı?, (Ed.) Ö. Güngör, 5. *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı*, s. 824.

³⁷³ Hatice Nur Bölükbaşı, *agt*, s. 77.

³⁷⁴ A. B. Algül (2021). İslam Fıkıh Akademisi 24. Toplantı Kararları, *Mutalaa*, 1(1), s. 104-121.

³⁷⁵ Hatice Nur Bölükbaşı, *agt*, s. 77.

yöntemi ile genleri tasarlanarak doğmuş olması gösterilebilir.³⁷⁶ Bu durum pekâlâ İslâmî açıdan bazı hüküm ve yorumları gerekli hale getirmektedir.

Transhümanizm'in genetik modifikasyonu da bir araç olarak kullanacağı bu dünya hayali İslâm için tasvip edilebilecek bir dünya hayatı düzeni değildir. “Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz? İnsanlardan öyleleri vardır ki bir bilgi, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitap olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkışır!”³⁷⁷ âyeti bu duruma bir delildir. Allah insanları yarattığı şekliyle nimetini bildirmiştir. Fakat insanlar farklı ideoloji ve dünyevî emelleri sebebi ile var olanı değiştirmek üzere hareket etmektedirler. Allah zaten insanoğlunu eşref-i mahlûkât olarak yaratılanlardan üstün kılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de Allah “Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık”³⁷⁸ buyurarak insanlara bu durumu açıklamıştır.

Genetik modifikasyon yardımı ile çocuk sahibi olmak ilk olarak *genetik mirasa ve biyolojik çeşitliliğe* bir ihanettir.³⁷⁹ “Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır”³⁸⁰ âyeti genetik çeşitliliği kısırlaştırarak benzer türde insanlar üretmek amacını fikhî imkânsız kılacak bir âyettir.

Cenin vücut ehliyetini cenine sağlanan haklardan biri olarak gören ve bu sayede genlerini muhafaza ve yaratıldığı şekliyle kalma hakkını koruyan yaklaşım da ceninin varlığını sürdürmesini temellendiren bir yaklaşımdır.³⁸¹ Öyleyse ceninin vücut ehliyeti onun fitratını da korumayı öngören bir haktır denilebilir. İstenilen fiziksel özelliklerde çocuk sahibi olmak aynı zamanda *biyolojik dengesizlik, sınıf ayrımı ve öjeni riski* gibi sosyolojik ve

³⁷⁶ BBC News Türkçe (2018). Dünyanın ilk genetik tasarımı bebekleri Çin'de doğdu. [Erişim: 21.08.2024, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46341694>]

³⁷⁷ Kur'an-ı Kerim. Lokman Suresi, 31/20.

³⁷⁸ Kur'an-ı Kerim. İsrâ Suresi, 17/70.

³⁷⁹ Ülfet Görgülü, **agm**, s. 823.

³⁸⁰ Kur'an-ı Kerim. Hucûrat Suresi, 49/13.

³⁸¹ A. Aydın (2021). Fikhî Açıdan Bedene Yönelik Müdahaleler: Transhuman Adayına Bir İlmiyel Denemesi, Talip Demir (Ed.), *Din ve Transhümanizm*, Eski Yeni Yayınları, Ankara, s.154.

ekonomik anlamda insanlar arasında ihtilaflar çıkaracak bir eylemdir³⁸². Bu duruma delil olarak “Hâkimiyeti ele aldığı anda ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez”³⁸³ âyeti verilebilir. Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın yarattığını değiştirmek şeytan işi bir durum olarak zikredilmiştir. “Allah şeytanı lânetlemiştir, o da “Kullarından belli bir pay alacağım, onları mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara kaptıracağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, emredeceğim de Allah’ın yarattığını değiştirecekler” demiştir.”³⁸⁴

Ebeveynlerin çocuklarının cinsiyetini veya genetik özelliklerini tasarlaması aynı zamanda çocuklarına ve kendilerinden gelecek nesil için bir kul hakkı sayılmaktadır³⁸⁵. Çünkü doğacak çocuğun anne ve babanın seçtiği fiziksel özelliklerden memnun olmaması etik ve hukukî açıdan ebeveynin problemi olacaktır. Üstelik bu fiziksel özellik sadece doğacak o çocuğa değil ondan devam edecek tüm nesile genetik miras olarak taşınacaktır.³⁸⁶

Transhümanizm ideolojisi minvalindeki literatürde insanı tanrılaştırma ideallerine sıklıkta rastlanmaktadır.³⁸⁷ “Çünkü yeryüzünde büyüklük taşıyor ve kötülük tuzakları kuruyorlardı. Halbuki kötülük tuzakları, kuranların ayağına dolaşır. Yoksa onlar öncekilere uygulanan yasalardan başkasını mı bekliyorlar? Allah’ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah’ın yasalarında asla bir sapma da bulamazsın”³⁸⁸ âyeti Transhümanizm’in insanı tanrılaştırma ideallerine cevap niteliğindedir.

Yüce Yaratıcı’nın Kur’ân-ı Kerîm’de buyurduğu gibi: “Biz insanı en güzel biçimde (ahsen-i takvim) olarak yarattık”³⁸⁹ âyeti bu konudaki gereken hükmü en güzel şekilde ortaya koymaktadır.

³⁸² Reşide b. İsa (2012). Dirâse Tıbbiyye Fıkhiyye: Tahsînu’n-nesil, Havliyyetu Kulliyetu Dâri’l-Ulûm, Amman, s. 249-296.

³⁸³ *Kur’an-ı Kerim*. Bakara Suresi, 2/205.

³⁸⁴ *Kur’an-ı Kerim*. Nisa Suresi, 4/118-119.

³⁸⁵ A. Ebu’l-Basal (2012). Tahdîdu cinsi’l-cenîn, Dirâse ve buhûs. Mecmeu’l fıkhiyyi’l-İslamiyyin et-tâbiu li-râbitati’l-âlemi’l-İslâmiyyin. [Erişim: 01.09.2024, <https://www.aliftaa.jo/Research.aspx?ResearchId=38#.YWdnzBpBw2y>]

³⁸⁶ Nurten Zeliha Şahin, **agt**, s. 152.

³⁸⁷ Ahmet Dağ, **age**, s. 17-22.

³⁸⁸ *Kur’an-ı Kerim*. Fâtır Suresi, 35/43.

³⁸⁹ *Kur’an-ı Kerim*. Tin Suresi, 95/4.

SONUÇ

Transhümanizm, evrim teorisinden beslenerek ileride insanların genetik ve teknolojik değişimle evrimi tamamlayacağı düşüncesi fikriyatındadır. Günümüzde gelişen teknoloji, bilim ve tıbbî yenilikleri araç olarak kullanan transhümanizm insan üstü bir varlık olarak post-humanı oluşturmak istemektedir. İnsanı fiziksel ve bilişsel üstün kılma doğrultusunda kullandığı biyoteknolojik araçlardan en önemlileri kök hücre, klonlama ve CRIS-PR Cas9'dur.

Sadece bugün için değil gelecek nesli de değiştirecek bir evrim için ilgili biyoteknolojiler, üreme hücreleri hedef alınarak kalıtsal hale getirilmesi istenmektedir. Üstün ırk, siborg insan, klonlanmış hizmetçiler, üstün fiziksel güce sahip ordular, bilişsel üstünlük avantajları gibi imkânlarla sahip olmak için germline/üreme hücrelerine ve dolayısıyla gelecek nesillere etki eden çalışmalar Transhümanizm'in beklentileridir. Bu süreçte geliştirilmesi istenen her yeniliğin bilimsel deneyinde embriyo kullanılmaktadır. Fakat bu tür bilimsel çalışmalar için embriyo üretmek veya üretilmiş embriyoları kullanmak etik açıdan sorgulanmıştır. İstenilen sonuçların elde edilmesi halinde öjeni, biyolojik dengesizlik gibi ortaya çıkacak sorunlar da biyolojik açıdan eleştirilmiştir.

Cenin hukûku, İslam fıkıh literatürünün ilk dönemlerinden beri araştırılan bir alandır. Ceninin yaşam hakkı, nesep ve lehine hibe hakkı gibi birçok konuda mezhepler ittifak etse de ceninin yaşamının başlangıç anı konusunda ihtilaflara rastlanmaktadır. İnsanın yaşamının başlangıç zamanı konusundaki ihtilafların temel sebebi naslarda bulunan cenin ile ilgili hüküm ve rivâyetlerin bir kısmının yoruma açık bölümleridir. Özellikle Rasûlullah'ın cenine ruh üflenmesi ve böylece kaderinin yazılacağı ile ilgili hadisindeki ruh üflemenin gerçekleşeceği zaman aralığı konusundaki ihtilaflar bu görüş farklılıklarının ana sebeplerinden biridir. Kanaatimizce Kur'ân-ı Kerîm'de dölleme anından itibaren aşama aşama anne karnındaki hallerine değinilen ceninin, hukukî anlamda ciddi farklı hükümlere sebep olacak yaşama anı belirlenmesi konusu mahiyetine vakıf olmadığımız ruhun üflenmesi gibi muğlak bir olaya bağlanmamalıdır.

Cenin üzerinde gerçekleştirilen embriyonik kök hücre, klonlama ve CRIS-PR çalışmalarının bilimsel araştırma ve tedavi yönleri birbirinden ayrıdır. Fıkıh açısından tüm bu yöntemlerin tecviz edilmesi ile ilgili nokta ceninin hayatının hangi an itibari ile başlayacağını tartışılmasıdır. IVF yöntemi sonucu artan fazla embriyoların, kürtaj ve düşük sonucu oluşan embriyoların kök hücre ve klonlama bilimsel araştırmalarında kullanıp kullanılmayacağı fıkıh çevrelerince tartışma konusu olmuştur. Ceninin hayatının ruhun

üflenmesi sonrası ya da rahme tutunduktan sonra başladığını savunan taraflarca bilimin ve tedavi yöntemlerin geliştirilerek insanlığın da faydasını göz önünde bulundurarak *maslahat* gereği caiz saymışlardır. Ayrıca bu şekilde fazla embriyoları imha etmek yerine israf önlenmiş olur. Ceninin sinir sisteminin sonraki haftalarda başladığı bilgisi de bu taraflar için bir dayanaktır.

İkinci görüş ise ceninin hayatının döllenme ile başladığı, insan hayatının mükerrem olduğu bu sebeple bir eşya gibi bilimsel araştırmalarda kullanılmaması gerektiğini söyleyen alimlerin görüşüdür. Konu başlıkları altındaki değerlendirmeler sonucu netice olarak ceninin laboratuvar ortamında bile olsa döllendiği andan itibaren yaşam hakkının başlamış olması ve bilimsel çalışmalarda kullanılmayacağı daha makul görünmektedir. İnsan hayatını ve mükerremliğini korumak söz konusu olduğunda israf söz konusu değildir. Ayrıca düşük ve doğum sonucu oluşan plasentadan alınan hücreler üzerinde bilimsel araştırmaları gerçekleştirmek fikhî açıdan daha yerinde bir yaklaşım olacaktır.

Mezkûr yöntemlerle tedavi mevzusunda ise genel kanı İslam'ın tedaviyi teşvik edici yaklaşımına binaen tedaviyi tercih etmektir. Birçok genetik hastalığı tedavi imkânı ve önlenmesi alimlerin ekserisine göre insanlığın faydasıdır. Elbette tedavi süreçlerinde hedeften sapmalar veya riskler minimize olduktan sonra uygulanmalı ve hastanın bilgilendirilmesi şart koşulmalıdır.

Genetik modifikasyon yöntemlerinin post-humanı oluşturmak yani Transhümanizm ideolojisi için araç olarak kullanılması ise diğer fetvalardan bağımsız olarak incelenmiştir. Çünkü evrim teorisinin modern hali sayılabilecek bu fikriyat insanlığı fitratından kopararak çok başka seviyelere getirmeyi amaçlamaktadır. İnsanı fiziksel ve bilişsel açıdan insanüstü varlıklar haline getirmek gibi sebeplerle genetik biliminden faydalanmak doğuracağı tehlikeler sebebi ile tecviz edilemez.

Tasarım insanlar oluşturarak biyolojik dengesizlik, doğal insan türünün değişikliğe uğraması, öjeni, toplumda dengesizlik gibi sorunları beraberinde getiren Transhümanizm bağlamında genetik müdahale çalışmaları, İslam'ın uhrevî teşviğini ve sağlanmasını beklediği dünya düzeni dikkate alındığı zaman kabulü mümkün değildir.

İsmet-i Ademiyye, insan olmanın onurunu korumak ve gelecekte olabilecek tüm dengesizliklere karşı post-humanı oluşturma çabaları ile İslam'ın mübah saydığı hükümler aynı kategoride olmamalıdır. Bu durum seddi zerâi kapsamında ele alınmalıdır. İslam her ne kadar insanlardan kendilerini ilmî ve sıhhat açısından geliştirmesini talep etse de insan

onurunu ve neslin fitrat üzere korunmasını savunmuştur. Farklı ideoloji ve nefsanî istekler sebebi ile insan bedenini meta haline getirmek İslam dini ile bağdaştırılmamalıdır. Fikhî açıdan tedavi amacı ile helal yoldan gerçekleştirilen genetik müdahaleler tasdik ve teşvik edilirken insan türünde adeta bir tanrılaşma hedefi ile gerçekleştirilen müdahaleler tasvip edilmemektedir. Tezin amacı ve gayesi çerçevesinde bilhassa cenin üzerinde gerçekleştirilen genetik modifikasyonların kullanım amacı sebebi ile farklı hükümlere tekabül etmesi gerektiği göz önüne serilmiştir.

Posthumana ulaşma temennisi İslam'ın uhrevî hayatı önceleme öğretisi ile bağdaşmayan metaryalist bir amaçtır. Bu amaç için kullanılacak her türlü tıbbî, genetik ve teknolojik araç normal şartlarda mübah olsalar bile böyle bir amaç uğruna kullanılmaları İslami beklentiler ile çelişmektedir. Bu sebeple Transhümanizm bağlamında CRIS-PR teknolojisini kullanarak insan türünün fitratını değiştirmek, nesli ifsad etmek tecviz edilebilecek bir durum olmamalıdır.

Yüce Yaratıcı'nın Kur'ân-ı Kerîm'de buyurduğu gibi: “*Biz insanı en güzel biçimde (ahsen-i takvim) olarak yarattık.*” âyeti bu konudaki gereken hükmü en güzel şekilde ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Akçay, E. (2020). *Biyoteknolojinin Transhümanizm ve Evrim Bağlamındaki Yeri: İnsan Genom Projesi ve Etik Tartışmalar*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Akıntürk T. & Ateş Karaman, D. (2023). *Medeni Hukuk*, Beta Yayınevi.

Akkağıt, Ş. F. (2022). *Aristoteles'te İnsan Kavramı*. [Erişim: 08.04.2024, <https://onculanalitikfelsefe.com/aristoteleste-insan-kavrami-serif-fatih-akkagit/>]

Akpınar, S. (2019). *Embriyonik Kök Hücre Araştırmalarının Hukuki Boyutu*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Aksoy, Ş. (2006). *Klonlama, Kök Hücre ve Biyoetik*, H. Hatemi & H. Doğan (Ed.), Yüce Yayınevi, İstanbul, s. 27-36.

Algül, A. B. (2021). İslam Fıkıh Akademisi 24. Toplantı Kararları, *Mutalaa*, 1(1), 104-121.

Âlib İ. & Mohaidat S. (2018). *الثورة البيولوجية و مفهوم ما بعد الإنسان*, مذكرة مكملة لنيل شهادة املاست يف الفلسفة, Mohamed Boidaif University, Cezair.

Alkış, A. & Tabak, T. (2021). Yapay Embriyo Üzerindeki Müdahalelerin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 19(38), 97-100.

Altunbaş, Y. (2006). *Kur'ân'da İnsanın Yaratılışı ve Evrim Teorisi* (Yüksek lisans Tez), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Anadolu Ajansı (2022). *Akdeniz Üniversitesi kök hücre ve yapay organ üretim çalışmalarına başlayacak*. [Erişim: 30.07.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/akdeniz-universitesi-kok-hucre-ve-yapay-organ-uretim-calismalarina-baslayacak/2665009>]

Arpacioğlu, I. T. (2013). Yapay Döllenmenin Soybağına Etkileri, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 11-20.

Aslan, S. K. & Ergin Aslan, S. (2018). Tıp Alanında Genom Düzenleme ve Etik Problemler, (Ed.) S. Aydın Bayram & F. İbrahimhakkıoğlu & C. Özdağ & B. Parkan & M. S. şenel & H. Turan, *III. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı*, 39-58.

Aşkın, M. (2015). Genetik Mühendislik: Dost Mu Düşman Mı?, *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 2(2), 158-165.

Atar, S. & şahinoğlu, S. (2023). Tıbbi Olmayan Cinsiyet Seçimi: Yeni Teknolojiler–Teknolojik Gelişmeler ve Etik Tartışmalar, *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 10(2), 68-78.

Ateş Karaman D. & Akıntürk T. (2023). *Medeni Hukuk*, Beta Yayınevi.

Aydın, A. (2021). Fıkhî Açıdan Bedene Yönelik Müdahaleler: Transhuman Adayına Bir İlmihal Denemesi, Talip Demir (Ed.), *Din ve Transhümanizm*, Eski Yeni Yayınları, Ankara, s. 119-173.

Aytemur Sağıroğlu, N. (2020). Öjeni ve Sağlam Bedenlilik, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 115-133.

Bağ, B. (2023). *Alloblast Kök Hücre Tedavisi*. [Erişim: 02.09.2024, <https://www.drburakbag.com/alloblast-kok-hucre-tedavisi.php>]

Bağış, H. & Sağırkaya, H. (2000). Klonlama, *Uludağ Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 20(1-2), 187-198.

Bakırcı, Ç. M. (2012). *İn Vivo*. [Erişim: 18.04.2024, <https://evrimagaci.org/in-vivo-5757>]

Bardakçı, F. & Yenidünya, A. F. & Yılmaz, N. (2013). *Gen Klonlama ve DNA Analizi-Giriş*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Bardakoğlu, A. (1995). “Ehliyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 10, s. 536-545.

Bardakoğlu, A. (2003). *Helaller ve Haramlar İlmihal*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BBC News Türkçe (2018). *Dünyanın ilk genetik tasarımı bebekleri Çin'de doğdu*. [Erişim: 21.08.2024, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46341694>]

BBC News Türkçe (2023). *Uluslararası araştırma: DNA'ya göre hazırlanan kişiye özel ilaçlar 'hem daha etkili hem de yan etkisi daha az*. [Erişim: 25.08.2024, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c88drmrn4r1o>]

- Beauchamp, T. L. & Childress, J. F.** (2017). *Biyomedikal Etik Prensipleri*. (Çev.) M. Kemal Temel, Betim Yayınları.
- Bedir, M.** (2004). Fikih to Law: Secularization Through Curriculum, *Islamic Law and Society*, 11(3), 378-401.
- Beşer, F.** (2000). "İlkah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 22, s.115-117.
- Bilgin, L. G.** (2011). Kök Hücre Çalışmaları Konusundaki Etik ve Teolojik Tartışmalar Üzerinde Analitik Bir Değerlendirme, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 130-134.
- Bilgili, İ.** (2014), İslam Hukukunda Cenin Hakkı ve Onuruyla İlgili Hükümler, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 1(24), 220-240.
- Bilmen, Ö. N.** (1985). *Hukuk-u İslamiyye ve Istilah-ı Fikhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi.
- Bostrom N.** (2005). Transhumanist Values, Ethical Issues for the Twenty-First Century, *Review of Contemporary Philosophy* 4, 3-7.
- Bölükbaşı, H. N.** (2022). *İnsan Genomuna Müdahalenin Fikhî Açısından Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail** (2001) *el-Câmi 'u's-şahîh*. (nşr.) Muhammed Züheyr b. Nasr, Dâru Tavki'n-Necât.
- Can, S.** (2022). Transhümanizmin Ölümsüzlük İddiasının Kelâm İlminin Varlık Anlayışı Çerçevesinde Kritiği, *Kader Dergisi*, 20(2), 610-613.
- Candan Z. N. & Kahraman, S.** (2006). İnsan Embriyonik Kök Hücreleri, *Türkiye Klinikleri Cerrahi Tıp Bilimleri Dergisi*, 2(43), 20-24.
- Ceran, Ö.** (2018). İnsan Klonlamanın Etik Boyutu. S. A. Bayram, F. İbrahimhakkıoğlu, C. Özdağ, B. Parkan, M. S. Şenel & H. Turan (Ed.). *III. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı*. s. 29-37.
- Çam N.** (2015). *Cenine Yönelik Tıbbî Müdahalelerin İslâm Hukûku Açısından Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çeker, O.** (1993). "Çocuk Düşürme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 8, s. 365-367.
- Çetin, H.** (2008). *Metin ve Sened Tenkidi Açısından Meleğin Cenine Ruh Üflemesi ve Kaderini Yazması Hadisinin Değerlendirilmesi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul.

Çoban, A. (2009). Türkiye’de İnsan Embriyosu Üzerinde Araştırma Yapmanın Hukukî Sorunları, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 86, 200-205.

Dağ, A. (2021). Posthuman Çağ ve Posthuman’a Geçiş Aracı Olarak: Transhümanizm ve Transhuman. M. Kızılgeçit, M. Yeşilyurt, R. Ertuğay & M. Çinici (Ed.). *Uluslararası Yapay Zekâ, Transhümanizm, Posthümanizm ve Din Sempozyumu Bildiri Özet ve Tam Metin Bildiri Kitabı*, s. 17-23.

Deda, H. (2008). Nörolojik Hastalıklarda Kök Hücre Tedavileri, *Sinir Sistemi Cerrahisi Dergisi*, 1(3), 142-152.

Demir, A. (2018). Ölümsüzlük ve Yapay Zekâ Bağlamında Trans-hümanizm, *Online Academic Journal of Information Technology*, 9(30), 95-104.

Demir, M. (2015). Kök Hücre Araştırmalarında Etik Kurulların Rolü, *Türkiye Klinikleri J Med Oncol-Special Topics*, 8(2), 135-140.

Dimyâtî, Ebubekir b. Muhammed (1997) *İ’ânetü’t-Tâlibîn alâ Halli Elfâzi Fethi’l-Muîn*, Dâru’l Fikr.

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). *Embriyonik kök hücrenin bilimsel araştırmalarda kullanılması caiz midir?*. [Erişim: 01.09.2024, <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/1330/embriyonik-kok-hucrenin-bilimsel-arastirmalarda-kullanilmasi-caiz-midir>]

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). *Kürtaj yaptırmak caiz midir?*. [Erişim: 13.01.2024, <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/999/kurtaj-yaptirmak-caiz-midir>]

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu (2017). *Ruh üflenmeden önce kürtaj uygulaması caiz midir?*. [Erişim: 13.03.2024, <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/1331/ruh-uflenmeden-once-kurtaj-uygulamasi-caiz-midir>]

Doğan, İ. (2021). Transhümanizm: “Allah’ın Yarattığını Değiştirme” veya İnsana Karşı Şeytan 2.0, *marife dini araştırmalar dergisi*, 21(1), 10-17.

Doğan, M.Z. (2020). Kur’ân Âyetleri Işığında Embriyo Aşamaları, *Batman Üniversitesi İslami İlimler Dergisi*, 4(2), 2-15.

Doudna, J. A. & Stenberg, S. H. (2018). *Yaratılıştaki Çatlak: Gen Düzenlemenin Evrime Hükmeden İnanılmaz Gücü*, Koç Üniversitesi Yayınları.

Dönmez İ. K. (1997). *İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV).

Duman, H. (2005), İslâm Hukukunda Gebeliğin Kasıtlı Sonlandırılması, *Diyanet İlmî Dergi*, (61)4, 45-55.

Duru, T. (2016). *İslâm Hukukunda Cenine Müdahale*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Arafe Desuki (ö. 1230/1815), *Hâşiyetü'dDesuki ala Şerhi'l-kebir, Dârü'l-Fikr*, Beyrut.

Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye (1982), *et-Tibyan fi aksami'l-Kur'ân*, (Thk.) Taha Yusuf Şahin, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî (1423/2003). *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, Dâr-u Âlemi'l-Kütüb, Riyad.

Ebu Davud, Sülleymam b. Eşa's es-Sicistani (2001), *Sunen-u Ebi Davud*. (Thk.) Muhammed Abdulaziz el-Halidi, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Ebu'l-Basal, A. (2012). *Tahdîdu cinsi'l-cenîn, Dirâse ve buhûs. Mecmeu'l fikhiyyi'l-İslamiyyin, et-tâbiu li-râbitati'l-âlemi'l-İslâmiyyin*. [Erişim: 01.09.2024, <https://www.aliftaa.jo/Research.aspx?ResearchId=38#.YWdnzBpBw2y>]

Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nuri Nevevi (2003). *Elmecmû' Şerh elMühezzeb li'ş-Şirazi*, Dâru Alemü'l-Kütüb, Riyad.

Ekşi, A. (2013). İslam Hukuku Açısından Doğum Öncesi Cinsiyet Seçimi, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 80-91.

el- Bâr, Muhammed Ali (1991). *Kur'ân-ı Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaradılışı*, (Çev.) A. Öztürk, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

el-Bûti, Muhammed Saîd Ramazan (1988), *Mes'eletu Tahdidi'n-Nesl Vikaye ve İlacen*, Mektebetü'l-Farabi.

el-Cevziyye, Muhammed İbn Kayyim (2005). *Et-Tibyan fi Aksami'l-Kur'an*, Darü'l-Kitabi'l-Arabi Yayınevi.

el-Eş'arî, Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail (1416/1995), *Makalatü'l İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*, (Thk.) Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut.

- el-Fâsî, Allal** (2014). *İslam Hukuk Felsefesi*, Mana Yayınları.
- el-İsfahanî, Ragıp**, (2012). *el-Müfredât (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*. (Çev.) Abdülbaki Güneş & Mehmet Yolcu, Çıra Yayıncılık, İstanbul.
- el-Karadavi, Y.** (1996), *İslam'ın Işığında Çağdaş Meselelere Fetvalar*. (Çev.) Veysel Bulut, Ravza Yayınları, İstanbul.
- el-Makdisî, Müflih b. Muhammed** (2002). *Kitâbu'l Fûru'*. (Çev.) A. Ahmed Ferrac, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut.
- el-Mavsilî, Abdullah b. Muhammed b. Mevdud.** (2018). *El-İhtiyar li Ta'lili'l-Muhtar*. Çağrı Yayınları.
- el-Mezru, Abdulillah b. Mezru' b. Abdullah** (2011). *Ahkâmu'l-Halâya'l-Ciz'iyye*. Daru'l Künuzi İşbiliya.
- Elmusa, F.** (2024). Klonlama Uygulama Alanları ve Biyoetik, *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 11(1), 28-38.
- Erdemli Köse, S. B. & Sur, B. & Yirun, A. & Balcı, A. & Koçer Gümüsel, B. & Erkekoğlu, B.** (2020). CRISPR-Cas9 Teknolojisi, Güvenliliği ve Etik Açından Değerlendirilmesi, *Literatür Eczacılık Bilimleri Dergisi*, 9(1), 50-64.
- Erdoğan, E.** (2012), Ceninin Canı Acır Mı? İnsan Gelişiminin Temel Evreleri, *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 24, 32-35.
- Evrım Ağacı** (2015). *Kopya Koyun Dolly Nasıl Klonlandı? Devrim Yaratan Genetikçiler: Ian Wilmut ve Keith Campbell*. [Erişim: 10.04.2024, <https://evrimagaci.org/kopya-koyun-dolly-nasil-klonlandi-3673>]
- Fındık, B.** (2022). Öjeni Kavramına Genel Bir Bakış, *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 8(22), 1-13.
- Fletcher, J.** (1972). Indicators of Humanhood: A Tentative Profile of Man, *The Hastings Center Report, Institute of Society, Ethics and The Life Sciences*, 2(5), 3-17.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed** (2015). *Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn Şerh-u Terceme-İ Kitâb-I İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (Çev.). Yusuf Sıdkî el-Mardinî, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ghaly M.** (2019). Islamic Ethical Perspectives on Human Genome Editing, *Spring*, 35(3), 46-58.

- Çanim, Ömer b. Muhammed** (2001). *Ahkâmu'l-Cenîn*, Dâru'l-Endulusu'l-Hadrâ.
- Görgülü, Ü.** (2018). *Fıkıhta Cenin Hukuku*, M. Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Görgülü, Ü.** (2018). Fıkıhî Perspektiften Embriyonik Kök Hücre Araştırmaları, *Darulfunun İlahiyat Araştırma Makalesi*, 29(2), 281-290.
- Görgülü, Ü.** (2021). *İnsan Genomuna Müdahale – Etik Tartışmalar ve Fıkıhî Yaklaşımlar-*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Görgülü, Ü.** (2022). Teknoloji Geliştiren İnsandan Teknolojinin Geliştirdiği İnsana -Genetik Müdahale ile İnsan Geliştirmeye Etik ve Fıkıhî Bakış-, *Diyanet İlmî Dergi*, 58(3), 1090-1096.
- Gül, U. D.** (2014). Sağlık Alanında Biyoteknolojik Uygulamalar: Kırmızı Biyoteknoloji, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 1, 1-7.
- Güncel Türkçe Sözlük.** *Cenin*. [Erişim: 13.12.2023, <https://sozluk.gov.tr/cenin>]
- Güncel Türkçe Sözlük.** *Oğulcuk*. [Erişim: 13.12.2023, <https://sozluk.gov.tr/oğulcuk>]
- Gürpınar, Ö. & Sevim, H.** (2012). İndüklenmiş Pluripotent Kök Hücreler ve Uygulamaları, *Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(1), 1-15.
- Halef, Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. el-Muntekâ** (1914). *Şerhu'l-Muvattâ*, Dâru'l Kitâbi'l-İslâmî, Kahire.
- Harari, Y. N.** (2018). *21. Yüzyıl için 21 Ders*, (Çev.) S. Sıral, Kolektif Kitap, İstanbul.
- Harris, J.** (1983). In Vitro Fertilization: The Ethical Issues. *The Philosophical Quarterly*, 33(132), 217.
- Hepvar, M. & İçel, K.** (2022). Tıp Ceza Hukuku Bağlamında Kök Hücre Çalışmaları ve Sorunları, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hukuk Sayısı*, 21(44), 678-694.
- Huxley J.** (1957). *New Bottles For New Wine*, Chatto & Windus B. P. C.
- İbn Âbidin** (2017). *Reddü'lmuhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. (Çev.). Ahmed Davudoğlu, Mazhar Taşkesenlioğlu & Mehmet Sav, Şamil Yayınevi, İstanbul.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed** (2008). *Bidâyetü'l Müctehid ve Nihayetü'l Muktesid*, Mektebetü'l Asriyye.
- İbni Teymiyye, Ahmet el-Harrani** (1997). *Mecmuatu'l Fetava*, Dar-u İbn Hazm.
- İğn, Y.** (2022). *Ex Vivo*. [Erişim: 18.04.2024, <https://evrimagaci.org/ex-vivo-13185>]

İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî (1962). *el-Muvaţta*, Müessesetür Risale Naşirun.

İyigüngör, T. (2020). Doğal Yaşam Formundan Artırılmış Bedene Geçiş: Transhümanizm, *ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi*, 3(5), 1-25.

İstinye Üniversitesi (2023). *Anne Karnında Bebek Gelişimi*. [Erişim: 04.03.2024, <https://www.istinye.edu.tr/tr/basinda-isu/anne-karninda-bebek-gelisimi>]

Kadioğlu, M. (1991). Hümanizm, *İstanbul Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, (23), 157-165.

Kahraman, S. & Z. N. Candan (2006). İnsan Embriyonik Kök Hücreleri, *Türkiye Klinikleri Cerrahi Tıp Bilimleri Dergisi*, 2(43), 20-24.

Kanser ve Hasta Hakları Platformu (2018). *İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi*. [Erişim: 17.04.2024, <https://hastahakki.org/avrupada-hasta-haklarinin-gelistirilmesi-bildirgesi-amsterdam-28-30-mart-1994-copy/>]

Karaçay, B. (2018). *Yaşamın Sırrı DNA*, Tübitak Yayınları.

Karadağı, A. M. & Muhammedî, A.Y. (2006). *Fıkhu'l-kadâyâ't-tibbiyyeti'lmuâsıra*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.

Karaöz, E. & Ovalı, E. (2004). *Kök Hücreler*, Derya Kitabevi.

Karaman, H. (2006). *Hayatımızdaki İslam*, İz Yayıncılık, İstanbul.

Karaman, H. (2005). *Kök Hücre*. [Erişim: 02.09.2024, <https://www.hayrettinkaraman.net/yazi/laikduzen/4/0109.htm>]

Karaman, H. (2005). *Kürtaj yaptırmak caiz midir?*. [Erişim: 13.03.2024, <https://www.hayrettinkaraman.net/sc/00104.htm>]

Karataş, S. (2012). *Hafta Hafta Gebelik*. [Erişim: 01.03.2024, <https://drsuatkaratas.com/uzmanliklar/hafta-hafta-gebelik-istanbul/>]

Karatosun, M. O. (2021). Transhümanizmin Mitolojik Kökenleri: Yarı Tanrılar ve Ölümsüzlük Arayışları. M. Kızılgöçer, M. Yeşilyurt, R. Ertuğay & M. Çinici (Ed.). *Uluslararası Yapay Zekâ, Transhümanizm, Posthümanizm ve Din Sempozyumu Bildiri Özet ve Tam Metin Bildiri Kitabı*, s. 268-284.

Karauğuz A. M. (2020). Cennetten Kovulan İnsanın Cenneti Yeniden İnşa Uğraşısı: Transhümanizm, *Türk Dili Dergisi*, 69(281), 52-60.

Kasânî, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ud (1997), *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerîa*. Mektebetü'r Reşidiyye.

Kılıç Ahmedî, B. (2021). İslam ve Transhümanizm Bağlamında Süper Müslüman Kavramının Analizi, *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 4(2), 238-245.

Kılıç Tosun, Ö. & Kesmen, Z. (2022). Crispr-Cas Uygulamaları, Potansiyel Riskler ve Yasal Düzenlemeler, *Helal ve Etik Araştırma Dergisi*, 4(2), 23-35.

Kızmaz, M. Z. & Paylan, İ. C. & Erkan, S. (2017). DNA Dizilemenin Tarihsel Gelişimi, *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 6(2), 47-53.

Koç, F. (2023). Tıp Etiği, Biyoetik, Transhümanizm ve Ölümsüzlük Üzerine Bir Araştırma, *Journal of Social Sciences*, 17(35), 80-95.

Kök, A. (2018). İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi'nin Uygulanmasında Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu*, (1), 147-162.

Köroğlu, M. (2015). İslam Hukukunda Ölüm Cezasını Gerektiren Suçlar, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (43), 214-238.

Kurt, İ. (2019). *Transhümanizm ve Tekillik Bağlamında Dinin Geleceği*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Kuzât, Ş. M. (2002), *Cenine Ruh Ne Zaman Verilir?*, *Diyanet İlmî Dergi*, 38(2), 111-118.

Kürekçi G. K. & Bunsuz M. & Önal G. & Dinçer P. (2017). Kazanılmış Epigenetik Değişikliklerin Kalıtımı ve Hastalıklara Yatkınlıktaki Rolü, *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi*, 80(1), 45-50.

Mecellet-u Mecmai'l- Fıkhi'l- İslâmi'd-Düveli (1992). *Munazzamat-u Mu'temeri'l-İslâmî*, Mecmaü'l-Fıkhi'l-İslami.

Mete, M. & Umur, A. Ş & Selçuki, M. (2016). Omurga ve Omuriliğin Embriyolojik Gelişimi, *Türkiye Klinikleri J Beyin Cerrahisi-Özel Konular (Spina Bifida Özel Sayısı)*, 6(2), 4-8.

More M. (2010). True Transhumanism: A Reply to Don Ihde, (Ed.). G. R. Hansell & W. Grassie, *Transhumanism And Its Critics Metanexus Institute*, Kaliforniya, s. 19-68.

Muhammed b. Ahmet es-Salih (1401 H). İslâm Hukukunda Çocuğun Hukuki Durumuna Genel Bir Bakış, (Çev.) Ahmet Akgündüz, Riyad Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 415-439.

Muallim Nâci (2009). *Lugat-ı Nâci*, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc (1955). *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, (Çev.). Sönmez Neşriyat, İstanbul.

Ocak, M. E. (2017). *DNA'ya Kaydedilen Sinema Filmi*. [Erişim: 23.04.2024, <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/dnaya-kaydedilen-sinema-filmi>]

Okuyucu, N. (2018). *Ebü Hanîfe*. [Erişim: 13.01.2024, <https://islamdusunceatlası.org/ebu-hanife/283>]

Olawale, F. A. (2013). Islamic Ethics and Stem Cell Research, *Islam and Civilisational Renewal*, 4(1), 100-110.

Onkim Kök Hücre Teknolojileri (2021). *Kök Hücre Nedir?*. [Erişim: 03.04.2024, <https://www.onkim.com.tr/kok-hucre-nedir>]

Ovacı, V. (2015). İslam Hukukunun Karakteristik Özellikleri, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(7), 69-80.

Ögçem, E. (2016). Ergin İnsan-Doğa İlişkisinde Ahlaki Bir Neden Olarak Tanrı Faktörü, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 2950-2955.

Öğüt, S. (1994). “Ef’âl-İ Mükellefîn”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 10, s. 452.

Önvural, B. (2019). *Kök Hücre Tipleri Nelerdir?*. [Erişim: 07.04.2024, <https://www.drburakonvural.com/kok-hucre-nedir/>]

Özdemir, M. (2017). *İslam Hukukuna Göre Beden Üzerinde Tasarruf ve Organ Nakli*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Paçacı, İ. (2007). Klonlama ve Kök Hücre Çalışmalarının İslâm Dini Açısından Değerlendirilmesi, *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 7(7), 38-40.

Petersen, N. (2005). The Legal Status of the Human Embryo in vitro: General Human Rights Instruments, *Zeitschrift Für Ausländisches Öffentliches Recht Und Völkerrecht*, 65, 3-74.

Plats Mills, B. (2023). *Robert Oppenheimer kimdi, neden 'Ölüm oldum' dedi*. [Erişim: 20.05.2024, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cjq1vkzdw03o>]

- Rajan K. S.** (2012). *Biyokapital*. (Çev.) A. D. Temiz, Metis Yayıncılık, İstanbul.
- Regelado, A.** (2015). Engineering The Perfect Baby, *MIT Technology Review*, 118(3), 27-33.
- Reşide b. İsa** (2012). *Dirâse Tıbbiyye Fıkhiyye: Tahsînu'n-nesil*, Havliyyetu Kulliyetu Dâri'l-Ulûm.
- Rosenau H.** (2005). Avrupa Konseyi Biyo-Tıp Sözleşmesi'ne Göre Embriyon Araştırmaları ve Tedavi Amaçlı Kopyalama, *1. Türk Alman Tıp Hukuku Uluslararası Sempozyumu Kamu Hukuku Arşivi*, 124-140.
- Sambur, B.** (2021). Transhumanism: A Great Challenge To Islam And Humanity. M. Kızılgeçit, M. Kızılgeçit, M. Yeşilyurt, R. Ertuğay & M. Çinici (Ed.). *Uluslararası Yapay Zekâ, Transhümanizm, Posthümanizm ve Din Sempozyumu Bildiri Özet ve Tam Metin Bildiri Kitabı*, s. 50-56.
- Salinger, F.** (2005). Das Verbot des Reproduktiven Klonens nach dem 1.Zusatzprotokoll zum Menschenrechtsübereinkommen, *1. Türk Alman Tıp Hukuku Uluslararası Sempozyumu, Kamu Hukuku Arşivi*,150-154.
- Sandberg, A.** (2013). Morphological Freedom: Why We Not; Just Want It, but Need It, Max More & N. V. More (Ed.), *The Transhumanist Reader: Classical And Contemporary Essays On The Science, Technology, And Philosophy Of The Human Future*, 70-80.
- Saniei, M.** (2013). Human Embryonic Stem Cell Science And Policy The Case Of Iran, *Sosial Science And Medicine*, 98, 345-350.
- Serahsî,** (1989). el Mabsût, Daru'l Marife Yayınları.
- Seyahioğlu, İ. & Şenel Eraslan, B. & Hot, İ. & Demircan, Y. T. & Çetin, G.** (2007). Klonlamaya Genetik, Etik ve Hukuksal Açıdan Yaklaşım, *Adli Tıp Dergisi 2007*, 21(2), 8-19.
- Sevim, H. & Gürpınar, Ö.** (2012). İndüklenmiş Pluripotent Kök Hücreler ve Uygulamaları, *Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(1), 1-15.
- Söğüt, M. S.** (2022). *CRISPR: Nobel Ödüllü Gen Düzenleme Yöntemi*. [Erişim: 23.04.2024, <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/nobel-odullu-gen-duzenleme-yontemi-crispr>]
- Stroik, S.** (2024). *CRISPR 101: Off-Target Effects*. [Erişim: 20.09.2024, <https://blog.addgene.org/crispr-101-off-target-effects>]
- Şahin, N. Z.** (2013). *İslam Hukuku ve Biyoetik*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- Şahin, N. Z.** (2017). Patolojik Tıbbi Atık ve Mükerrerlik Vasfı Arasında Cenin, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 30, 455-469.
- Şelebi, M. M.** (2016). Maslahatın Değişmesi Sebebiyle Hükümlerin Değişmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(37), 291-310.
- Şimşek, Ö.** (2012). Yetişkin Kök Hücrelerin Dünü ve Bugünü, *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*, 7(3), 230-235.
- Şüveyrih, Sâd b. Abdulaziz** (2009). *Ahkamu't Telkîh gayrı't-tabii*, Daru Künuzi İşbilya.
- T.C. Üsküdar Üniversitesi** (2023). *CRISPR-CAS9 Nedir?*. [Erişim: 21.04.2024, <https://uskudar.edu.tr/tr/crispr-cas9>]
- Tabak, T. & Alkış, A.** (2021). Yapay Embriyo Üzerindeki Müdahalelerin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(38), 97-100.
- Tacir, H.** (2013). Yaşama Hakkı Kapsamında Yaşamın Başlangıcı, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 1305-1308.
- Tıngöy, Ö. & Akçay, E.** (2021). Biyoteknoloji Çağında İnsan ve Etik: Crispr Teknolojisinin Birey, Aile ve Toplum Açısından Değerlendirilmesi, *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(4), 40-54.
- Tüfekçi, H.** (2013). *Ruh Üflenmesinin Ceninin Hukuki Durumuna Etkisi*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tüfekçi, İ.** (2013). İslam Hukukuna Göre Gebeliğin Sonlandırılması, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (45), 111-154.
- Türkiye Bioetik Derneği** (2020). *Yaşamın Başlangıcına İlişkin Sorunlar Hakkındaki Görüşü*. [Erişim: 13.02.2024, <https://biyoetik.org.tr/gorusler/yasamin-baslangicina-iliskin-sorunlar-hakkinda-gorusu/>]
- Ucatlı, A.** (2009), *İslâm Hukukunda Cenine Müdahalenin Hükümü*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uzunpostalcı, M.** (1993). "Cenin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c. 7, s. 539-545.
- Üstün, Ç. & Demirci, N.** (2016). Biyoteknoloji, Tıp ve Etik, *Ege Tıp Dergisi*, 55(3), 158-170.

- Yalçın, İ.** (2018). *İslam Hukuku açısından Yaratılışı Değiştirme Fıtratı Bozma*, Fecr Yayınevi.
- Yamaç, M.** (2021). Transhümanizm Bağlamında Siborgist İnsan Tasavvuru ve Din, M. Kızılgöçer, M. Yeşilyurt, R. Ertuğay & M. Çinici (Ed.). *Uluslararası Yapay Zekâ, Transhümanizm, Posthümanizm ve Din Sempozyumu Bildiri Özet ve Tam Metin Bildiri Kitabı*, s. 210-229.
- Yaman, A.** (2002). Klonlama ya da Genetik Kopyalama İslam Hukuku Açısından Bir Yaklaşım, *Diyanet İlmi Dergi*, 34(2), 20-36.
- Yasin, M. N.** (1999). *Ebhâsun fıkhiyye fi kadâyâ tıbbiyye muâsıra*, Daru'n Nefais Yayınevi.
- Yeadon, J.** (2014). *Pros and cons of ZNFs, TALENs, and CRISPR/Cas*. [Erişim: 21.04.2024, <https://www.jax.org/news-and-insights/jax-blog/2014/march/pros-and-cons-of-znfs-talens-and-crispr-cas>]
- Yerdelen, E.** (2014). Klonlamanın (Kopyalama) Ceza Hukukundaki Yeri, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (63)3, 630-650.
- Yeşilkaya, N.** (2021). Yeni Bir Varlık Türü Olarak Biyoteknolojik Varlıklar ve Adalet Sorunu, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 225-246.
- Zeybek Ünsal, Ç.** (2016). *Biyotıpta Gelişen Teknolojilerdeki Etik ve İnsan Hakları Sorunları*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Zuhaylî, V.** (1985), *El Fıkhul İslami ve Edilletuhu*, Daru'l Fikir el-Muasır Yayınevi.